

Олександр Борзенко

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Олександр Борзенко

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 5 КЛАСУ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки
України

Харків
Видавництво «Ранок»

Зміст

Передмова	7
-----------------	---

Вступ

Художнє слово в житті людини	9
------------------------------------	---

Малі жанри фольклору та літератури

Що таке фольклор?	14
Перлинни народної мудрості	16
Народні загадки	21
Загадки про рослинний і тваринний світ	25
Загадки про людину, її життя, побут і працю	26
Загадки-головоломки	28

Леонід ГЛІБОВ .....

Віршовані загадки	31
Котилася тарілочка...	32
«Гоп! Гоп! Діти-молодята!..»	36
Бачить — не бачить...	39
Загадки-акровірші	40
Хто вона?	41
Хто доня?	42

Народні та літературні казки

Народні казки .....

Якими бувають казки?	46
Спільні риси казок	47
Чарівна казка про людину і світ («Яйце-райце»)	48
Яйце-райце	49

Іван ФРАНКО .....

Що ж таке літературна казка?	65
«Фарбований Лис»	66
Фарбований лис	66

Леся УКРАЇНКА	76
Персонажі	77
Квіти і люди («Лелія»)	77
Лелія	78
Валерій ШЕВЧУК.	92
Про пори року й не тільки («Чотири сестри»)	93
Чотири сестри	94
Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді	
Легенди українців	113
Захисниця світла («Берегиня»)	114
Берегиня	114
Народні перекази («Старі Кодаки й перші запорожці-козари»)	116
Старі Кодаки й перші запорожці-козари	116
Літописні оповіді. «Повість минулих літ»	119
«Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь»	120
Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь	121
Олександр ОЛЕСЬ	124
Про віршовану мову, драматичний твір	125
Драма-казка «Микита Кожум'яка»	125
Микита Кожум'яка	126
Сергій ПЛАЧИНДА	150
На літописній основі («Богатирська застава»)	150
Богатирська застава	151
Україна і я	
Тарас ШЕВЧЕНКО	159
Далека і близька Україна («Зоре моя вечірняя...»)	160
«Зоре моя вечірняя...»	161
Послання поета («Учітесь, читайте...»)	163
«Учітесь, читайте...»	163
Богдан ЛЕПКИЙ	166
«Шевченкова верба»	167

Шевченкова верба	168
Про рими й римування	169
Галина КИРПА	172
Про епітети, метафори, порівняння	173
Образно про рідну мову («Мова моя»)	174
Мова моя	174
Віктор ЗУБАР	177
Про громадянську лірику	177
Крила України	178
Тетяна МАЙДАНОВИЧ	180
Країна, яка надихає!	180
Країна Українія	180
Рідна природа	
Олена ПЧІЛКА	185
Природа в літературній творчості	186
Зимовий день («З гринджолятами»)	187
З гринджолятами	187
Павло ТИЧИНА	190
Пейзажна лірика	191
Казкова гармонія («Хор лісових дзвіночків»)	192
Хор лісових дзвіночків	192
Загадкова музика світу («Гаї шумлять»)	194
Гаї шумлять	194
У єдності з природою («Арфами, арфами...»)	196
«Арфами, арфами...»	197
Оксана ІВАНЕНКО	199
Прозова мова	199
Мова автора і мова персонажів	200
Добра казка про лісових мешканців («Цвітарінь»)	200
Цвітарінь	201
Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ	210
Тема та ідея літературного твору	210

На захисті природи («Гусенятко»)	211
Гусенятко.	212
Марія МОРОЗЕНКО	223
Оповідання про тварин (анімалістичне)	223
Вірність Хатіко	224
Анатолій КАЧАН	230
Морський краєвид («Море грає»)	230
Море грає.	231
Світ дитинства	
Іван НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ	235
Композиція та сюжет літературного твору	236
Із дитячих спогадів («Вітрогон»)	237
Вітрогон	237
Борис ГРІНЧЕНКО	248
Урок людяності («Укralа»)	249
Укralа	249
Оксана САЙКО	255
Гаманець	255
Галина КИРПА	261
«Мій тато став зіркою»	261
Мій тато став зіркою.	261
У пошуках пригод і чудес	
Всеволод НЕСТАЙКО	273
Епічний твір	274
Повість-казка	274
Сучасна повість-казка («Чарівні окуляри»)	275
Чарівні окуляри	276
Зірка МЕНЗАТЮК	310
Пригодницька повість (« Таємниця козацької шаблі»)	311
Таємниця козацької шаблі.	312
ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ	358
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ	361

Любі п'ятирічники й п'ятирічниці!

Цей підручник стане для вас надійним помічником і порадником у світі художньої літератури, а ще познайомить з усною словесною творчістю нашого народу. Ви матимете нагоду вдосконалити свої читацькі навички та розвинути творче мислення, навчитесь глибше розуміти красу художнього слова. Для читання вам буде запропоновано твори, об'єднані такими темами:

Малі жанри фольклору та літератури

Народні та літературні казки

**Минуле українського народу:
легенди, перекази, літописні оповіді**

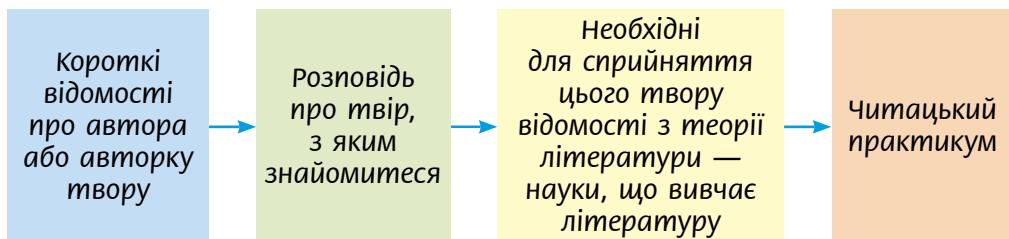
Україна і я

Рідна природа

Світ дитинства

У пошуках пригод і чудес

У межахожної теми навчальний матеріал структуровано так:

Читацький практикум

У «Читацькому практикумі» подано художні твори та завдання, вправи, запитання, які допоможуть набути практичних навичок різних видів читання, навчитися оцінювати твори, виявляти своє ставлення до прочитаного, висловлювати почуття, що виникають під впливом художньої літератури.

Щоб вам було легше орієнтуватися, яке саме завдання на вас очікує, їх подано під рубриками:

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

Читаємо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

Розмірковуємо над текстом твору

Шукаємо відповіді разом

Обираємо завдання на свій смак

Виявляємо творчі здібності

Подискутуймо?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Досліджуємо самостійно

Експериментуймо?

Ділимось читацьким досвідом

УЗАГАЛЬНИМО?

Більшість поданих у підручнику завдань ви будете виконувати самостійно. Для пошуку відповідей на деякі запитання краще буде працювати разом — у команді або в парі з однокласником чи однокласницею. Є завдання, які потребуватимуть злагодженої роботи всього класу. У вас також буде можливість серед запропонованих завдань обрати те, що найбільше відповідає вашим інтересам.

Біля деяких завдань ви помітите додаткові позначки:

- — завдання виконуємо письмово;
- — завдання для парної або групової роботи;
- — завдання, для виконання якого варто скористатися матеріалами електронного додатка до підручника або мережі «Інтернет»;
- — завдання на вибір.

Цікавого вам читання й навчання!

Вступ

Художнє слово в житті людини

Іноді ми говоримо, але нас не чують. Навіть сили нашого голосу бракує, щоб привернути увагу інших людей, а тим паче в чомусь їх переконати. Виявляється, дуже багато залежить від образності нашого слова, що надає сказаному бажаної переконливості.

Проведімо простий дослід і спробуймо пояснити рядки Ліни Костенко:

*Шипшина важко віддає плоди.
Вона людей хапає за рукава.
Вона кричить: — Людино, підожди!
О, підожди, людино, будь ласкова.
Не всі, не всі, хоч ягідку облиш!
Одна пташина так мене просила!
Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш.
І просто осінь щоб була красива.*

Про що ці рядки? Про те, що восени люди зривають дозрілі плоди шипшини з її колючих гілок? Буквальне пояснення просте й доступне, але ж яке бідне! Воно дає змогу зрозуміти, що було сказано, але не враховує головного — *як це сказано*.

Пригадайте, що ви знаєте про пряме й переносне значення слів. Поміркуйте, яку роль у мові відіграють слова, вжиті в переносному значенні. Чому, наприклад, шипшина *кричить* і *хапає за рукава*; чому *пташка просить* залишити їй ягідку; чому, нарешті, червоні плоди на кущі роблять осінь красивою? Це все літературні образи,

ягоди шипшини
(Ольга Лаптєва, 2018)

«Дівчинка, що читає» — скульптура в Севільї (Іспанія), присвячена пам'яті Клари Кампоамор, відомої захисниці прав жінок (Анна Йонссон, 2007)

Хлопчик, що читає
(Франс Галс, 1640-ві)

Портрет двох дітей
(П'єр-Огюст Ренуар, 1895)

Дівчинка з котом
та книгою
(Ірина Клиба, 2018)

які при творчому прочитанні змінюють наше сприйняття: надають художньому мовленню виразності, неповторного емоційного забарвлення.

Художня література — це мистецтво, що відображає дійсність за допомогою слів. Літературу складають окремі твори, кожен з яких має свою завершену думку, втілену в образах. Неначе кольори на картині художника, слова передають нам свої відтінки. А ми вносимо в їхнє сприйняття частинку самих себе й у такий спосіб мимоволі теж долучаємося до творчості.

Не забуваймо: розкриття змісту художніх образів є головною умовою правильного, результативного читання.

Ми читаємо й водночас пізнаємо світ, часто радіємо або сумуємо. Чи бувало так, що вам хотілося чимшвидше дізнатися про подальшу долю герой захопливого твору, чи переживали за них і разом із ними? Коли ми читаємо, то ніби приміряємо чужий життєвий досвід на себе: вчимося розуміти інших, із чимось погоджуємося, щось заперечуємо й у такий спосіб уточнюємо власні погляди, інтереси, визначаємо бажання, прагнення.

Звісно, не лише література формує світ думок і переживань людей. Є інші види мистецтва: музика, живопис, скульптура, театр, кінематограф тощо. Вони різняться між собою за матеріалом, який використовують. Література спирається на слово, на його образні можливості.

В інформаційну добу художня література аж ніяк не втрачає свого значення. Вона нагадує, хто ми є: відображає нашу національну неповторність; розповідає про побут, звичаї, традиції нашого народу. Сприяючи розвитку критичного мислення, вона також допомагає нам відрізняти правду від обману, уbezпечує від інформаційних пасток і маніпуляцій.

Художньо-літературний твір — результат образного відображення дійсності письменником.

Художня література — сукупність окремих писемних творів.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Що таке художня література? Чому її називають мистецтвом слова?
- 2 Що таке літературний твір?
- 3 Які існують інші види мистецтва? Чим література від них відрізняється?

Ділимося читацьким досвідом

- 4 Яке враження справив на вас твір Ліни Костенко? Які відчуття виникали під час читання? Чи з'явилося у вас бажання придивитися уважніше до осінньої природи, помилуватися її красою? Можливо, вам захотілося поділитися своїми враженнями з рідними або з однокласниками, однокласницями, учителями, знайомими? Поміркуйте, у який спосіб можна реалізувати таке бажання.

Ваші однолітки влаштували обговорення цього питання й запропонували варіанти відповіді (див. с. 12).

- Який із запропонованих заходів приваблює вас? Чому?

Пам'ятник першодрукареві
Іванові Федорову у Львові
(архітектор Анатолій
Консулов; скульптори Валентин
Борисенко, Валентин Подольський,
1977)

Улаштувати сімейний вечір спогадів про найяскравіші осінні враження.

Організувати вечір осінніх спогадів у класі!

Написати вірш про осінь і опублікувати його на своїй сторінці в соціальній мережі.

Зафільмувати на телефон декламування улюблленого вірша про осінь і викласти запис на тіктор.

Провести конкурс читців віршів про осінь.

І конкурс малюнків!

Улаштувати осінній бал!

- А чи знаєте ви, які літературні твори подобаються вашим однокласникам та однокласницям? Поцікавтесь, складіть разом перелік цих творів й упродовж року доповнюйте його назвами нових цікавих книжок.

Шукаємо відповіді разом

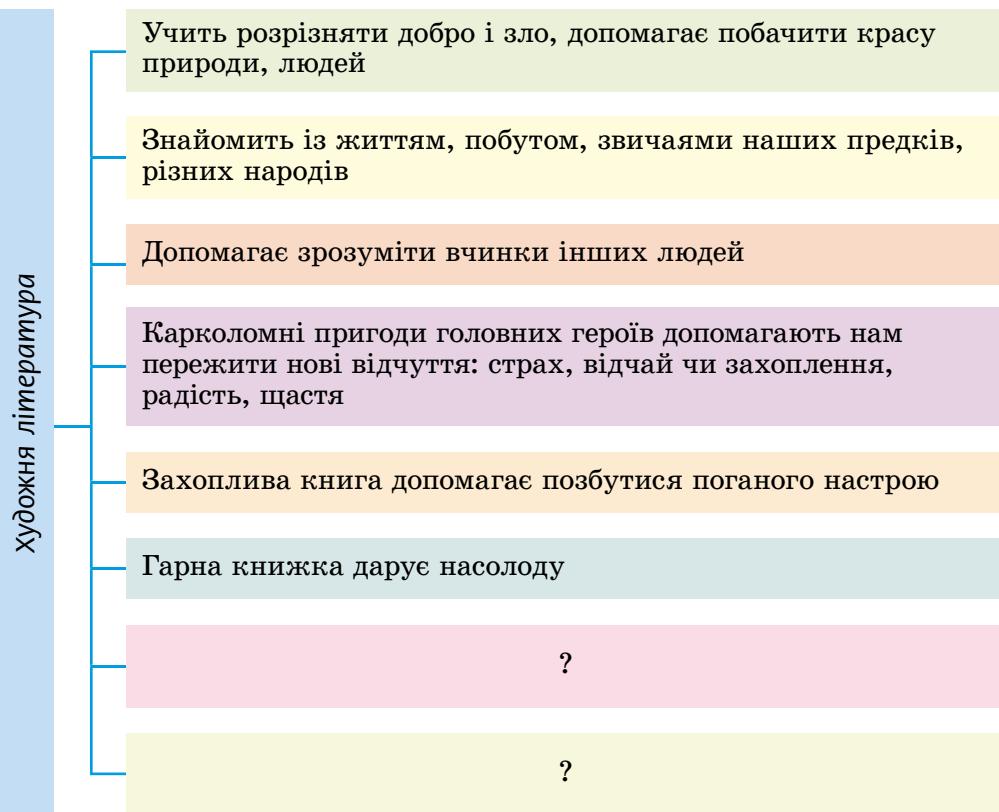

- 5 Розгляньте ілюстрації на сторінках підручника, які подано до статті «Художнє слово в житті людини». Об'єднайтесь в малі групи або пари, висуньте гіпотези¹, обґрунтуйте² їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому зображення людини під час читання приваблює художників різних епох?

¹ Гіпотеза — припущення, за допомогою якого прагнуть щось пояснити; спроба дати відповідь на запитання, щоб незрозуміле стало зрозумілим.

² Обґрунтовувати — висувати на підтвердження чого-небудь переконливі докази, факти.

- 6 Розмірковуючи над значенням художньої літератури в житті людини, ваші однолітки склали схему. Розгляньте її.

Як бачите, на схемі заповнено не всі чарунки. Ви можете долучитися до складання цієї схеми, поміркувати, яку роль художня література відіграє у вашому житті. Можливо, відповідь на це питання ви дасте наприкінці навчального року.

Малі жанри фольклору та літератури

Що таке фольклор?

Колись люди зберігали свої знання про світ лише в усній формі. Тоді й зародилося найдавніше словесне мистецтво — **усна народна творчість**, або **фольклор** (англійське *folk-lore* означає «народна мудрість»).

Фольклор об'єднує казки, легенди, перекази, загадки, прислів'я, а також багато-багато різних пісень. Усі ці твори зберегла для нас народна пам'ять. Із появою писемності їх почали записувати, а згодом вони ввійшли до збірників усної народної творчості.

Усна народна творчість, або фольклор — словесне мистецтво, у якому збережено духовний досвід багатьох поколінь.

Народні твори відрізняються від літературних тим, що не мають визначеного автора.

Спершу казку, легенду або пісню складала якась одна талановита людина. Однак потім твір починав жити власним життям, його вдосконалювали різні виконавці, виникали різні варіанти твору, а про автора з часом і зовсім забували.

Фольклорні твори й сьогодні дуже важливі, адже передають нам знання і досвід нашого народу, навчають людяності й оптимізму.

**Перевіряємо,
чи уважні ми читачі й читачки**

- 1 Як називають найдавніше словесне мистецтво?
- 2 *Усна народна творчість* і *фольклор* — ці поняття є синонімами чи антонімами?

Дружба журавля та лисиці
(Марія Примаченко, 1979)

- 3 Яка з назв найдавнішого словесного мистецтва є запозиченою? Що означає у дослівному перекладі слово *фольклор*?
- 4 На яку особливість фольклору вказує його інша назва — *усна народна творчість*?
- 5 Знайдіть у тексті, перечитайте й перекажіть фрагмент, де йдеться про відмінності фольклорного твору від літературного. Визначте головну думку цього абзацу. Поясніть, чому автори фольклорних творів невідомі.

Експериментуймо?

- 6 Фольклорні твори часто існують у кількох варіантах. Щоб усвідомити, чому це сталося, можна провести простий експеримент. Підготуйте переказ тексту «Що таке фольклор?».
- *Перший варіант експерименту.* Запишіть свій переказ на телефон. Наступного дня виконайте цю дію ще раз. Порівняйте тексти, які ви створили в усній формі. Який переказ вам сподобався більше? Що ви змінили б, якби проголошували свій переказ перед слухачами? Зробіть висновок, як і чому в усному мовленні змінюється текст.
  - *Другий варіант експерименту.* Виголосіть підготований переказ перед однокласниками та однокласницями й послухайте їхні. Порівняйте перекази й визначте, скільки варіантів усного тексту «Що таке фольклор?» ви отримали. Який із цих переказів видався вам найкращим? Що ви запозичили б із цього усного тексту для свого виступу? На підставі цього експерименту зробіть висновок, чому фольклорні твори можуть мати кілька варіантів.

Ділимося читацьким досвідом

- 7 Чому важливо вивчати фольклорні твори? Обґрунтуйте свою думку прикладами прочитаних народних казок.

Виявляємо творчі здібності

Сторітелінг

Для ефективного запам'ятовування інформації в сучасному навчанні часто застосовують **сторітелінг**. У перекладі з англійської *story* означає *історія*, а *telling* — *розвідати*. Отже, **сторітеллінг** — це розповідь історії, яка допомагає пояснити якесь явище, запам'ятати інформацію.

Вигадайте цікаву історію про те, як відома вам казка, легенда або пісня стала твором *усної народної творчості*. Можливо, скласти її вам допоможе схема побудови розповіді:

Перлини народної мудрості

З дитинства ми засвоюємо влучні вислови, що є образним утіленням життевого досвіду багатьох поколінь. Мабуть, вам доводилося чути: «Слово — не горобець, вилетить — не спіймаєш», «Нема диму без вогню», «Там добре, де нас нема», «Чим би дитина не бавилася, аби не плакала!».

Це і є малі форми фольклору — прислів'я та приказки. В афористичній¹ формі вони розповідають про людину, природу, працю, побут, родину, дружбу, розум, красу, здоров'я та інші важливі теми.

Чим різняться між собою прислів'я та приказки? Розгляньмо такий приклад: «Бачили очі, що купували» — відома приказка про вибір, який ми робимо. Вона лише натякає на наслідок нашого вибору, але не розкриває його безпосередньо. Натомість у прислів'ї «Бачили очі, що купували — їжте, хоч повілазьте» є й висновок до першої частини. Думку завершено: підкреслено зв'язок між невдалим вибором та відповідальністю за нього.

¹ Афористичний — який має ознаки афоризму: короткого, влучного, оригінального вислову, що виражає узагальнену думку у виразній, легкій для запам'ятовування формі, яка згодом неодноразово відтворюється іншими людьми.

Прислів'я — народний вислів, завершене судження по-вчального змісту.

Приказка — сталий образний народний вислів, нерідко частина прислів'я, але без висновку.

Пам'ятайте: прислів'я та приказки — добрі помічники в спілкуванні. Вони допоможуть збагатити ваше мовлення, нададуть йому виразності. Використовуйте їхні виражальні можливості з користю для себе. Наприклад, доречно вжите дотепне прислів'я допоможе вам розвеселити дружню компанію, а якусь критичну думку іноді краще висловити за допомогою натяку — у вигляді приказки, щоб не образити своїх друзів або подруг.

Обкладинка
до збірки прислів'їв
та приказок
«Навчання і труд
поряд ідуть»
(Олександр Кошель, 1989)

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Які твори називають *малими формами фольклору*? Поміркуйте, чому прислів'ям та приказкам дали таку назву.
- 2 Чим відрізняються прислів'я від приказок?
- 3 Розгляніть схему. На вашу думку, що вона ілюструє — прислів'я чи приказку? Свою думку обґрунтуйте.

Сталий образний народний вислів

+

Висновок

=

?

- 4 Поясніть, чому прислів'я та приказки — *помічники в спілкуванні*.

Читацький практикум

Прислів'я та приказки

- 1 Прочитайте виразно фольклорні твори. Поясніть, як ви їх розумієте.
1. Від добра ніхто не тікає.
  2. Світ не без добрих людей.
  3. Вчися доброго — погане на ум не піде.
  4. Сердите не буває сите.
  5. Доброму скрізь добре.
  6. Не копай іншому ями, бо й сам упадеш.
- 2 Поміркуйте, якими словами-антонімами можна визначити теми цих фольклорних творів. Свою думку обґрунтуйте.
- 3 Визначте, які з наведених творів є приказками, а які — прислів'ями. Обґрунтуйте свою думку.
- 4 Прочитайте виразно прислів'я. Поясніть їхній зміст. Визначте, які теми вони висвітлюють.
1. Ніхто не знає, що його в житті чекає.
  2. Життя любить того, хто за нього бореться, а нищить того, хто йому піддається.
  3. Живи просто, проживеш років зо сто, а будеш лукавить, так чорт тебе задавить.
  4. Без діла слабіс сила.
  5. Добрий початок — половина діла.
  6. Не одежа красить людину, а добре діла.
  7. Не краса красить, а розум.
  8. У дитини заболить пальчик, у матері — серце.
  9. Не вчи дитину штурханцями, а хорошими слівцями.
  10. Де дружніші, там і сильніші.
  11. У хорошій компанії розуму наберешся, а в поганій і свій загубиш.
  12. Нових друзів наживай, старих не забувай.
  13. Нема друга — шукай, а знайшов — бережи.
  14. Ладом усе можна.

15. Заробив води до хліба.
16. Здоров'я за гроші не купиш.
17. Здоров'я мати — вік біди не знати.
18. Птицю знати по пір'ю, а людину — по мові.
19. Будь господарем своєму слову.
20. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

- 6 Складіть таблицю й запишіть приклади прислів'їв та приказок за темами.

Розум	Родина	Дружба	Здоров'я	Мова

- 7 Укладіть свій тематичний словничок прислів'їв і приказок. Вивчіть напам'ять приказки та прислів'я, які вам найбільше сподобалися.
- 8 **Гра «Віднови прислів'я».** Ви вже знаєте, що прислів'я є мудрими висновками з життєвого досвіду, своєрідними правилами, якими людина має керуватися в житті. Ви теж набули певного життєвого досвіду. Саме він допоможе вам відновити прислів'я й отримати корисні поради від багатьох поколінь українців.

Добрий початок —	за тим і діло водиться.
Розум —	а добре діла.
Хто рано підводиться,	скарб людини.
Грамоти вчиться —	той і розум має.
Хто людей питает,	половина діла.
Не одежа красить людину,	завжди пригодиться.

Шукаємо відповіді разом

- 9 Об'єднайтесь в групи, виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям. Поміркуйте, у яких життєвих ситуаціях прислів'я або приказка допомагають у спілкуванні. Наведіть приклади таких ситуацій.

Виявляємо творчі здібності

- 10 Вигадайте цікаву історію, заголовком до якої може бути прислів'я або приказка.

- *Діло майстра величає*
- *Хоч гірше, аби інше*
- *Слово — не стріла, а глибше ранить*

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

- 11 Усна народна творчість надихає багатьох українських художників і художниць. Їхні ілюстрації¹ допомагають усвідомити важливість і значущість у сьогоденні життєвого досвіду українців, що знайшов своє відображення в народних приказках та прислів'ях.

Відома українська художниця Адель Гілевич проілюструвала книжку «Народ скаже — як зав'яже» — добірку українських народних прислів'їв, приказок, загадок. Розгляньте її роботи (с. 20, 22).

Поміркуйте, до яких з наведених нижче прислів'їв або приказок художниця зробила ці ілюстрації. Свою думку обґрунтуйте.

- A** Всякийного щастя коваль.
- B** Хоч три дні не їсти,
аби з печі не злісти.
- C** Дружні сороки орла заклюють.
- D** Що з воза впало, те пропало.

Ілюстрації до збірки «Народ скаже, як зав'яже» (Адель Гілевич, 1973)

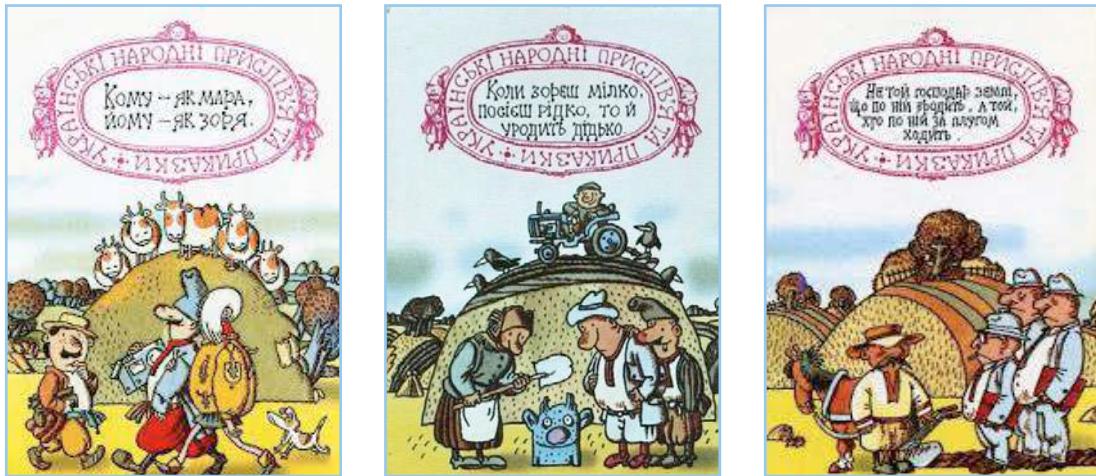

Ілюстрація до збірки прислів'їв та приказок «Навчання і труд поряд ідуть» (Олександр Кошель, 1989)

Поміркуйте, які ілюстрації можна намалювати до решти прислів'їв. Оберіть прислів'я й опишіть або намалюйте ілюстрацію до нього. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

- 12 Розгляньте ілюстрації до прислів'їв та приказок художника Олександра Кошеля (с. 20, 27). Яке враження вони спровокають? Чим зацікавлюють? Знайдіть на ілюстраціях деталі, пов'язані з нашим сучасним життям. Поміркуйте, чому художник використав ці деталі.

¹ Більш детально розглянути всі ілюстрації ви можете в електронному додатку до підручника.

Листівки «Українські прислів'я» (Олександр Міхнушов, 1991)

- 13 Сучасний художник-графік Олександр Міхнушов створив серію листівок «Українські прислів'я». Яке враження стравили на вас його роботи? Поміркуйте, як ілюстраторові вдалося осучаснити відомі народні прислів'я.
- 14 Улаштуйте в класі конкурс на кращого знавця народних прислів'їв та приказок.

Народні загадки

Змалку ми всі активно пізнаємо світ. В ігровій формі освоюємо різні життєві ситуації. Розгадування загадок — теж цікава й корисна гра.

Загадки виникли в прадавні часи, коли ще вірили в духів і магію слова. Люди зазвичай уникали називати духів їхніми справжніми іменами, щоб не накликати ненароком лиха. Добирали натомість описові словесні формулювання, наприклад, «Той, що живе в лісі» (Дух лісу). Ці описові означення стали основою перших загадок.

Обкладинка збірки загадок «Реве віл на сто гір» (валентина Мельниченко, 1988)

Ілюстрації до загадок зі збірки «Народ скаже, як зав'яже»
(Адель Гілевич, 1973)

Магічна¹ роль загадок з часом була втрачена, але загадки не забулися. У наш час вони мають переважно виховне та розважально-ігрове призначення. Загадки вчать мислити образно, нестандартно, розвивають допитливість, спостережливість, кмітливість.

Що ж таке загадка? Це розповідний або питальний вислів, що потребує відгадування. Більшість загадок побудовано за принципом перенесення ознак одного предмета на інший на основі їхньої схожості. Щоб знайти відповідь на питання, поставлене в загадці, слід зіставити між собою різні життєві явища та виявити схожість між ними.

Наприклад, у загадці «Один баранець пасе тисячі овець» образами з господарського життя позначено місяць і зорі. Картина нічного неба, яка постає в нашій уяві, співвідноситься з конкретними життєвими реаліями, представленими в загадці. У часи, коли виникла ця загадка, подібне зіставлення (місяць — баранець, зорі — вівці) було поширеним, загадку легко відгадували.

Пам'ятаймо, що народні загадки відображають життя й побут певної епохи та середовища. Через це нам не завжди легко знайти відгадку, оскільки деякі слова й поняття в давніх народних загадках уже не настільки актуальні, застаріли або й зовсім вийшли з ужитку.

¹ Магічна — та, що стосується магії (від грец. — ворожба, чаклунство).

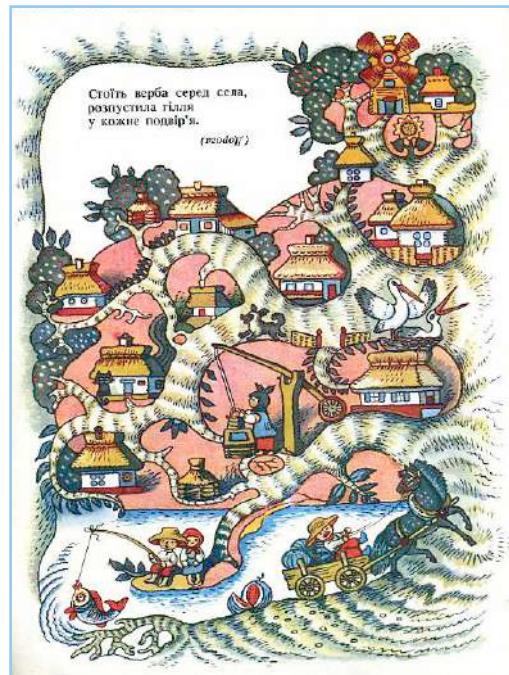
Загадка (від «*гадати*» — *думати, вгадувати*) — розповідний або питальний афористичний вислів, що передбачає пошук відгадки, розшифрування змісту. У прихованій формі загадки зображені одні явища й предмети через інші на основі їхньої спорідненості, подібності.

Загадки — це самостійні фольклорні твори, однак вони часто входять до складу народних казок із сюжетами про вин пробування героя. А за виховним змістом та афористичністю деякі загадки близькі до прислів'їв та приказок.

Як уже згадані малі форми фольклору — прислів'я та приказки, — загадки відбивають культуру й духовні інтереси народу, розвиток знань. Тематика цих творів різноманітна: явища природи, рослинний і тваринний світ, людина, її життя, побут і праця — усе це знайшло відображення в загадках.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Що таке загадка?
- 2 Коли й чому виникли загадки?
- 3 Розкажіть, яку роль виконували загадки в давнину.
- 4 Як побудовані загадки?
- 5 Чому складно знайти відгадки на деякі народні загадки?
- 6 У яких інших фольклорних творах використовують загадки? Наведіть приклади.
- 7 Чим загадки подібні до прислів'їв та приказок?

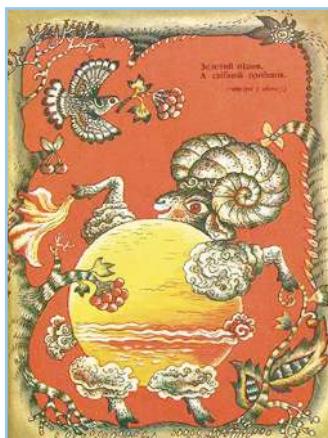
Ілюстрація до загадки зі збірки

«Реве віл на сто гір»

(валентина Мельниченко, 1988)

- 8 Поміркуйте, чим відгадування загадок схоже на гру.
- 9 Що приваблює в загадках сучасних читачів? Поміркуйте, у яких сучасних життєвих ситуаціях можна використовувати загадки.

Читацький практикум

Ілюстрація
до загадки зі збірки
«Реве віл на сто гір»
(Валентина Мельниченко,
1988)

Загадки про природні явища

- 1 Прочитайте виразно загадки. Відгадайте їх. Скористайтесь відгадками й перевірте, чи знайшли ви правильну відповідь.
  1. Голубий шатер увесь світ накрив.
  2. Без рук, без ніг, тільки з рогами, а ходить попід небесами.
  3. Вдень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає.
  4. Що то за гість, що темноту єсть?
  5. Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить.
  6. Що то за гість, що тепло єсть?
  7. Білий як пір'їна, холодний як крижина.
  8. Довго нема мене — все в'яне, а як прийду — знов оживає.

Відгадки: 1. Небо. 2. Місяць. 3. Сонце. 4. День. 5. Річка. 6. Мороз. 7. Сніг. 8. Дощ.

- 2 Поміркуйте, що вам допомогло розгадати загадки. До яких загадок було складно знайти відгадку? Чому?
- 3 Поміркуйте, до яких загадок можна створити картинки-підказки. Які відгадки намалювати важче? Чому?

Шукаємо відповіді разом

- 2** 4 Об'єднайтесь в групи і виконайте завдання. Розгляньте ілюстрації до загадок художниць Аделі Гілевич та Валентини Мельниченко¹. Поміркуйте, що художниці намалювали: зашифровану відгадку чи засобами іншого мистецтва намагалися відтворити образи загадки. Доведіть свою думку. Міркуйте так: У загадці йдеться про ..., а відгадка до цієї загадки ... Художниця намалювала ... Отже, художниця відтворила ...

¹ Більш детально розглянути всі ілюстрації ви можете в електронному додатку до підручника.

Загадки про рослинний і тваринний світ

1 Прочитайте загадки про рослини й тварин. Поміркуйте, у який спосіб зашифровано відгадки загадок: через опис (зовнішнього вигляду, властивостей, дій тощо) чи порівняння або протиставлення (з іншим явищем природи, з людською діяльністю, людиною тощо). У яких із наведених творів способи творення загадки поєднуються?

1. На городі молода

Пишні коси розпліта,
У зеленій хустинки
Золоті хова зернинки.

2. Вузлувата і листата, а доспіє — головата.

3. Сидить дівиця в темній темниці.

4. Довгий, зелений — добрий солений, Добрий і сирий — хто він такий?

5. На сонце схоже, до сонця хилиться.

6. Літом одежу одягає, а на зиму скидає.

7. Живе один батько і тисячі синів має, всім шапки справляє, а собі не має.

8. Що пече без вогню?

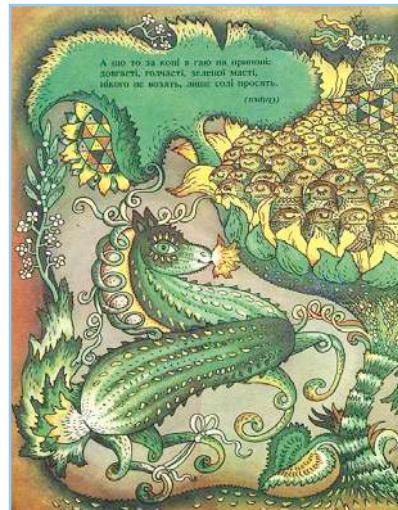
9. Пухнастий клубочок під столом вуркоче.

10. Хто влітку гуляє, а зимою спочиває?

11. Сидить у куточку і тче сорочку.

12. Під ялинками і сосонками лежить клубок із голками.

13. Не годинник, а будить.

Ілюстрації до загадок
зі збірки «Реве віл на сто гір»
(валентина Мельниченко, 1988)

Відгадки: 1. Кукурудза. 2. Капуста. 3. Морква. 4. Огірок. 5. Соняшник. 6. Дерево. 7. Дуб і жолуді. 8. Кропива. 9. Кіт. 10. Ведмідь. 11. Павук. 12. Їжак. 13. Півень.

- 2 Доповніть таблицю, запишіть приклади.

Способи творення загадок про рослини та тварин			
Опис	Порівняння	Протиставлення	Поєднання різних способів

Загадки про життя

- 1 Прочитайте виразно загадки про людину, її життя, побут і працю. Які з цих загадок ви вже знали? Яка загадка сподобалася найбільше? Чому? Визначте, яким способом створена кожна загадка (опис, порівняння, протиставлення, поєднання різних способів).

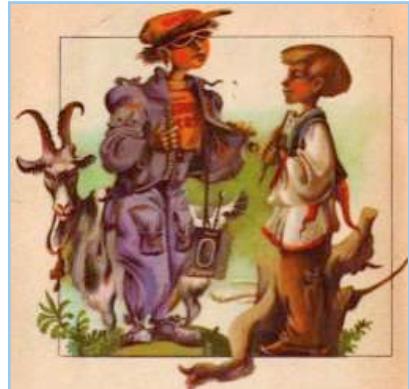
1. П'ять братів родилось разом, а всі не рівні.
2. П'ятеро овець маю і кожній кошару справляю.
3. Під одною шапкою чотири братики стоять.
4. Із зубами, а не кусається.
5. По чому багато ходять, а мало їздять.
6. Серед села стоїть бочка. Хто хоче, той нап'ється.
7. Йде з села, а з місця й кроку не робить.
8. Біле поле, чорне насіння; хто уміє, той і сіє.
9. Язика не має, а науки навчає.

Відгадки: 1. Пальці. 2. Рукавичка. 3. Ніжки стола. 4. Гребінець. 5. Драбина. 6. Колодязь. 7. Дорога. 8. Письмо. 9. Книжка.

- 2 **Гра «Перетворюємо прислів'я та приказки на загадки».** Чимало народних загадок про людину, її життя схожі на прислів'я або приказки. Наприклад: *Що в морі не тоне, у вогні не горить?* (*Правда.*) Перетворіть подані прислів'я та приказки на загадки у формі запитання.

1. Розум за гроші не купиш.
2. Без труда нема плода.

3. Вода камінь точить.
4. Лінивому все ніколи.
5. Без лиха не буває добра.
6. Доброму скрізь добре.
7. Правда світліша за сонце.
8. Смілому море по коліно.
9. Для миші й кішка страшний звір.
10. Віл тим рогом чешеться, котрим дістане.
11. В сіні вогню не сковаєш.
12. З вогнем не жартуй!

Ілюстрація до прислів'я
«Не всяк, хто читає,
у читанні силу знає»
(Олександр Кошель, 1981)

- 3 Гра «Загадки навколо нас».** Об'єднайтесь в команди. Уважно огляньте класну кімнату й визначте, про які предмети можна скласти загадки. Наприклад: *На різних уроках на кожній парті одинакові лежать (підручники); Стоять на дорозі, всім заважають, іх штовхають, а не прибирають (двері)*. Складіть загадки, загадайте їх однокласникам і однокласницям.

Загадки-головоломки

- 1** Прочитайте й відгадайте загадки-головоломки (за потреби зверніться до відгадок). Поміркуйте, чим загадки-головоломки відрізняються від уже відомих вам творів цього жанру про природу, рослинний і тваринний світ.
1. Скільки було: баба, дві матері, дві дочки і онука?
  2. На дубі три гілки, на кожній по шість яблук. Скільки всього на дубі яблук?
  3. Під яким кущем ховається заєць у дощ?
  4. Семero братів, і в кожного одна сестра. Скільки всіх сестер?
  5. Яких каменів немає в морі?

Відгадки: 1. Троє. 2. На дубі яблук не буває. 3. Під мокрим. 4. Одна. 5. Сухих.

УЗАГАЛЬНИМО?

- 1 Ви ознайомилися з малими формами українського фольклору — прислів'ями, приказками, загадками. Яке враження вони справили? Пригадайте, що таке есе. Прочитайте пам'ятку й поясніть основні правила написання такої письмової роботи.

Пам'ятка

Як написати есе

Есе — це невеликий прозовий твір, у якому автор викладає власні думки та враження з певного приводу.

Для написання есе потрібно:

- обмірювати тему, сформулювати свою думку, визначити головне й другорядне;
- дотримуватися структури тексту (*вступ, основна частина, висновки*);
- у вступі назвати тему, проблему, про яку ви пишете;
- в основній частині викласти свої думки щодо неї, пояснити їх, навести приклади з життя, літератури, кіно тощо;
- у висновках підсумувати свою думку.

- 2 Прочитайте есе вашої однолітки. Визначте головну думку та структурні елементи наведеного есе.

Золоті зерна народної мудрості

Прислів'я, приказки й загадки — це скарби, які залишили нам пращури.

Книжки цікавіше й веселіше читати, коли в них є прислів'я та приказки. Так само цікаво спілкуватися із кимось, хто їх знає та вживає. А коли розгадаєш якусь складну загадку, то почуваєшся дуже розумною людиною, яка багато зможе зробити в житті.

Тож я вважаю, що нам варто знайомитися із золотими зернами народної мудрості. А також створювати нові загадки, прислів'я та приказки.

- 3 Поділіться й ви своїми враженнями, міркуваннями щодо прочитаних фольклорних творів у короткому есе «Золоті зерна народної мудрості».

Леонід Глібов

(1827—1893)

Леонід Іванович Глібов народився 21 лютого 1827 року на Полтавщині. Змалечку був дуже спостережливим, багато читав, любив спілкування. Від матусі перейняв любов до краси, а від батька — допитливу вдачу.

Найсвітліші враження завжди пов'язував зі своїм дитинством. Не раз розповідав приятелям про батька та його улюблена співочу канарку (за це батько одержав вуличне прізвисько Кенира).

А через багато років син узяв на згадку про батька псевдонім Дідусь Кенир, яким підписував свої твори для дітей.

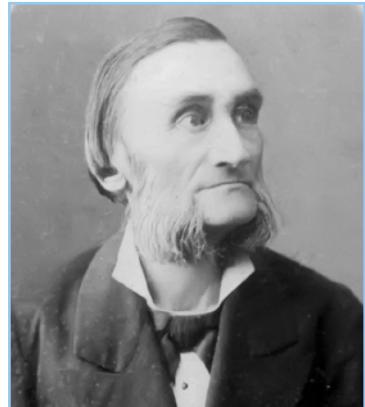
Робота над цими творами захоплювала його, бо давала змогу хоча б уявно повернутися до світлої й безтурботної пори дитинства.

У львівському дитячому журналі «Дзвінок» Леонід Глібов видав багато казок, віршованих загадок, акровіршів.

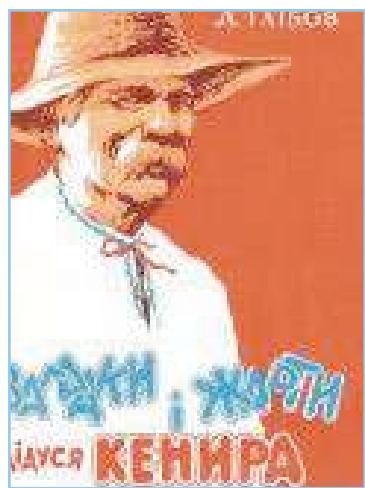
Узагалі він був людиною доброю, дуже спокійною, з гарним почуттям гумору.

Розпочавши віршувати ще в шкільні роки, проніс любов до літератури крізь усе життя.

Коли був учителем, свій яскравий творчий талант повною мірою виявляв у викладацькій праці, а добруту своєї вдачі — у ставленні до учнів, за що й заслужив їхні любов та повагу.

Леонід Глібов

Обкладинка збірки
Л. Глібова «Загадки і жарти
дідуся Кенира»
(яків златопольський,
1958)

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Щоб перевірити, чи уважно ви прочитали нарис про Леоніда Глібова, пропонуємо дати короткі відповіді (ТАК чи НІ) на запитання.
  - Леонід Іванович Глібов народився на Київщині?
  - Псевдонім Дідусь Кенир письменник обрав на честь батька?
  - Леонід Іванович Глібов працював учителем?
  - Письменник Леонід Глібов створював казки?
  - Віршувати Леонід Глібов почав на схилі літ?
  - Журнал для дітей «Дзвінок», де друкував свої твори Леонід Глібов, видавався в Полтаві?
- 2 Ваші однолітки провели дослідження: своїм рідним, учителям із різних предметів, знайомим поставили запитання: «Які твори написав Леонід Іванович Глібов?».
  - Результати свого дослідження вони презентували у вигляді «хмаринки слів», де графічно спробували відобразити, які твори письменника найчастіше згадували опитувані. Щоб «хмаринка слів» не була громіздкою та легко сприймалася глядачами, юні дослідники й дослідниці вирішили позначити лише види творів, що було згадано: байки, вірші для дітей тощо. Розгляньте цю «хмаринку слів», оберіть і виконайте завдання.

БАЙКИ ВІРШІ ДЛЯ ДІТЕЙ
ФЕЙЛЕТОНИ **ЛЕОНІД ГЛІБОВ** САТИРИЧНІ
ВІРШІ
КОМЕДІЯ **ЗАГАДКИ АКРОВІРШІ**
ЛІРИЧНІ ВІРШІ **КАЗКИ**

- Визначте за схемою, які види творів Леоніда Глібова запам'яталися опитуваним.
- Поміркуйте й згадайтеся, як у «хмарині слів» позначено найпопулярніші твори Леоніда Глібова? Які це твори? Які твори майже не поступилися популярністю? Які твори письменника згадували найменше?
- Чи зацікавило вас учнівське дослідження та його результати? Поміркуйте, якби ви проводили таке дослідження серед своїх рідних, учителів, друзів та подружок, чи могли б результати бути іншими? Як це перевірити? Поміркуйте, у який інший спосіб можна оприлюднити результати такого дослідження.
- 3 Чи зацікавила вас постать Леоніда Івановича Глібова? Про що ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?

Віршовані загадки

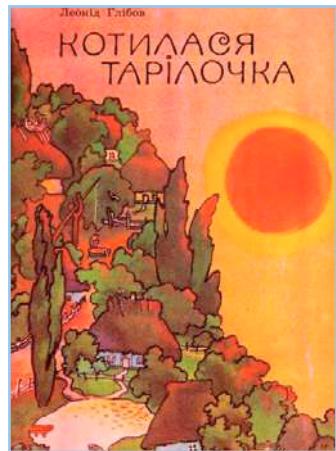
Леонід Глібов любив народні загадки, багато з них знав напам'ять. Вони приваблювали його тим, що розвивали й залучали до гри, а він, маючи учительський досвід, розумів, наскільки це важливо для юних читачів.

У його власних віршованих загадках є дуже багато від народних творів. Це й простота викладу, і легкий народний гумор, і загальна атмосфера гри та радісне переживання спільногопошуку відповідей на поставлені питання.

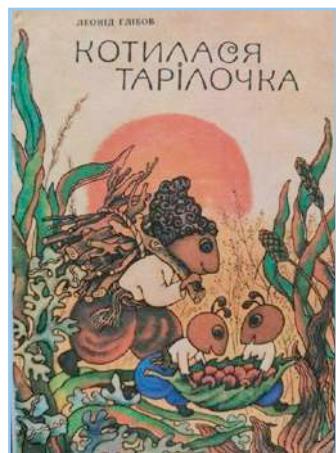
Читаючи твори Глібова, ми спілкуємося із великим знавцем та майстром дотепних народних оповідок, який легко веде свою розповідь, вчасно дає потрібні підказки, а ще вміє зацікавити й розвеселити своїх слухачів.

У його загадці «*Котилася тарілочка...*» всі зіставлення цілком народні: «сонце ясне» представлено як дивовижну золоту тарілочку, що котиться «по крутій горі», а «нічку темну» зображену у вигляді похмурої «чорної баби». Картину світу зі змінами дня й ночі, світла й темряви подано в цікавій і доступній для маленьких дітей образній формі, а ще доречно додано справді дуже смішну загадку про надокучливого комара — кумедного довгохвостого й гостроносого «птаха на восьми ногах».

Так само в народному дусі побудовано загадку «*Гоп! Гоп! Діти-молода!*». У ній веселий і хитруватий оповідач перетворює спілкування на жартівливу розвагу-змагання, що має на меті максимально зaintrigувати

Обкладинка збірки віршів і загадок Л. Глібова «*Котилася тарілочка*» (Галина Сокиринська, 1984)

Обкладинка збірки віршів і загадок Л. Глібова «*Котилася тарілочка*» (Галина Сокиринська, 1989)

слушачів та заохотити їх до самостійного пошуку правильної відповіді.

У загадці «**Бачить — не бачить...**» оповідач уже значно серйозніший: більше схожий на мудрого вчителя й порадника, котрий нагадує про великі можливості, які надає людям книжка.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Чим письменника Леоніда Глібова приваблювали народні загадки?
- 2 Які риси народних загадок властиві віршованим загадкам Леоніда Глібова?
- 3 Які загадки письменника згадуються у тексті «Віршовані загадки»?
- 4 Яку з цих загадок вам захотілося прочитати? Чим вона вас зацікавила?

Читацький практикум

Ілюстрація
до збірки творів Л. Глібова
«Котилася тарілочка»
(Галина Сокиринська,
1984)

Котилася тарілочка...

Котилася тарілочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі,
Нам тієї тарілочки
Чому не любить —
Хорошая, золотая
І як жар горить.
Прийшла баба — сама чорна
І чорний жупан¹, —
Заховала тарілочку
У синій туман.

¹ Жупан — старовинний верхній жіночий або чоловічий одяг з цупкої вовняної тканини.

Постихали співи й жарти
 У дворі моїм;
 Золотої таріочки
 Жаль стало усім.
 Зачинився я у хаті,
 У віконці став
 І про тую таріочку
 Співати почав:
 «Туманочку, туманочку!
 Поклонись зорі,
 Покоти нам таріочку
 По нашій горі...»
 Де не взявся із-за лісу
 Невідомий птах,
 Довгохвostий, гостроносий,
 На восьми ногах,
 Тільки став я приглядатися —
 І що, і відкіль,
 А він зразу розігнався —
 І в вікно сусіль¹...
 Я — на піч та у куточку
 Зігнувсь, притаївсь
 І, щоб птах той не нагибав², —
 Ряденцем³ укривсь.

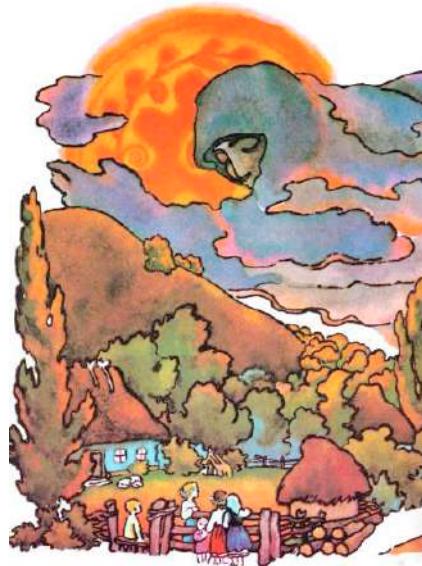
Навіжений⁴ птах літає,
 Не найде ніде
 І тонесенько виводить:
 «А де дідок, де?»

¹ Сусіль — розмовний вигук, те саме, що *шастъ*.

² Нагібати — знайти.

³ Ряденце — зменшено-пестлива форма слова *рядно* — вид простирадла або покривала з цупкого домотканого полотна з конопляної або лляної пряжі.

⁴ Навіжений — неврівноважений, нестриманий.

Ілюстрація до загадки
Л. Глібова «Котилася
таріочка»
(Галина Сокиринська, 1984)

Ілюстрація до загадки Л. Глібова
«Котилася тарілочка»
(Галина Сокиринська, 1984)

Закричав горлатий півень
І прогнав мій страх,
Я зрадів — і не побачив,
Де той дівся птах.

От вам загадка новенька
Ще на інший лад;
Розгадайте, любі дітки,
Дуже буду рад.
Золотую тарілочку
Всі знають давно:
То на небі сонце ясне,
На весь світ одно.
Чорна баба — нічка темна:
Із давніх-давен
Покриває все на світі,
Як погасне день.
Заховався, шуткуючи,
Дідусь-господар,
Щоб не зразу догадались,
Що той птах — комар.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас віршована загадка Леоніда Глібова «Котилася тарілочка...»? Чи вплинула вона на ваш настрій? Яким чином?
- 2 Чи всі слова, що ужив автор, вам зрозумілі? Значення яких слів ви з'ясовували? Чим цікаві ці слова? Чи будете вживати їх у мовленні?
- 3 Про які явища природи йдеться у загадці? У яких образах ці явища природи постають?

Шукаємо відповіді разом

- 4 Природні явища в народних загадках часто набувають фантастичних рис, але якщо поміркувати, то цю фантастику можна пояснити. Таку особливість народних загадок використав і письменник Леонід Глібов. Наприклад, ваші однолітки замислилися, чому *чорна баба* одягнена саме в *чорний жупан*. Поміркувавши, вони дали таке пояснення: «Чорна баба» — то ніч, а головна ознака ночі — *темрява*.

та зірочки на небі. Жупан — одяг з цупкої вовняної тканини. Цупка тканина погано пропускає світло, а якщо вона чорна, то ще гірше. Напевно, якщо вкритися з головою таким жупаном вдень, то під ним буде темно, як вночі. А якщо в жупані є малесенькі дірочки, крізь які промінчиками пробивається світло, буде здаватися, що то зірочки! Тому ніч і постає в загадці в чорному жупані.

- 5 Об'єднайтесь в пари й спільно знайдіть відповіді на запитання щодо інших образів загадки:

- Що і чому в загадці названо *крутою горою*?
- Чому про «тарілочку» говориться, що вона *котилася*?
- Чому туман, у який «чорна баба» заховала «тарілочку», *синій*?
- На які інші цікаві образи твору Леоніда Глібова ви звернули увагу? Чи можна їх пояснити?

Гра «Що? й Чому?»

- 6 Об'єднайтесь в групи й придумайте запитання щодо інших образів загадки. Поставте ці запитання учасникам інших груп. Послухайте їхні пояснення, запропонуйте свої.

Завдання! У цій грі не буде переможця. Але виграють усі, хто братиме активну участь у творенні запитань і пошуку відповідей на них. Під час такої гри ви тренуєте свій мозок мислити креативно й критично. Саме ця здатність людини може перетворити будь-яку роботу на творчу діяльність. А ніщо не приносить людині такого задоволення, як творчість. Без неї неможливе жодне художнє або наукове відкриття. До речі, ви згадалися, яке слово зашифровано в ребусі?

Обираємо завдання на свій смак

- 7 Оберіть і виконайте завдання. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
- Чим загадки про *сонце* і *ніч* схожі на фольклорні?
  - Чим загадка про комара відрізняється від фольклорних?
  - Що ви можете сказати про оповідача цієї загадки? Яким ви його уявляєте? Чи можна згадатися за певними деталями в тексті твору про його вік, освіту, ставлення до людей, природи?

Шукаємо відповіді разом

- 8 Об'єднайтесь в групи, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
- Поміркуйте, чи є у загадці рядки, які навіюють радість, острах, сум, веселощі. Свою думку обґрунтуйте.
  - Підготуйтесь до виразного читання загадки «ланцюжком» так, щоб зі зміною настрою твору, змінювався читець.

Читацький практикум

«Гоп! Гоп! Діти-молодята!..»

«Гоп! Гоп! Діти-молодята!
І дівчата, і хлоп'ята!
Годі бігать і скакать:
Буду загадку казатъ:
Як була я молодою,
Грала в хрещика¹ з весною
І між квітками росла,
Зеленіла і цвіла.
Добре люди доглядали,
Шанували, поливали,
Щоб жила краса моя,
Щоб доладна² я була.
Як підкрадеться до мене
Те бадиллячко³ зелене,
Чи бур'ян, чи лобода, —
Через мене всім біда.
Всіх од мене проганяють,
Через тин перекидають,

¹ Хрецьк — весняна гра, у котрій одна пара гравців ловить іншу, яка після голосового сигналу розбігається, тікаючи від першої пари; танкова гра, під нас якої хлопці й дівчата міняються місцями.

² Доладний / доладна — той або та, який або яка має пропорційні й красиві форми (про гарну зовнішність).

³ Бадиллячко — зменшено-пестлива форма до бадилля — стебла й листя трав'янистих і коренеплідних рослин.

Щоб нічого не росло,
Щоб пристріту¹ не було.
Як великою вже стала,
Я сім плахт² поначіпляла,

Довгі кісоньки взяла
У віночок заплела.

Куди треба, поманд्रую,
Скрізь і днюю, і ночую,
Світ увесь я обійшла
І на ярмарку була.

Тільки я сердита зроду:
Хто задивиться на вроду
Чи сунеться цілуватъ —
Буде слъози проливатъ.
Діти-квіти, виростайте
І мене ви розгадайте!
Прилетить веселий час —
Поцілую дуже вас».

Діти думали-гадали
І ніяк не розібрали.
В мою хатоньку прийшли,
На печі мене знайшли.
«Ой дідуся, не вгадали, —
Діти разом закричали, —
Годі в просі гріться, спать,
Поможи нам розгадать!
Осьде пряничок чудовий,
Неабиякий — медовий.
Бач — і самі не їмо,
А тобі віддаємо!»

Ілюстрації до загадки Л. Глібова
«Гоп! Гоп! Діти-молодята!..»
(Ніна Денисова, 1966)

¹ *Пристріт* — поширений у багатьох народів забобон про поганий вплив погляду деяких людей або деяких обставин.

² *Плахта* — жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини.

Взяв я пряничок, дивлюся
 І облизуюсь, сміюся...
 «Не вгадали ви? Ото!
 То ж цибуля, більш ніхто!»
 Здивувались дуже діти:
 «Тъху, погана!.. Так верни ти...»
 А я пряник гам та гам —
 «Вибачайте, не віддам!»

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас ця віршована загадка Леоніда Глібова? Чим зацікавила?
- 2 Чи всі слова, що ужив автор, вам зрозумілі? Значення яких слів ви з'ясовували? Чи зацікавили вас ці слова?
- 3 Прочитайте народні загадки про цибулю. Які характерні особливості зовнішнього вигляду цибулі змальовує народна загадка? А на які властивості цього овочу вказують народні загадки?
  - Має сім шкір, витискає слізози всім.
  - Їде пані в золотім жупані;
Хоч жупан той латка та латці,
Та приймають в кожній хатці.
  - Сидить Марушка в семи кожушках;
Хто її роздягає, той слізози проливає.

Знайдіть у загадці Леоніда Глібова рядки, де йдеться про ті особливості зовнішнього вигляду цибулі та її властивостей, що й у народних загадках. На що письменник перетворив «сім шкір», «золотий жупан», «сім кожушків»?

- 4 Знайдіть у загадці Леоніда Глібова інші ознаки, за якими діти мали б упізнати цибулю. Скільки їх? Що нового про цибулю розповідається в загадці Леоніда Глібова?
- 5 Як ви сприйняли фінал віршованої загадки Леоніда Глібова? Чому, на вашу думку, дідусь не віддав пряника дітям? Чи правильно він учинив?

Читацький практикум

Бачить — не бачить...

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує.
Кривду соромить,
Правди навчає,

Часом жартує,
Смішки справляє, —
Люба розмова;
Дай, боже, діти,
З нею довіку
Знатися-дружити.

Хто ж то такая
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартовлива?
Як не вгадали,
Стану в пригоді,
Річ коротенька:
Книжка, та й годі.

Ілюстрація до загадки
Л. Глібова «Бачить —
не бачить...»
(Галина Сокиринська, 1984)

Ілюстрація до загадки Л. Глібова
«Бачить — не бачить...»
(Ніна Денисова, 1966)

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас віршована загадка Леоніда Глібова «Бачить — не бачить...»? Чим зацікавила?
- 2 Пригадайте народні загадки про книжки. Поміркуйте, як письменник використав досвід народної загадки?
- 3 Що діти дізнаються про книжку з цієї загадки? Яка вона буває?

- 4 Чому, на думку письменника, з книжкою треба *знатися-дружити*?
- 5 Яким ви уявляєте оповідача цієї загадки? Свою думку обґрунтуйте.
- 6 Прочитайте виразно загадку. Який настрій ви хотіли б передати у своєму виразному читанні: веселий, журливий, мрійливий, задумливий тощо?

Ілюстрації до збірки
акровіршів Л. Глібова
«Що за птиця?»
(Ольга Артюшенко,
1973)

Загадки-акровірші

Деякі загадки Леоніда Глібова мають незвичну форму. У чому ж полягає їхня незвичність? Відповісти на це питання дуже легко, достатньо лише прочитати перші літери кожного рядка згори вниз.

Такі поезії називають **акровіршами**. Вони використовують спеціальний графічний прийом, завдяки якому увиразнюються важливе для автора слово. Одні автори так підписують свій твір — зазначають власне ім'я, інші — подають ім'я того, кому поезію присвячено. А ось у в загадках Леоніда Глібова в такий оригінальний спосіб «закодовано» відгадку.

Акровірш — поетичний твір, у якому початкові літери кожного рядка, якщо читати їх згори вниз, утворюють слово або фразу.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Що таке акровірш?
- 2 Чи випадало вам читати подібні поезії?
- 3 Висловіть припущення, чому поети використовують таку форму вірша.

Читацький практикум

Хто вона?

Лиха зима сховается,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане,—
І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А дітям більше буде.

Розмірковуємо над текстом твору

- Яке враження справила на вас ця віршована загадка Леоніда Глібова? Чим зацікавила?
- Чи всі слова в цій загадці вам були зрозумілі? Яким словником треба скористатися, щоб з'ясувати значення незрозумілих слів? За потреби зверніться до тлумачного словника.
- Чому цю загадку називають акровіршем? Що таке акровірш?
- Яку картину природи змальовує поет на початку вірша? Які прикмети весни він відзначив?
- Якби вам треба було схарактеризувати змальовану в першій частині загадки картину трьома з наведених прикметників, які ви обрали б? Обґрунтуйте свій вибір.

Обрядове фігурне печиво
для народної забави
«Закликання весни»

ВЕСЕЛА СПОКІЙНА БАДЬОРА ГУЧНА РАДІСНА ТИХА НЕСПІШНА

- Прочитайте наступну частину вірша. Про кого в ній ідеться? Чи змінюється загальний настрій вірша? Обґрунтуйте свою думку.
- Як ви зрозуміли останні слова цього акровірша? Поміркуйте, чому поет певен, що повернення ластівок із вирію найбільше радості привнесе дітям.
- Пригадайте, що ви знаєте з початкової школи про народний звичай закликати весну. Яка була роль дітей у цьому дійстві?

- 9 Поет назвав свій акровірш «Хто вона?». Якби цієї назви не було, який із запропонованих варіантів назви ви обрали б? Можливо, за- пропонуєте свій? Обґрунтуйте свій вибір.

«Ластівка» «Весна» «Закликання весни» «В очікуванні весни»

Читацький практикум

Ілюстрація до акровірша
Л. Глібова «Хто доня?»
(Ольга Артюшенко, 1973)

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас ця віршована загадка Леоніда Глібова? Чим зацікавила?
- 2 Чому загадку «Хто доня?» називають акровіршем?
- 3 Яку народну загадку використав Леонід Глібов у своєму акровірші?
- 4 Прочитайте виразно акровірш «Хто доня?». Який настрій ви хотіли б передати?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

- 5 Розгляньте уважно ілюстрації до творів Леоніда Глібова. Які з них сподобалися вам найбільше? Чому?
- 6 Які ілюстрації до творів поета створили б ви? Опишіть їх або намалюйте.
- 7 Який із прочитаних творів Леоніда Глібова сподобався вам найбільше? Чому?

Хто доня?

Мати доні молодій
Огородик наділила.
Розкошує доня мила,
Каже неньці — тісно їй:
«В земляній сиджу коморі,
А коса моя надворі».
Хочу цей раз штуку втнуть:
Не скажу, як доню звуть;
Ви ж до загадки верніться,
З краю пильно придивітесь.

Обираємо завдання на свій смак

- 8** Оберіть і виконайте завдання.

  - Підготуйте цікаву розповідь про прочитані твори Леоніда Глібова. Запишіть її на телефон, поділітесь з друзями або виголосіть у класі.
  - Намалюйте ілюстрації до загадок Леоніда Глібова, улаштуйте виставку робіт у класі.
  - Якщо ви об'єднаєте свої зусилля, підготувавши завдання, то можете влаштовувати у класі «Свято дідуся Кенира»!

Віртуальна бібліотека

i

В електронному додатку до підручника ви можете ознайомитися з віршованими загадками сучасного українського письменника Анатолія Качана «Квітка Сонця», «Світов@ павутин@». Скористайтеся цією можливістю. Порівняйте їх з творами Леоніда Глібова. Поміркуйте, чи змінилася віршована загадка за півтора століття, що відділяють твори «дідуся Кенира» й сучасних письменників.

Квест «МАЛІ ЖАНРИ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЛІТЕРАТУРИ»

Дайте коротку відповідь: ТАК чи НІ.

- ## **1. Усна народна творчість і фольклор — це синонімічні поняття?**

Так Hi

- 2.** Прислів'я належить до малих видів фольклору?

Так Hi

- ### **3. Ладом все можна — це прислів'я?**

Так Hi

- #### **4. Леонід Глібов писав байки?**

Так Hi

5. «Котилася тарілочка» Леоніда Глібова — це акровірш?

Так же, как и в других языках.

- ## **6. Прислів'я має повчальний зміст?**

Так Hi

Доберіть ДРУГУ частину прислів'я.

7. Не одежа красить людину, а...

- A думай ще більше.
- B знайшов — бережи.
- C добрі діла.

8. Де дружніші, ...

- A вік біди не знати.
- B там і сильніші.
- C старих не забувай.

9. Вчися доброго — ...

- A погане на ум не піде.
- B людину по мові.
- C думай ще більше.

Доберіть ПЕРШУ частину прислів'я.

10. ... добре кінчается.

- A Гадюку як не грій...
- B Все добре, що...
- C Від добра ніхто...

11. ... хорошими слівцями.

- A Не вчи дитину штурханцями, а...
- B Добре роби...
- C Світ не без добрих...

12. ... й сам упадеш.

- A Сердите не буває...
- B Ніхто не знає...
- C Не копай іншому ями, бо...

Позначте ОДНУ правильну відповідь.

13. Приказку подано в рядку

- A Дружба родиться в біді, а гартується в труді.
- B Не в службу, а в дружбу.
- C Річ краще нова, а дружба — стара.

- 14.** Приказку про дружбу подано в рядку
- A** Орел не ловить мух.
B Боюсь, як торішнього снігу.
C У гурті й каша єтьсяя.
- 15.** *Біле поле, мудрий ним оре* — це
- A** прислів'я
B приказка
C загадка
- 16.** *Один у полі не воїн* — це
- A** загадка
B приказка
C прислів'я
- 17.** Прислів'я подано в рядку
- A** Де гурт — там і сила.
B Семero одного не ждуть.
C Одною рукою в долоні не заплещеш.
- 18.** Прислів'я про дружбу подано в рядку
- A** Дерево міцне корінням, а людина — друзями.
B Кожному птаху своє гніздо міле.
C У чужій стороні і весна не гарна.

Вставте пропущене в реченні слово.

- 19.** Народний вислів, завершене судження повчального змісту — це...
- 20.** Сталий образний народний вислів, але без висновку — це...
- 21.** Поетичний твір, у якому початкові літери кожного рядка, якщо читати їх згори вниз, утворюють слово або фразу — це...
- 22.** Розповідний або питальний афористичний вислів, що передбачає пошук відгадки, розшифрування змісту — це...
- 23.** Автором цікавих віршованих загадок є...
- 24.** Для віршованих загадок, у яких початкові літери кожного утворюють слово, Леонід Глібов використав форму...

Народні та літературні казки

Народні казки

Чому нас так приваблюють казки? І чому не лише діти, а й навіть дорослі зберігають у своїх серцях віру в казку? Чи не тому, що саме в казках збуваються заповітні мрії, а добро в них завжди перемагає?

Казка — народний оповідний твір про вигадані події, що утверджує перемогу добра над злом.

Насправді ми вже дуже багато знаємо про казки. Узяти хоча б чарівні предмети, що допомагають герою чи геройні здобути перемогу над злом — усі легко можуть їх назвати. А як би добре було отримати чарівну паличку!

Тож варто лише уточнити й упорядкувати наші знання.

Якими бувають казки?

Казки зазвичай поділяють на три великі групи: **про тварин**, **геройко-фантастичні** та **соціально-побутові**.

Різновиди народних казок

Про тварин
«Лисиця
й Журавель»

Геройко-
фантастичні
«Котигорошко»

Соціально-
побутові
«Мудра дівчина»

У казках про тварин дійові особи — хоч і не люди, але поводяться так само, як люди: обирають владу, змагаються й воюють між собою, спілкуються, ходять одне до одного на гостини.

У геройко-фантастичних казках основну увагу зосереджено на подвигах героя. А ще він має помічників, які допомагають йому в пошуках чарівних предметів. Казковому герою протистоять так само казкові сили зла: багатоголовий змій, підступний чарівник, дуже хижий Песиголовець.

Соціально-побутові казки майже без фантастики. Вони розкривають уявлення нашого народу про щастя, долю, справедливість, біdnість і багатство. А ще є серед цих казок гумористичні твори, які викривають зловживання поганих людей та висміюють їхні вади.

Шукаємо відповіді разом

■ Об'єднайтесь в групи й пригадайте, які казки ви знаєте. Спробуйте визначити, до якого виду казок вони належать. Обґрунтуйте свою думку. Складіть у зошиті схему й доповніть її власними прикладами.

Спільні риси казок

У казках завжди перемагає добро, а отже, всі вони мають щасливу розв'язку. Розповідають казки тільки про вигадані події, що відбуваються в невизначеному минулому («*колись давно се діялось...*»).

Побудовано казку просто: вона має зачин, виклад подій та завершення, або кінцівку. Наприклад, «*Жили собі дід та баба...*» — типовий для казок зачин. Так само усталеними є кінцівки казок: «*Ось вам казка, а мені бубликів в'язка*», «*I стали вони жить-поживати, добра наживати*», «*Тепер живуть добре*».

Будова казки

Чарівна казка про людину і світ («Яйце-райце»)

Геройко-фантастичні казки ще називають чарівними. У них багато загадкового, фантастичного: чарівні істоти й предмети, перетворення, дивовижні ситуації й події. А що вже говорити про тварин, які розмовляють і поводяться як люди!

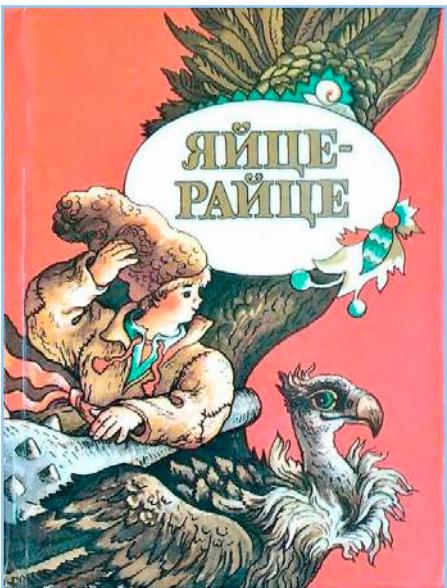
Саме до чарівних належить казка «Яйце-райце», у якій захопливі пригоди поєднано з яскравим фантастичним світом народної уяви. Чудернацька й водночас жорстока війна звірів

і птахів, а ще добрий учинок стрільця й чарівне яйце-райце як нагорода за нього, необдумана обіцянка та розплата, нарешті, неймовірні пригоди парубка і його порятунок та щасливий шлюб.

Усі ці яскраві епізоди по-справжньому захоплюють нас, сучасних слухачів і читачів, у цій давній чарівній казці. Вона й сьогодні закликає нас робити добро, навчає завжди шукати вихід, не здаватись навіть у безнадійній ситуації.

Ознакою цієї казки є гіпербола — навмисне перебільшення рис геройв твору для посилення художнього впливу на слухачів і читачів. Воно й не дивно, адже казка чарівна й окремі дійові особи в ній просто повинні мати незвичайні вміння та властивості. Наприклад, такими вміннями наділено дівчину-змію:

вона ж бо змогла за одну ніч засіяти поле, зібрати врожай, а на ранок — спекти паляницю. Є в казці й чарівний предмет — те саме яйце-райце, що є символом багатства. Це такий український відповідник рогу достатку — образу, що виник

Обкладинка книжки
«Яйце-райце»
(Валентина Мельниченко, 1986)

у давньогрецькій міфології, а сьогодні широко використовується на позначення джерела багатства й успіху.

У казці «Яйце-райце» відображені риси народного світогляду, моральні уявлення українців, окрім звичаї та обряді. Нам, наприклад, зрозуміло, що виникла ця казка у хліборобському середовищі, адже в ній є згадки про вирощування пшениці та випікання хліба, а з чарівного яйця-райця з'являється не що інше, як свійська худоба, яка й робить чоловіка заможним господарем.

Гіпербола — перебільшення якостей людини, явища, предмета для надання художньому твору більшої виразності; здатність людей за допомогою уяви змінювати дійсність, створювати нові самостійні художні образи.

Читацький практикум

Яйце-райце

Казка
(Скорочено¹)

Колись була птиця-жайворонок царем, а царицею — миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця — давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було. Миша каже:

— Нехай мені буде!

А жайворонок каже:

— Нехай мені!

Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та не має старших за них: немає до кого йти позиватися. Потім миша каже:

— Ну, я лучче його перекушу.

¹ Повний текст твору ви зможете знайти в електронному додатку до підручника.

Цар на це діло згодився. Миша тільки взяла зерно в зуби та в нору й побігла. Тут цар-жайворонок збирає всіх птахів, щоб звоювати царицю мишу, а цариця скликає всіх звірів — і почали війну.

[День билися, але ніхто не переміг. Тоді цариця веліла кошмани за одну ніч повідкушувала птиці пір'я біля крил. Уранці птахи не змоги злетіти і попадали на землю. Так миша-цариця перемогла царя-жайворонка.]

А орел бачить, що то лихо, сидить на дереві й не злітає. Коли тут іде стрілець, бачить, що орел сидить на дереві, як націлиться на нього. А той орел так просить його:

— Не бий мене, голубчику, я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець удруге націливсь, він ще його просить:

— Візьми лучче мене та вигодуй, то побачиш, у якій я тобі пригоді стану!

Стрілець ще наміривсь стріляти, утретє. Орел знов його почав просити:

— Ей, голубчику-братіку! Не бий мене та візьми до себе — я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець повірив йому: поліз, та зняв з дерева, та й несе його додому. А він йому каже:

— Принеси мене до своєї хати та годуй мене м'ясом доти, поки в мене крила повідростають.

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він раз і зарізав йому одну корову. Орел ту корову за рік із'їв та й каже тому чоловікові:

— Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила. Той чоловік і випустив його з хати. Орел літав, літав, та й прилетів опівдні назад до того чоловіка, каже йому:

— Ще в мене мала сила — заріж іще одну ялівку!

[Зарізав чоловік другу корову. Орел із'їв її за рік. Знову випробував свої сили, але їх було ще замало. Велів орел зарізати й бугая. Шкода було чоловікові, але зарізав. Орел за рік з'їв бугая і полетів.]

Коли це прилітає та й каже йому:
— Ну, спасибі тобі, чоловіче: вигодував мене, а тепер сідай на мене.

Той чоловік питаеться:

— Що з того буде?

А він йому каже:

— Сідай!

Той і сів.

Орел його поніс аж у хмару, а потім і пустив його додолу. Той чоловік летить додолу, коли це орел не дав йому долетіти до землі, підхопив його та й каже:

— А що, як тобі здавалось?

А він каже:

— Так, наче я вже неживий був.

Тоді орел йому каже:

— Отак саме й мені було, як ти на мене націлявся.

Потім каже:

— Сідай знов!

Тому чоловікові й не хотілося сідати на орла — ну, нема що робити, таки сів. Орел знов його як поніс, та аж у саму хмару, а звідтіль скинув його з себе — та підхопив його так, може, як на два сажні від землі, та й питаеться його:

— А що, як тобі здавалось?

Він йому каже:

— Так зовсім, наче вже кістки мої розсипались.

Тоді орел йому каже:

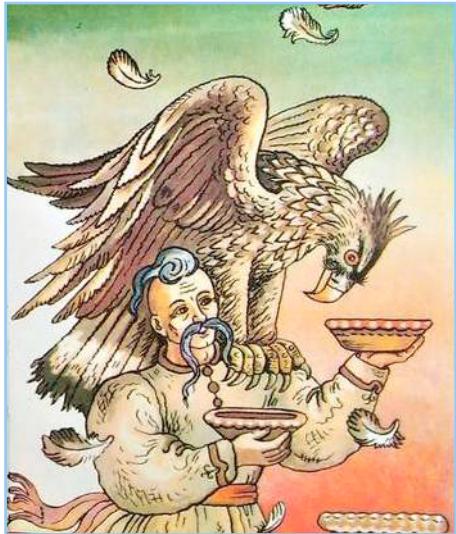
— Так само й мені було, як ти вдруге націлявся. Ну, ще сідай.

Той сів.

Орел як понесе його аж за хмару, та звідтіль і пустив його додолу, та підхопив уже аж коло самої землі, та тоді питаеться його:

— Як тобі здавалось, як ти летів на землю?

Він йому каже:

Ілюстрація до казки «Яйце-райце»
(валентина Мельниченко, 1986)

— Так, наче мене зовсім не було вже на світі.

Тоді орел йому каже:

— Отак же й мені було, як ти втретє націлявсь.

А потім каже:

— Ну, тепер уже ніхто ні кому не винний: ні ти мені, ні я тобі. А тепер сідай на мене, та полетимо до моєї господи.

Ото летять та й летять, прилітають до його дядька. А він йому каже:

— Іди ж у хату, та як будуть питатися тебе: чи не бачив нашого небожа, то ти скажеш: як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Він приходить у хату, коли це йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

А він їм каже:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його питаютися:

— Чи не чув ти там за нашого небожа? Бо вже третє літо, як пішов на війну, — та ні чутки, ні звістки.

А він їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Вони йому кажуть:

— Лучче нам його ніколи не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Тоді він виходить із хати та й каже орлові:

— Казали так: лучче нам його ніколи не бачити, як тобі віддати яйце-райце.

Орел йому каже:

— Летімо далі!

Летять та й летять, та й прилітають до орлова брата, та й тут чоловік те саме говорив, що в його дядька, — таки й тут не получив яйце-райце.

Прилітають до його батька, а орел йому каже:

— Іди в хату, та як будуть питатися за мене, то скажеш, що бачив й на вічі приведу.

Увіходить чоловік у хату, а вони йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

Він їм:

— Добрий козак усе по волі ходить.
Вони його стали питатися:

— Чи не бачив нашого сина? Бо вже як немає — четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, убили його там.

А він їм каже:

— Я бачив, але як дасте яйце-райце, то я й на очі приведу.

Батько орлів каже йому:

— Нащо ж воно тобі? Лучче ми тобі дамо багато грошей.

Він каже:

— Я не хочу грошей, мені дайте яйце-райце!

— Піди ж приводь, зараз тобі дамо!

Він уводить орла в хату. Тоді його батьки так зраділи, що дали яйце-райце і сказали:

— Тільки не розбивай ніде на дорозі, а як прийдеш додому, то погороди загороди великі, а тоді його і розіб'єш.

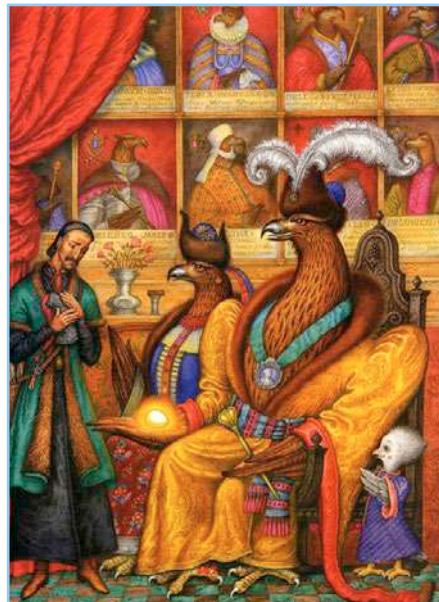
Він іде та йде, та так схотілось пити йому... Коли це найшов криничку. Тільки що став пити воду, та якось об цебрину й розбив те яйце-райце. Як узяв скот вернути з того яйця!.. Верне та верне. Гониться він за тим скотом, то що з того боку піджене, на другий розійдеться... Кричить бідолаха — нічого сам не зробить! Коли це іде до нього змія й каже йому:

— Що ти мені даси, чоловіче, як я тобі скот цей вжену в те яйце?

А він їй каже:

— А що тобі дати?

Вона йому каже:

Ілюстрація до казки «Яйце-райце»
(Катерина Штанко, 2005)

— Даси те, що без тебе стало дома?

А він каже:

— Дам!

Ото вона йому гарненько загнала той скот у яйце, заліпила славно яйце і дала йому до рук.

Він повертається додому, аж там без нього син народився. Ударив він об полі руками:

— Це ж я тебе, сину, віддав змії!

Ну, ото журяться вони з жінкою, а далі кажуть:

— Нема що робити, журбою не поможеш! Якось треба жити.

Погородив він загороди великі, розбив те яйце, випустив скот і забагатів.

Живуть вони, аж поки син підріс. От син і каже.

— Це ви мене, тату, віддали змії. Ну, дарма, якось буде! От він зараз і пішов до змії.

Приходить до неї, а вона йому каже:

— Зроби мені троє діл та й підеш собі додому, а як не зробиш, то я тебе з'їм!

А коло її хати був великий луг — скільки оком зглянути! Так вона йому каже:

— Щоб ти за одну ніч отої луг викорчував, і щоб там ізорав, і пшениці насіяв, ізжав її, в скирти поклав і щоб в ту ніч з тієї самої пшениці мені паляницию спік: поки я встану, щоб вона на столі лежала.

Він іде до ставка та й зажуривсь. А там близько був муріваний стовп, і в тім стовпі була зміїна дочка замурована. Він приходить сюди та й плаче. А дочка його питаеться:

— Чого ти плачеш?

А він каже:

— Як же мені не плакати, коли змія загадала таке, що я ніколи його не зроблю, а вона сказала, щоб за одну ніч зробив.

Вона його питалаась:

— А що ж там?

Він їй і розказав. Вона йому каже:

— Як візьмеш мене за жінку,
то я тобі все зроблю так, як змія
казала.

Він каже:

— Добре!

Вона йому каже:

— Лягай же тепер спати,
а завтра рано щоб устав та понесеш змії паляницию.

От пішла дочка змії до того лугу
та як свисне: той луг тріщить, лущить — на тім місці ореться, пшениця сіється... — до світу спекла
паляницию, дала йому. Він приніс до змії в хату і поклав на столі.

Змія прокинулася, вийшла в двір та й дивиться на той луг,
тільки сама стерня та скирти стоять. Тоді йому каже:

— Ну, справивсь! Гляди ж, щоб і вдруге діло зробив!

Та зараз йому й загадала:

— Щоб ти оту гору розкопав, і щоб туди Дніпро йшов,
а коло того Дніпра побудуй комори: щоб байдаки туди приставали, ю щоб ти ту пшеницю продав на байдаки. Як устану
рано, то щоб це все було готове!

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка його питаеться:

— Чого ти плачеш?

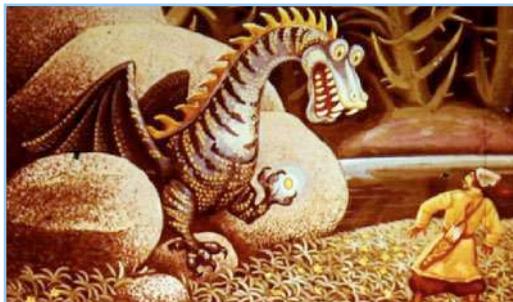
Він їй розказав те все, що йому змія загадала. Так вона
йому каже:

— Лягай спати, я це все пороблю.

А сама як свисне, то та гора розкопується, Дніпро туди
йде, коло нього комори будуються... Тільки прийшла та збудила його, щоб він пшеницю видав купцям на байдаки з тих
комор. Змія встає та й дивиться, що все так ізроблено, як вона
йому загадала.

Тоді загадує йому втретє:

— Щоб ти цю ніч уловив золотого зайця і раненько щоб
приніс мені в хату.

Ілюстрація до казки «Яйце-райце»
(Нінель Єрмак, 1960)

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка питаеться його:

— Що вона загадала?

Він каже:

— Оце вже не жарти: хто його знає, як того золотого зайця зловити.

Вона каже йому:

— Одначе ходім до тієї скелі. Стань над норою, ти будеш ловити, а я буду гонити з нори, і гляди ж: що тільки буде виходити з нори — бери його: то золотий заєць!

Ото вона пішла та й жене. Коли це вилазить з нори гадюка та й сичить. Він її і пустив. Дівчина виходить із нори та й питаеться його:

— А що, нічого не вилазило?

А він каже:

— Ба, ні: лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив.

А вона йому каже:

— А щоб тебе! Ото і є заєць! Ну, гляди ж, я ще раз піду; та як буде хто виходити й казатиме, що тут немає золотого зайця, то ти не вір, а хапай його!

Полізла та й жене. Коли виходить така стара баба та й питаеться того парубка:

— Чого ти, сину, тут шукаєш?

А він їй каже:

— Золотого зайця.

Вона йому каже:

— Де тут він уявся: тут його нема!

Сказала це та й пішла від нього. Коли це виходить та дівка та й питаеться його:

— А що, нема зайця? І ніщо з нори не виходило?

Він каже:

— Ба, ні: виходила баба стара та спиталась мене, чого я тут шукаю, а я сказав, що золотого зайця. А вона каже: тут його немає, то я її й пустив.

Тоді вона каже:

— Чом ти не держав: ото ж заєць!

Ну, тепер більше ніде його не піймаеш, хіба я перекинуся зайцем, а ти мене принесеш і покладеш на стільці, тільки не віддавай змії до рук, бо як віддаси, то вона пізнає та розірве і тебе і мене.

От вона так і зробила: перекинулась золотим зайцем, він узяв приніс того зайця, поклав його на стільці та й каже змії:

— Нате ж вам зайця, а я піду вже від вас.

Вона каже:

— Добре, йди!

Він пішов.

А змія тільки з хати, а заєць знову перекинувся дівчиною та за парубком.

Почали вони вдвох утікати. Біжать та й біжать. Коли це змія побачила, що то не заєць був, а її дочка, — давай доганяти, щоб її розірвати. Та сама не побігла змія, а послала свого чоловіка. Змій біжить за ними: коли вони чують — аж стугонить земля... Тоді дівка каже:

— Оце вже за нами біжить! Я перекинусь пшеницею, а ти дідом, та будеш стерегти мене. Та як буде питаться тебе, чи не бачив парубка й дівки, чи не йшли сюди, то ти скажеш, що тоді, як ця пшениця сіялась.

Коли це змій летить та й питаеться того діда:

— Чи не бачив тут — не йшли парубок з дівкою?

А він каже:

— Ба, йшли.

Той питаеться:

— Давно ж вони йшли?

Ілюстрація до казки «Яйце-райце»
(Катерина Штанко, 2005)

Ілюстрація до казки «Яйце-райце»
(Валентина Мельниченко, 1986)

— А що, не догнав? І нікого не зустрічав на дорозі?

А він каже:

— Ба, ні! Зустрічав: дід стеріг пшеницю, а я його питавсь: чи не бачив, тут не йшли парубок із дівчиною? А він каже: ішли тоді, як оця пшениця сіялась, але ж та пшениця така, що пора косити, — так я і вернувсь.

Тоді змія йому каже:

— Чом ти того діда й ту пшеницю не розірвав? То вони самі! Біжи вдруге за ними, та щоб доконче розірвав!

Летить змій. Коли ті чують, що летить ізнов, аж земля реве, так дівка каже:

— Ей, летить ізнов! Зроблюся я монастирем, таким старим, от-от розвалиться, а ти — ченцем; та як буде він тебе питатися, чи не бачив таких-то — скажеш: «Бачив тоді, як оцей монастир будувався».

Коли це летить змій та й питає того ченця:

— Чи не бачив — не йшли тут парубок і дівка?

А він каже:

— Я бачив тоді, як оцей монастир роблено.

А змій каже йому:

— Їх учора не стало, а цей монастир уже годів сто, як роблено. Сказав це та й вернувся назад.

Повертається додому та й розказує змії:

Дід:

— Тоді, як оця пшениця сіялась.

Змій каже:

— Цю пшеницю вже пора косити, а їх учора не стало.

Та й вернувся назад. Зміїна дочка зробилась ізнов людиною, а той дід — парубком, та давай утікати.

Прилітає змій додому. Змія його питаеться:

— А що, не догнав? І нікого не зустрічав на дорозі?

А він каже:

— Ба, ні! Зустрічав: дід стеріг пшеницю, а я його питавсь: чи не бачив, тут не йшли парубок із дівчиною? А він каже: ішли тоді, як оця пшениця сіялась, але ж та пшениця така, що пора косити, — так я і вернувсь.

Тоді змія йому каже:

— Чом ти того діда й ту пшеницю не розірвав? То вони самі! Біжи вдруге за ними, та щоб доконче розірвав!

Летить змій. Коли ті чують, що летить ізнов, аж земля реве, так дівка каже:

— Ей, летить ізнов! Зроблюся я монастирем, таким старим, от-от розвалиться, а ти — ченцем; та як буде він тебе питатися, чи не бачив таких-то — скажеш: «Бачив тоді, як оцей монастир будувався».

Коли це летить змій та й питає того ченця:

— Чи не бачив — не йшли тут парубок і дівка?

А він каже:

— Я бачив тоді, як оцей монастир роблено.

А змій каже йому:

— Їх учора не стало, а цей монастир уже годів сто, як роблено. Сказав це та й вернувся назад.

Повертається додому та й розказує змії:

— Бачив одного ченця, коло монастиря ходив; як я його питався, то він сказав, що бігли тоді, як оцей монастир роблено, але тому монастиреві уже років сто, а їх учора не стало.

Тоді вона йому каже:

— Чому ти не роздер того ченця і монастиря не розвалив, то ж вони! Тепер я сама побіжу!

Побігла.

Ото біжить... Коли ті чують — аж земля реве і гаряча. Дівчина тоді каже йому:

— Ей, отепер ми пропащі: уже сама біжить! Ну, я тебе зроблю річкою, а сама зроблюсь рибою-окунем.

Зробила.

Прибігла змія та й каже до тієї річки:

— А що, втекли?

Перекинулась зараз щукою, ну ж бо гонитися за тією рибою: що хоче вхопити, то окунь повернеться своїм пір'ям гострим до неї, то вона не візьме його. Гонилася, гонилася — так-таки не вловила та надумала всю воду з річки випити. Почала пити: пила-пила, напилась багато та й луснула.

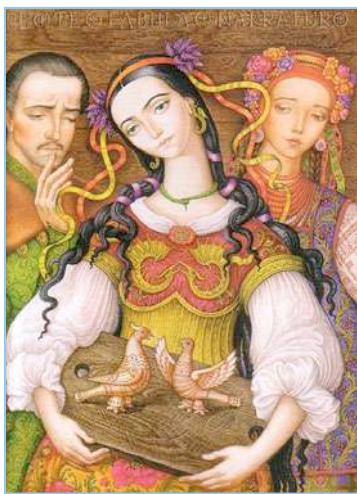
Ото тоді та дівка, що була рибою, каже тому парубкові, що був річкою:

— Тепер ми вже не біймось! Ходімо до твоєї господи; то ти підеш у хату, та гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш ту дитину, то забудеш за мене. А я пока наймусь у цім селі в кого-небудь.

Ото він прийшов у хату, з усіма поздоровкався та й думає собі: «Як же мені не поздоровкаться з дядьковою дитиною? Таж вони подумають щось погане про мене». Поцілував і дитину дядькову. Як поцілував, так і забув за ту дівку.

Ото побув півроку та задумав жениться. Йому нарадили одну гарну дівку, щоб він її брав; він за ту й забув, що його врятувала від змії, з іншою заручився.

От перед весіллям, увечері, кличути на шишкі молодиць. Прикликали і ту дівку, що він з нею втікав, — хоч її й ніхто

Ілюстрація до казки
«Яйце-райце»
(катерина штанко, 2005)

не знав, що воно за дівка. Почали бгати шишкі; та дівка зліпила з тіста голуба й голубку та й пустила додолу, а вони стали живі. Голубка й почала говорити до голуба:

— А ти забувсь, як я за тебе луг викорчувала й там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницию спекла, щоб ти до змії відніс?

А голуб каже:

— Забув, забув!

Потім знов голубка каже:

— А ти забувсь, як я за тебе гору розкопувала і туди Дніпро пустила, щоб байдаки ходили до комор і щоб пшеницю ти продавав на байдаки?

А він каже:

— Забув, забув!

Потім знов голубка каже:

— А ти забув, як ми ходили вдвох за золотим зайцем? Ти й мене забув?

А голуб каже:

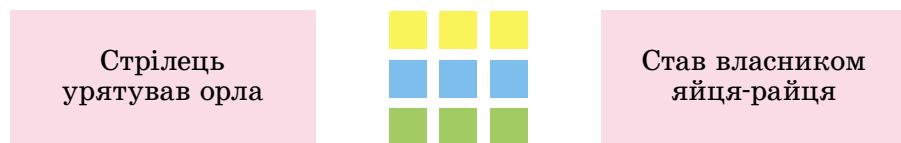
— Забув, забув!

Тоді парубок згадав за ту дівку, — за цю-таки саму, що голуби поробила, та ту перепросив, а з цією оженився. І тепер живе добре.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила казка? Чим зацікавила? Хто з персонажів сподобався вам найбільше? Чому?
- 2 Чи сподобалася вам мова цього твору? Чи легко було читати цю казку? Які слова були незрозумілими? Що допомогло вам витлумачити ці слова?
- 3 Пригадайте, які ознаки мають геройко-фантастичні казки. Назвіть їх. Чи властиві ці ознаки казці «Яйце-райце»? Свою відповідь обґрунтуйте прикладами з тексту твору.

- 4 Назвіть головних героїв цієї казки. Чи мають вони якісь чарівні, фантастичні риси? Свою відповідь обґрунтуйте.
- 5 Хто протистоїть цим героям? Хто, на вашу думку, є у казці уособленням зла?
- 6 Про які чарівні предмети розповідає казка?
- 7 У казці, як і в житті, кожна подія або вчинок має свої наслідки. Поміркуйте, чому казка починається розповіддю про те, як цариня-миша й цар-жайворонок не поділили зернятко. На кого з персонажів казки ця подія мала найбільший вплив?
- 8 Учинок якого персонажа визначив подальший розвиток подій? Що то був за вчинок? Прочитайте виразно цей епізод казки.
- 9 Скільки разів стрілець цілив в орла? Скільки разів орел просив не вбивати його й обіцяв нагороду?
- 10 Розгляньте схему. Її склали ваші однолітки, щоб наочно показати зв'язок подій у казці «Яйце-райце» та особливості її будови.

До графічних об'єктів схеми вони додали такі коментарі:

Орел три роки перебуває в чоловіка, з'їдає три худобини, тричі перевіряє крила на міцність.

Орел тричі підносить чоловіка в небо, тричі кидає з висоти, тричі рятує, тричі запитує чоловіка про відчуття, а чоловік тричі відповідає.

Поміркуйте, які події позначені зеленими квадратиками. Назвіть ці події.

Розмірковуємо над текстом твору

- 11 Поміркуйте, який учинок чоловіка став рушійною силою розвитку подальших подій у казці.
  - А чоловік випадково розбив яйце
  - Б чоловік необачно дав обіцянку змії

Шукаємо відповіді разом

- 2 12 Об'єднайтесь в групи, висловіть припущення (гіпотезу), наведіть аргументи¹ на доказ, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
- Як могли б розвиватися події у казці, якби чоловік зробив лише якийсь один із цих учинків: або був дуже обережним і не розбивав яйця, або не давав зміюці обіцянок?

- 2 13 Попрацюйте в парі, складіть подальший діалог між чоловіком та змією. Кінцівку цього діалогу можете вигадати так, щоб чоловік не давав необдуманих обіцянок.

Змія. Що ти мені даси, чоловіче, як я тобі допоможу, вжену худобу в те яйце?

Чоловік. А що тобі дати?

Змія. Даси те, що без тебе стало дома?

Чоловік. ...

Змія. ...

Чоловік. ...

Розмірковуємо над текстом твору

- 14 Як далі розгортаються події у казці? Хто стає головним героєм наступної частини твору?
- 15 Поміркуйте, чому син чоловіка вирішив піти до змії.
- 16 Що загадувала робити змія? Скільки випробувань чекало на парубка?
- 17 Хто допомагав парубкові?
- 18 З яким завданням було впоратися найважчє? Чому? Прочитайте виразно цей епізод. Поміркуйте, чому парубок упустив золотого зайця. Як це його характеризує?
- 19 Що вигадала дівчина, щоб змія відпустила парубка?
- 20 Як змія здогадалася, що то був не золотий заєць, а її дочка?

Гра «Ми команда»

- 21 Об'єднайтесь в малі групи-команди, виконайте завдання і презентуйте його однокласникам та однокласницям.

¹ Аргумент — підстава, доказ, які наводяться для обґрунтування, підтвердження чого-небудь.

Підготуйте переказ епізодів утечі та переслідування парубка й дівчини. Перекажіть ці епізоди «ланцюжком»: кожен член команди передає один епізод і передає слово іншому.

Заувага! У цій грі також не буде переможця, але виграють усі, якщо працюватимете злагоджено, творчо, із задоволенням!

Розмірковуємо над текстом твору

- 22 Спробуйте схематично зобразити другу частину казки, як це зробили ваші однолітки (с. 61, завдання 10). Скільки різокольорових груп квадратиків вам знадобиться? Скільки квадратиків буде в кожній групі? Складіть схему та пояснення до неї.

Парубок
приходить
до змії

Парубок повертається
додому
з дочкою змії

Обираємо завдання на свій смак

- 23 Оберіть запитання, обміркуйте й дайте обґрунтовану відповідь.
- Чому казка має назву «Яйце-райце»? Якого значення набуває цей образ?
  - Які риси людини уособлюють чоловік та його син? Чого в них можна навчитися?
  - Якою постає в казці дочка змії? Які риси вона уособлює?
- 24 Напишіть есе на тему:
- Чого навчає казка «Яйце-райце».
- 25 Прочитайте есе вашої однолітки. Визначте головну думку та структурні елементи наведеного есе.

Чого навчає казка

Народними казками багато століть захоплюються в усьому світі. Чого ж вони навчають?

Ці давні історії вчать нас долати труднощі. Наприклад, коли я прочитала казку «Яйце-райце», то вирішила бути такою сміливою й розумною, як її герой та героїня. Казки допомагають розв'язувати проблеми реального життя. А ще читання фантастичних історій — це весела розвага.

Гадаю, народні казки завжди будуть серед улюблених книжок дорослих і дітей.

ІВАН ФРАНКО

(1856—1916)

Іван Франко

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 року в селі Нагуевичах на Львівщині. Батько передав йому життєвий оптимізм і працелюбність, а мама з малечку заохотила до навчання.

Хлопчина полюбив книжки, багато читав, та й шкільна наука давалась йому напрочуд легко, приносила задоволення. До того ж мав дуже гарну пам'ять — міг майже дослівно переказати будь-який шкільний урок.

Гімназія, а потім університет прищепили Франкові любов до освіти. Він самотужки опанував чотирнадцять іноземних мов, свої статті писав не лише українською, а й польською та німецькою мовами. Недарма за гострий розум та неймовірну ерудицію його називали «академією в одній особі».

Іван Франко написав свої перші твори ще в гімназії. А згодом багато й наполегливо працював, удосконалював художню майстерність. Залишив величезну творчу спадщину: вірші, поеми, оповідання, повісті, романы, п'еси.

Юним читачам і читачкам Іван Франко адресував свої казки. Його дуже захопила праця над ними, адже й сам мав трьох синів і доньку. Узвяzsся за роботу й незабаром подав до журналу «Дзвінок» серію казок, а потому ще й видав їх окремою книжкою «Коли ще звіrі говорили».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Де народився Іван Франко?
- 2 Що допомагало Іванові Франкові добре навчатися?
- 3 У яких навчальних закладах здобував освіту письменник?
- 4 Яку назву має збірка казок Івана Франка?

Що ж таке літературна казка?

Героями своїх творів Франко зробив звірів — як у народних казках про тварин. І ще багато чого запозичив із народного джерела. Недарма автор писав у передмові до книжки, що його казки — то «старе народне добро».

Народне добро, але вже в авторській обробці — у вигляді літературної казки! Письменник зберіг найкращі риси народних казок, бо добре знав, наскільки ці твори полюбилися читачам і читачкам. Однак під час роботи він творчо переосмислював фольклорний досвід: вносив зміни — увиразнював ті життєві проблеми, що непокоїли його, пропонував читачам власні погляди на людину й суспільство.

Літературні казки бувають дуже різні. А спільне в них те, що, на відміну від народних, вони виражають індивідуальне авторське розуміння життя. Ще в них можуть діяти як народні, так і цілком вигадані автором герої. І щаслива розв'язка у літературних казках не є обов'язковою.

Літературна казка — це авторський художній твір, який розповідає про неймовірні пригоди героїв та поєднує реальність і вигадку.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- Чи можемо ми назвати конкретного автора фольклорної казки? Чому?
- У якій формі виникає, створюється фольклорна казка — усній чи письмовій?
- У якій формі виникає, створюється літературна казка?
- Скільки варіантів має літературна казка?
- Яку спільну рису мають усі літературні казки?
- Чи може мати фольклорна казка кілька варіантів? Чому вони виникають?

Ілюстрація до казки
«Фарбований ліс»
(Сергій Артеменко, 1980)

«Фарбований Лис»

Усталені порівняння на кшталт «дужий, як ведмідь», «шивидкий, як олень», «хитрий, як лисиця» давно стали звичними. Так ми позначаємо носіїв певних людських рис. Ось і казковий Лис Микита втілює в собі таку рису, як хитрість. А ще він настільки зарозумілий, що сам наражає себе на смертельну небезпеку та зрештою опиняється в діжці із синьою фарбою. Це мимовільне «перетворення» на чудернацького «синього звіра» змінює все його життя.

Уява переносить нас до умовного казкового часу, «коли ще звірі говорили». І вони не лише говорять, а й часто поводяться саме як люди. Їхнє лісове царство дуже нагадує людське суспільство, у якому через довірливість громадян влада потрапляє до рук хитрих авантюристів.

Читацький практикум

Фарбований лис

Казка

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами, заставляли на нього заліза¹ або підкидали йому затруєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив² собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було смілішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

¹ Залізо — пастка.

² Кпити — глузувати.

— Що ви собі думаете! — величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці Курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували його товариши.

— Що, дурниць! Ану, побачите! — решетився Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся в Блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

— От же побачите, і в Блоху не перекинуся, і не роздеруть мене! — товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити Курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескаючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до серед містя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвильку вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чував.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плоту, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшися першого страху, а надто роздививши потроху, куди і як найліпше бігти, щоб осягнути свою ціль. Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею

Ілюстрація до поеми
«Лис Микита»
(Софія Карапфа-Корбут, 1973)

йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й за-
примітив, і нікому до нього не було діла. «От Пес так Пес», —
думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, скулився
та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом
сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях¹ на про-
даж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок
і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу
біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третьо-
го. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали, хто він,
загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття!
Наш Микита скрутися, мов муха в окропі: що тут робити? куди
дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі створені
сіни, а з сіней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б
то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх!
Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась
діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси
цілою купою, дзвякаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали пе-
редні.

Ціла юрба кинулася по тісненькім подвір'ї, по всіх закут-
ках, порпають, нюхають, дряпають — Лиса ані сліду нема.
Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який
ішов від неї, відгонював їх. Вкінці, не знайшовши нічого, вони
побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було
більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби.
Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани
та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат парка-
ну і відразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її

¹ Кобеля — торба.

в куті на подвір'ї, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в сей розчин. Лис Микита в першій хвилі занурився в нього з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки і застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такім строї¹, появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося. Лис Микита прожогом вискочив зі своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостережений ніким, ускочив до садка, а відсі бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висхла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі, але на се у нього не ставало вже сили. Тож, підкріпивши трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді Перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився у ньому з головою і заснув справді, як по купелі.

Кадр із мультфільму
«Фарбований лис»
(режисер Олександр Іванов, 1953)

¹ Стрій — убрання.

Кадр із мультфільму
«Фарбований лис»
(режисер Олександр Іванов, 1953)

переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами, не то їжаковими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне і важке, мов довбня або здоровий ступернак¹, і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде! Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, — де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилі де не взявся Вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гудзах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, — досить, що, вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе — господи! Аж скрикнув неборачисько. А се що таке? З

¹ Ступернак — товкач.

з переляку, а отямившися, як не пішов утікати — ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питаютъ, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

— Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой! Та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують його своїки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшеннє ж!

Що за диво! Зібралося довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жміньки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але де тобі, все дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна¹ година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отеє тепер і на інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лише, я вам покажу себе!»

І, піднявши вгору хвіст, надувшися гордо, він пішов у глиб лісу, де знов, що є місце сходин для всеї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечуваного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану на-громадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати,

¹ Непорадна — лиха.

що се за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласково:

— Любі мої! Не бійтесь мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно і солодко говорив Лис.

Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не вжилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і тіштесь! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивітесь, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив:

«Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та ведмеді нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних.

Знов радість, знов оклики зачудування і подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у бога за дверми!

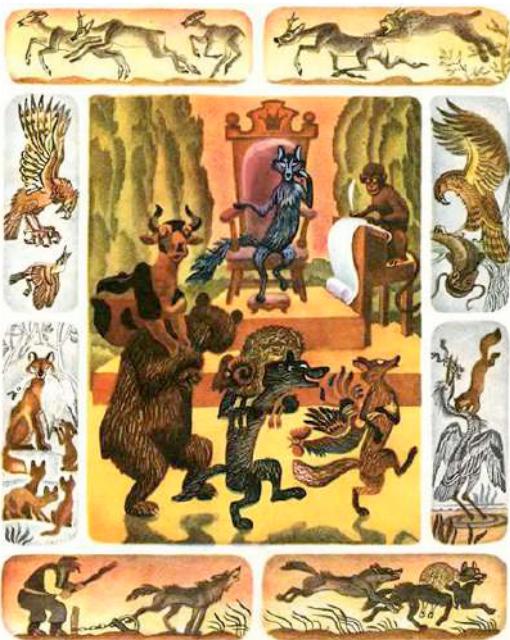
Пішли дні за днями. Лис Микита був добрым царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував

сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране, приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той богу дякував, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкового царя, а надто так неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробивши царем, жив собі, як у бога за дверми. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жоден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати вроочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрається хор з лисів, вовків, ведмедів, уложене чудову кантуату, і вечором по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзвякотіли тоненькими

Ілюстрація до казки «Фарбований лис»
(Сергій Артеменко, 1980)

Обкладинка книжки «Фарбований лис»
(Олег Кіналь, 2013)

такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хотъ дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знов! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі».

Розмірковуємо над текстом твору

- Яким постає Лис Микита на початку твору? Знайдіть у тексті казки слова, якими його характеризує автор. Як ви зрозуміли вислів *ніколи не вертає з порожніми руками*?
- Чому Лис Микита вирішив побігти до міста перед білого дня та ще й в *торговий день*? Як поставилися до цього наміру його товариші?
- Прочитайте виразно розмову Лиса з товаришами. Зверніть увагу на окличні речення. Поміркуйте, чому їх так багато у цьому фрагменті.
- Яке враження справило на Лиса місто в торговий день? Як Микита почувався? Чи відмовився він від свого наміру вкрасти курку?

тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзявкає собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тыфу! А ми собі думали, що він не знати хто

- 5 Як люди реагували на появу на вулиці дикої тварини — лиса?
- 6 Хто став на заваді намірам Микити?
- 7 Перекажіть, як Лис урятувався від собак.
- 8 Чому Микита вирішив до вечора сидіти в діжці з фарбою?
- 9 Чи дістався того вечора Лис додому? Де йому довелося ночувати?
- 10 Як повівся Лис Микита, коли вранці побачив свою нову подобу?
- 11 Хто першим побачив синього Лиса? Як повівся Вовчик-братик?
- 12 Що зробив Лис Микита, коли зрозумів, що лісові звірі бояться його?
- 13 Яке нове ім'я придумав собі хитрий Лис? Ким назався?
- 14 Яким царем був Лис Микита? Як він розумів справедливість? Прочитайте виразно цей фрагмент тексту.
- 15 Як довго правив Лис Микита? Чого він найбільше боявся під час свого царювання?
- 16 Перекажіть, як і чому Лис Микита сам себе викрив.
- 17 Пригадайте, чим літературна казка відрізняється від фольклорної. Які особливості літературної казки ви помітили у казці Івана Франка «Фарбований Лис»?

Шукаємо відповіді разом

- 18 Об'єднайтесь в групи, висловіть припущення, наведіть аргументи на доказ, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
- Яка головна думка цієї казки?
  - Чому і за що звірі так люто помстилися Лисові?
  - Чи винні звірі в тому, що Лис ошукав іх?

Порівнюємо твори мистецтва

- 19 На уроках зарубіжної літератури ви читали давню індійську казку «Фарбований шакал». Що спільнога є що відмінного між старовиною індійською казкою та твором Івана Франка?

Шукаємо відповіді разом

- 20 Об'єднайтесь в групи, виконайте завдання, презентуйте роботу однокласникам та однокласницям.
- Як уникнути ситуацій, у яких опинилися герої казки Івана Франка «Фарбований Лис»?

Леся УКРАЇНКА

(1871—1913)

Леся Українка
(лариса Іванова, 1996)

Леся Українка — це літературний псевдонім. Належить він поетесі Ларисі Петрівні Косач. Вона народилась 13 лютого 1871 року на Волині. Змалку була стриманою й водночас вольовою, дуже наполегливою. Мама дівчини, відома українська письменниця Олена Пчілка, особисто опікувалась її навчанням. Була переконана, що дитячі книжки лише псують смак «кисло-солодким сюсюканням», тому діти Косачів читали давні міфи, пісні й казки, розповіді про пригоди та подорожі. Під керівництвом матері Леся (так дівчину звали в родинному колі) засвоїла німецьку й французьку мови, а згодом самотужки вивчила польську, англійську та італійську.

Найбільше любила музику, грава на фортепіано. Свій перший вірш написала рано — в дев'ятирічному віці. Лесин мистецький талант найповніше розкрився саме в літературі. Вона є авторкою багатьох ліричних творів, поем, драм, оповідань, казок.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Яке справжнє ім'я української письменниці й поетеси Лесі Українки?
- 2 Де вона народилися?
- 3 Ким доводилися Лесі Українці відома українська письменниця Олена Пчілка?
- 4 Які мови вивчала Леся Українка?
- 5 Якому мистецтву надавала перевагу в юні роки?
- 6 Коли Леся Українка почала писати вірші?
- 7 У якій царині розкрився мистецький талант Лесі Українки?
- 8 Чи зацікавила вас постать Лесі Українки? Щоб ви хотіли дізнатися про її життя та творчість? У який спосіб ви можете задоволити свою цікавість?

Персонажі

Читаючи твір, ми сприймаємо авторську розповідь про певні події, учасниками яких є **дійові особи**, або **персонажі** (від латинського слова *persona* — маска, роль, особа). Найчастіше це люди, зображені в різних учинках. Персонажами (наприклад, у казці або байці) можуть бути й олюднені явища природи, тварини, рослини, навіть предмети.

Персонаж — дійова особа літературного твору. Виділяють головних, другорядних, епізодичних персонажів.

Образи персонажів розкриваються не лише в дії. Як художник фарбами малює людину на полотні, так і письменник «малює» своїх героїв, але вже за допомогою слів. Портрет у літературі — це опис зовнішності, який дає змогу читачам уявити героя, визначити важливі риси його характеру.

Портрет — зображення зовнішності людини в літературному творі.

Квіти і люди («Лелія»)

Мама біля ліжка недужого хлопчика, її лагідні заспокійливі слова й дитяча фантазія, утілена вві сні.

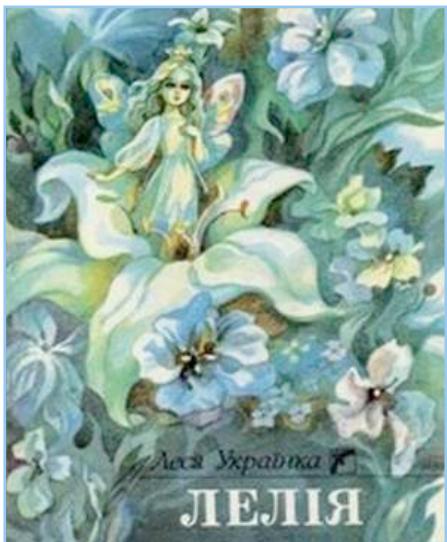
У казці Лесі Українки фантастичне поєднується з картинами реального життя, а загадковий світ ельфів-квітів

Феї крокусів із циклу «Квіткові феї» (Сіселі Мері Баркер, 1923)

Фея пижма із циклу «Квіткові феї» (Сіселі Мері Баркер, 1923)

Обкладинка книжки Лесі Українки «Лелія» (Лариса Іванова, 1991)

дає змогу недосвідченій дитині краще зрозуміти світ дорослих людей.

Перетворившись на квітку, Павлусь у супроводі цариці ельфів Лелії вирушає в загадкову мандрівку й відкриває для себе те, що раніше ховалося від його допитливих очей. Хлопчина вражений різницею між справжньою та фальшивою красою, а ще він усвідомлює, що непідробна любов до краси завжди сусідить із доброю людського серця.

У казці використано давні європейські вірування про ельфів — крихітних чарівних істот, які кружляли навколо красивих квітів.

Читацький практикум

Лелія

Казка для дітей

У невеличкій кімнаті лежить на ліжку слабий хлопчик. Лежить він, не спить, дивиться, широко розкривши оченята, на вікно, заслонене хустиною: хустина не зовсім заслонила вікно, збоку трохи видко шибку й видко, як палає смужка блакитного світла аж додолу.

- Павлусю, куди ти так дивишся? — спитала мама хлопчика, бо то ж мама сиділа й гляділа свого слабого синка.
- Та я дивлюся на ту смужку. Мамо, звідки вона? З чого вона? — сказав хлопчик.
- То місяць так світить, Павлусю, то світло, а заслонити вікно, то й не буде смужки. Може, заслонити? — спитала мама.
- Ні, не треба, — так гарно.
- Не дивись, Павлусю, краще засни, — ти ж слабенький, тобі треба заснути.

— Мамочко, я ще не хочу спати, мені так гаряче... Я не буду спати, краще ти мені казочку розкажи.

— Яку ж тобі, моя дитино, казочку розказати?

— А от ти колись мені розказувала про тих маленьких діточок, що то живуть у квітках, вони звуться ельфи: ти казала, що в кожній квітці живе маленький ельф або ельфа, що вони щоночі виходять з квіток і грають, танцюють, співають. Мамо, а яка найстарша ельфа? Ти ж казала, що у них є цариця. Яка вона?

— Вона, Павлусю, звється Лелія, бо живе у самій найкращій лелії в світі. В якій квітці ельф живе, то так і звється, як та квітка.

— Мамочко, голубочко, — почав просити Павлусь, — розкажи мені що-небудь про тих ельфів, я так люблю, як ти про них розказуєш.

— Ні, Павлусю, вже пізно ті казки казати, нехай-но завтра вдень, а то тепер тобі спати пора. Се казка довга, все однотепер не скінчу, то ти все будеш думати про неї та й до світу не заснеш. От краще я заслоню від тебе свічку, то ти собі спатимеш, а завтра встанеш здоровенький, будемо тоді й казки казати, і все гаразд буде. Спи, мое любе хлоп'ятко!

Мама заслонила свічку великою книжкою, щоб світло не падало Павлусеві в очі, поцілувала Павлуся, мовивши «добра-ніч», а сама сіла на крісло біля його ліжка з шиттям в руках і ждала, поки він засне. Але Павлусь не спав, він дивився, як мама шиє. Голка все блисъ, блисъ... Тепер вже не так хутко...

Далі Павлусь почав знову дивитись на ту ясну смужку, що падала з вікна. Він все думав про мамині казки: «Яка то

Ілюстрація №1 до твору
Лесі Українки «Лелія»
(Лариса Іванова, 1991)

шкода, що мама не схотіла казати мені казки. Тепер так нудно. Коли там ще я засну... А яка та Лелія? Чи така маленька, як усі ельфи? Мама каже, що ельфи такі, як метелички маленькі... Яка тая Лелія?» Павлусь дивився на смужку і все думав, думав, довго так...

І от здалося йому, що смужка та затремтіла, почала темніти, мовби хто заслонив її тінню. Павлусь підвівся трохи, глянув, — коли бачить, аж проти нього стойть якась постать, немов людська. Він спершу злякався трохи, потім же бачить, що то щось зовсім не страшне, — таке маленьке, немов якась дівчинка малесенька; от він і нічого, перестав боятися. Дивиться на ту дівчинку, а вона така гарнесенька: очиці ясні, кучері довгі, сріблясті, сама в білій прозорій шаті, на голівці малесенька золота коронка, ще й крильцята має хороші та барвисті, як у метелика, так і міняться різними барвами, немов тая веселка. В рученях у дівчинки довге стебло, квітка білої лелії, і пахне вона на всю хату. Павлусь глянув на дівчинку і зараз якось пізнав, що це цариця Лелія, — а він же так хотів її побачити.

— Ти Лелія? — спитав він у дівчинки.

— Так, я Лелія. Я чула, як ти про мене розпитував, от яй прийшла до тебе. Ти радий?

— Радий, дуже радий! — покликнув Павлусь і простяг до неї обидві руки.

Лелія усміхнулась, та так любо, аж в хаті ясніше стало і місячна смужка порожевіла.

— Може, ти хочеш зо мною куди полетіти? — спитала у Павлуся Лелія.

— Як же я полечу? Хіба в мене є такі крила, як у тебе? — сказав Павлусь. — Я не вмію літати.

— Ну то я тебе візьму на руки.

— Ти... ти ж така маленька, а я більший від тебе, я тяжкий.

— То нічого, — сказала Лелія і знов усміхнулась, потім торкнула Павлуся квіткою своєю, і раптом Павлусь почув, як

він сам зробився квіткою, тільки не лелією, а рожевим маком. От Лелія взяла його в ручку, притулила до себе і швиденько вилетіла з хати в садок. Всі квіти в садочку склонились перед нею і захитались, з них почали вилітати маленькі діточки — ельфи.

— Спіть, спіть! — сказала Лелія їм. — Сеї ночі я не маю часу бути з вами.

Ельфи повлітали знов у квітки, квітки постулялися і поснули.

— Ну, Павлусю, куди ж ми полетимо? — спитала Лелія.

— Куди хочеш, — відповів Павлусь, бо він, хоч і зробився квіткою, однак міг словами говорити.

— Понесу ж тебе он у той панський садок, що то на горі: там ростуть мої сестри, молодші лелії, може, вони нам що цікавого розкажуть.

І Лелія знялась угору, швидко-швидко полинула, далі спустилась у панський великий сад. В саду стояв пишний палац, у деяких вікнах в палаці було світло: видно, пани ще не спали. Але в саду не було нікого. Лелія стала просто у квітнику, а там же то лелій білих — сила. Тихо-тихо так стоять і не хитаються.

— Ото сплять, — гукнула на них Лелія, — і не чують, що ми коло них. А вставайте лишень, ви, — і Лелія торкнула їх своєю квіткою.

Раптом всі лелії захитались і заговорили, з кожної квітки виглянуло бліденське личко ельфика.

— Вибачай, царице-сестрице, — забриніли вони, — якби ти знала, як ми пізно поснули.

Ілюстрація №2 до твору Лесі Українки «Лелія» (Лариса Іванова, 1991)

— А чого ви пізно засипляєте? Хто ж вам спати не дає? — гнівно Лелія спитала.

— Ох, нам же нема спокою ні вдень, ні вночі. Ох, бідні ми квіти!

— Що вам таке? Чого ви бідкаєтесь?

— Та де ж нам не бідкатись! Удень нас полють, руками займають, листя обривають, а часом і віку збавляють, гострим ножем стинають, несуть нас у велику хату, у панську палату, поставлять у воду, гублять нашу вроду. Ох, сестрице, скільки нас погинуло, любий світ покинуло... От було недавно свято, — кільки ж нас було потято!

— Бідні, бідні мої сестриці, — мовила журливо Лелія, і в очах слізоньки заблісли. — Що ж, мої любі, за те маєте вигоду: глядять вас, жалують, втішаються вами, поки ви в садочку — життя ваше красне.

— Ой, не красне воно, не красне, — життя наше нещасне. Скільки в садочку стояли, щастя-долі не знали... Темненької ночі ми до сну охочі, головоньки схилимо біленькі, — де візьметься панство вельможне, заможне, паничі й панянки молоденькі. Веселі співи гучні, музиченьки бучні не дають нам спати до півночі... Нашо нам вигода та така догода! Ми зовсім до неї неохочі...

Замовкли бідні лелії і низько посхилили свої білі головоньки.

Коли се одчинилися в палаці великі скляні двері, і вийшла молода панна, убрана в хорошу білу сукню. Вона сіла на ганку і якось неохоче дивилася на той садок, залитий місячним слявом.

— Ах, як голова болить, — мовила вона сама до себе, — навіть по ночах спати не можу! А се все з нудів, я знаю. Де ж таки! Гину тут на безлюдді, в селі. Сиди цілий день, як заклята, нема з ким і слова мовити. Правда, увечері гості приїздять, але то такі гості!.. вони вже мені обридли. Та мені тут все обридло: і сей садок, і сей дім, і квітки. Все у нас таке нецікаве, от хоч би й сі квітки. Хто ж видав, насадити таку силу сих лелій, та ще й білих! Якби хоч лелії які цікавіші — рожеві

чи пасасті, а то... Вже білі лелії можна знайти у кожному міщанському та навіть у хлопському садку. А пахнуть як, аж в голові морочиться, жадної делікатності нема в тих квітках. Піду звідси, а то ще гірше голова розболиться! — І панна пішла знов у палац, причинивши з досадою двері.

Лелії так стало шкода своїх погордованих сестриць.

— Шкода мені вас, дуже шкода, — мовила вона до них, — та що робити, коли я не маю сили перенести вас звідси куди інде. Нічого я вам не пораджу, мої безталанні...

Лелія пройшла стиха біля всіх лелій, журливо дивлячись на них, коло крайнього қущика вона спинилася.

— А де ж моя сестра наймолодша? — спітала, показуючи на порожнє місце скраю.

На відповідь лелії знову забриніли:

— Немає сестриці, немає, — в іншому садочку процвітає. Віддала сестрицю наша панна: випросила дівчина Мар'яна, за щиру свою роботу влітку випросила щонайменшу квітку. Немає сестриці, немає, — в іншому садочку процвітає.

— Треба буде її відвідати, як там вона в іншому садочку мається, — мовила Лелія і хотіла ще про щось розпитати, але Павлусь попросив летіти далі. Сказав, що йому тут невесело, — лелії засмутили своїми розповідями.

— Ну, то полинемо у велике місто, там, може, щось веселіше побачимо.

Лелія знялась високо вгору, і в одну мить Павлусь побачив велике місто, широкі вулиці, блискуче світло, розкішні крамниці, а на вулицях, — що того люду! Люди метушаться, — ті сюди,

Ілюстрація № 3 до твору
Лесі Українки «Лелія»
(лариса Іванова, 1991)

ті туди, аж в очах миготить! Павлусь і Лелія тихо линули по-над юрбою і придивлялись до крамниць, там-бо у вікнах було виставлено багато всякого дива, там і ляльки, там і цільцьки, там і ласощі різні, і золоті оздоби, і сукні коштовні, і книжки з малюнками... та де! Всього ані списати, ні переказати, що там було!

Лелія спинилася біля одної дуже великої крамниці, там в освіченому вікні стояло багато квітів. Хороші то були квіти! Яких тільки там не було, — всякі були, які лише є на світі! Були навіть такі, яких ніде не буває... Рожі, лелії усяких барв, конвалії, фіалки та ще якісь дивні сріблясті й золотисті квіти, хто їх зна, як і звуться. І всі ці квіти у віночки звиті та в пучечки пов'язані, а деякі так галузками порозкладені: та все такі розкішні та красні, аж сяють.

Павлусь аж руками сплеснув.

— Ох, які ж красні квітки! Я таких ще й не бачив. Куди леліям, що там у саду! Леліє, поговори з ними, нехай вони тобі що-небудь розкажуть,

— Ні, Павлусю, вони нічого не розкажуть, вони не можуть говорити, бо неживі.

— Неживі? Як же вони виросли такі гарні, коли неживі? А чому ельфи не сидять в них?

— Ельфи, серденько, не сидять ніколи в таких квітках, бо ці квітки не справжні, вони зроблені, через те не пахнуть і листя мають грубе, шорстке, а ми не любимо таких квітів і сидіти в них не хочемо, хоч би як були майстерно зроблені.

— То вони зроблені? — якось невесело мовив Павлусь, — А хто ж її робить, з чого, як?

— А от я тобі покажу, коли хочеш, де їх роблять, — і Лелія знялася вгору з Павлусем, аж на четвертий поверх тої ж таки самої кам'яниці. Павлусь глянув, бачить — якась кімната з голими стінами, брудними, серед хати довгий стіл, нічим не накритий, а на столі купа різних шматок, дротів, бавовни, ниток, стоять слойки з клеєм, в них повстремлювані квачики, в мисочках розпроваражені фарби різні, позолота, і всього того

так багато, всюди такий нелад! За столом, на лавках, сидять дівчата, убрани по-міському, але надто вбого, запнуті брудними фартушками; кожна дівчина має ножички і багато маленьких шильців, колодочок, лещаток; перед кожного дівчиною лежить купа отого шмаття та дріб'язку.

Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки, другі вправляють дроти в те листя, треті фарбують, четверті крохмалять, завивають та розправляють, п'яті роблять серединки з бавовни та ниток, а остатні вже клеять пелюсточки докути й роблять з них квітку, востаннє підмальовують, поправляють, закручують — і квітка готова.

Дівчата роблять мовчки, хутко, не одриваючись од роботи. Вони не уважають, що кругом такий бруд і нелад, що одежа, руки в них забруднені фарбою та клеєм, — їм нема часу на то уважати, вони звикли до сеї роботи. Вони не уважають, що важко потомились, поблідли від сидні в душній хаті за марудною роботою, що в хаті тхне фарбою та клеєм, аж дихати важко, їм нема часу на це уважати. Аби робота йшла хутко, аби їм більше зробити, — бо яка робота, така й плата! Та якби ж так, а то плата ще й менша від роботи. А он біля дівчат походить найстарша робітниця, вона настановлена, щоб глядіти, аби хто чого не зіпсував чи не вкрав, аби робота йшла скванно та справно, — треба статкувати!

В кінці стола дві дівчини, схилившиесь над роботою, стиха розмовляють, бо найстарша далеко, не почує.

— Ой серце Катруся, — говорить одна, вправляючи дріт в зелений листок, — ой, як мені хочеться їсти, — просто аж

Ілюстрація № 4 до твору
Лесі Українки «Лелія»
(Лариса Іванова, 1991)

Ілюстрація № 5 до твору Лесі Українки
«Лелія» (лариса іванова, 1991)

лась на тай куток хати, де була найстарша.

— Що тобі, Катрусю? — запитала товаришка.

— Цить, цить, а то ще почує. Ой лихо, що я наробыла, — та я ж миску з фарбою перекинула, скільки шмаття поплямила! Що ж мені тепер буде? Пропала моя плата... Мовчи, серденько, нікому не кажи, може, воно так минеться!

Але найстарша побачила, що там в кінці стола щось негаразд, і вже бігла до дівчат.

— А що тут уже накоїли? Га!.. — гукнула вона, та так грізно та голосно, що Павлусь аж затремтів.

— Ой Леліє, — скрикнув він, — неси мене звідси, я не хочу тут бути. Тут погано, бридко, страшно.

Лелія миттю спустилась на землю.

— Може, хочеш знов на квітки подивитися, на ті, що у вікні виставлені? — спитала вона.

— Ні, ні, не хочу, я зовсім тут не хочу бути, в цьому місті, не треба мені сих бридких квіток, я хочу додому, до мами!

— Ну, добре, додому, то й додому, а от тільки я ще хотіла би полинути до своєї молодшої сестриці, що росте у селянки в садочку, — як то вона там мається!

руки трясуться! Тож то від самісінького ранку нічого не їла! Прийшла я сьогодні пізно на роботу, — і сама не знаю, як се я так спізнилась! Та от, мене не пустили обідати, та ще й кажуть, що не заплатять за сей день нічого. Нащо, мовляв, спізнююєшся! Ой біда, та й годі...

— Правда, що біда, — відповіла друга дівчина, — а от я то вже ніколи не спізнююся на роботу, хіба що вже... Ой мені лишенько, — скрикнула раптом і огляну-

— Мені, Леліє, вже не хотілось би нікуди летіти, але як вже ти так хочеш... Тільки не будьмо там довго!

— Ні, ми туди ненадовго.

Лелія полинула швидко-швидко; Павлусь бачив, як миготіло світло по вулицях міських у нього під ногами, як поспішалась та метушилася юрба людей... Хвилиночка, мить — і вже зникло місто. Здається, хутко летіли, однак Павлусь побачив, що вже день займається і світло рожеве ранньої зорі бореться з блакитним світлом місяця. Лелія тихо спускається додолу біля якоїсь маленької, низенької, похилої хатинки. А, се ж хатина знайомої дівчини Мар'яни, — Павлусь зараз пізняв. Се ж його рідне село, а дівчина — їх сусідка. Павлусь не раз у неї бував.

Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема — і чорнобривці, і тоя, і любисток, і рута, і канупер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі кущик невеличкий, та все те барвінком хрещатим обплетено. Посередині росте біла лелія. Видко, що господиня за лелію дбає, — обполола чистенько, ще й прутиками обтикала для захисту. А лелія ж то розцвілася, — напрочуд! Онде ж і господиня сама, дівчина Мар'яна, вона походжає проміж квітками, а за нею ходить її братик, білоголовий хлопчина, і носить збан з водою. Мар'яна показує йому, де поливати, а він поливає. Могла би вона й сама тее зробити, та знає, яка то утіха для малого брата, коли вона дозволить собі помагати.

— Слухай, Івасю, — озвалася Мар'яна до брата, — ти ж добре полий оцю білу квітку. Вона зветься лелія — знаєш? Її треба добре поливати, бо вона недавно пересаджена, то треба, щоби прийнялась. Та тільки ти помалу, щоби не зломив часом. Або дай краще я сама поллю!

Ілюстрація № 6 до твору
Лесі Українки «Лелія»
(лариса Іванова, 1991)

Івась не хотів було дати збанка, але Мар'яна таки полила сама свою дорогу квітку.

— А правда, Івасику, чи моя лелія хороше пахне? Правда, хороше?

— А невже ж ні! — мовив хлопчик, нахиляючись обережно над квіткою. — Вона краще пахне за всі квітки.

— Отож-то, — втішно сказала Мар'яна, — отже, слухай, Івасику, я от зараз піду на роботу, як поснідаємо, а ти тут наглядай, щоби кури в квітках не греблися та щоби хлопці часом не зламали моєї лелії. Будеш глядіти?

— Буду.

— Ну, то добре ж, як будеш глядіти, то я тобі яке пуделочко або цукру від панів принесу, а як не глядітимеш, то буду гніватися на тебе, бо ти знаєш, яка то квітка! Як сю зломлять, то де я другу дістану?

— Добре, добре, буду глядіти.

Мар'яна з братом розмовляючи пішли в хату снідати. Тоді Лелія з Павлусем приступили до білої лелії.

— Здорова, люба сестрице, Леліє-царице, — забриніла вона, вгледівши їх, — де ти літала, де ти бувала? Чи моїх сестричок не видала?

— Видала, видала і про тебе розпитала.

— Як же вони маються, мої сестриці, мої любі жалібниці? Чи згадують про сестру молоден'ку, про лелію біленьку?

— Згадують, згадують, щодня плачуть по тобі.

— Нехай же не плачуть, нехай не ридають, тільки нехай добрим словом спогадають. Я ж тут маю таку вигоду, як ще не мала зроду. Ще мені в дівчини краще, ніж у княгині, мені в цій квітниці краще, ніж цариці, — красую, пишаю, лишенька не знаю! Моя люба Мар'яночка краща мені, як сестричка, — як на неї подивлюся, мов до сонечка всміхнуся. А дівчинонька Мар'яна щовечора і щорана мене поливає, поле, доглядає. Ще сонце не сходить, а вже моя господинька з хатини виходить. Вийде мое серце, ухопить відерце, біжить до криниці, набере

водиці, щоби було чим поливати квіточки в квітниці. Як нас поливає, то кожного ранку співає веснянку:

А в тому саду чисто, метяно,
ще й хрещатим барвіночком
дрібно плетяно.

Бринить голосочок, як срібний дзвіночок, по садочку лунає, та вже й соловейко, що співа раненько, так співати не здолає! Пісня до роботи додає охоти, а Мар'яні вдень не до гуляння — на роботі з ранку до смеркання. На чужому полі ніжки натомила, на чужій роботі ручки натрудила, на чужих городах цілий день полола, бур'яном колючим руки поколола. Ой то ж натомилася, як прийшла додому, то аж похилилась. Стала приступать їй до серця досада... Глянула на мене: «Ти ж моя відрада! Ой ти ж моя мила, лелієчко біла, як же ти цвітеш пишно, як подивлюся, аж усміхнуся, так мені з тебе втішно! Я ж тебе, квіточко мила, за свою працю заслужила, на свою долю посадила, — рости ж, леліє, розкішна, красна, щоби була моя доленька щасна».

Так співала, розповідала молоденька лелія, а цариця Лелія слухала та всміхалася радісно, так-то вже вона раділа, що її сестриця така щаслива і така мила своїй господині. Приступила вона до сестри, торкнула її своєю квіткою, що мала в руках, і промовила:

— Рости ж, леліє, розкішна, красна, щоби була доля щасна!

Раптом та молоденька лелія виросла висока, висока, квітки на ній дивно розцвілися і спалахнули світлом сріблясто-рожевим, на листі засвітилася діамантова роса і різними барвами замиготіла, заграла і зникла. Павлусь глянув, аж він у своїй кімнатці, лежить на ліжку.

Ілюстрація №7 до твору
Лесі Українки «Лелія»
(Лариса Іванова, 1991)

— Леліє! — скрикнув він. — Я ще не хочу додому, я хочу знов у той садочок, неси мене!

Лелія стояла перед ним рожева, мов хмарка на сході сонця.

— Ні, любий, — мовила, — нехай іншим часом, на сей раз досить, мені ніколи, ще маю багато роботи. Он вже день. Прощай, будь здоров!

Лелія торкнула його квіткою, потім нахилилася, поцілуvalа, кивнула голівкою і зникла. Павлусь простяг до неї руки, хотів голосно гукнути і... прокинувся.

Дивиться, аж сонячний теплий промінь палав просто йому в очі, а над ним стоїть його мама і цілує його в чоло, промовляючи:

— А, ти вже встав, прокинувся! Моя люба дитино. Ну, як же маєшся?

— Добре! — відповів Павлусь, обіймаючи її. — Зовсім добре... А знаєш, мамочко, який мені гарний сон приснився? Мені снилася Лелія!

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справив на вас твір Лесі Українки? Чим зацікавив?
- 2 Про які події розповідається на початку твору?
- 3 Учасником яких фантастичних подій стає Павлусь?
- 4 Де він побував під час подорожі з Лелією-царицею?
- 5 Що Павлусь дізнався під час цієї подорожі?
- 6 Коли і чому Павлусь захотів повернутися додому? Перекажіть цей епізод.
- 7 Поміркуйте, що Павлуся найбільше прикро вразило, розчарувало.
- 8 Що йому найбільше сподобалося?
- 9 Розгляньте ілюстрації Лариси Іванової до твору Лесі Українки (с. 79, 81, 83, 85, 86, 87, 89). Яке враження вони спровокають? Визначте, які події твору відтворено на ілюстраціях. Доберіть цитати¹ до кожної ілюстрації.

¹ Цитата — дослівний уривок із тексту, твору або чиєсь слова, що наводяться на письмі чи усно.

Наприклад: ілюстрація №3: «Коли се одчинилися в палаці великі скляні двері, і вийшла модна панна, убрана в хорошу білу сукню. Вона сіла на ґанку і якось неохоче дивилася на той садок, залитий місячним сяйвом».

- 10 Поміркуйте, у яких епізодах твору протиставляються справжня і штучна краса.

Шукаємо відповіді разом

- 11 Об'єднайтесь в групи, висловіть припущення, обґрунтуйте його, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
- Якщо «Лелія» — казка, то чому фантастичні події твору відбуваються лише вві сні Павлуся?
  - Який красі віддає перевагу авторка твору? Свою відповідь обґрунтуйте.

Подискутуємо?

- 12 Чого навчає твір Лесі Українки «Лелія»?

Валерій ШЕВЧУК

(нар. 1939)

Валерій Шевчук

Валерій Олександрович Шевчук народився 20 серпня 1939 року в Житомирі. Від батьків перейняв любов до читання, у шкільні роки почав віршувати. Свої перші літературні крохи пригадував з іронією: «У дев'ятому класі я захоплювався поезією Генріха Гейне. Пробував навіть писати вірші, які брат справедливо висміював, бо там не було ні ритму, ні образів — відверто кажучи, я не знат, як треба писати вірші. А вже в десятому класі я “пішов” у прозу».

Валерій Шевчук довго визначався з вибором професії, спершу навіть мріяв бути геологом. Зрештою доля привела його на історико-філософський факультет Київського університету. Здобувши вищу освіту, був журналістом, служив в армії, працював у музеї. Більшу частину свого життя присвятив творчій та науковій праці.

Валерій Шевчук вважає себе щасливою людиною: «Щастя не потрібно шукати, воно всерединіожної людини. Людина має себе збагнути і зрозуміти, безпомилково обрати ту справу, яка їй природжена й віддатися їй — така людина вважається добrotворною».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- Щоб перевірити, чи уважно ви прочитали нарис про Валерія Шевчука, пропонуємо дати короткі відповіді (ТАК чи НІ) на запитання.
- Валерій Шевчук народився в Житомирі?
- Віршувати почав у студентські роки?
- У шкільні роки захоплювався поезією?
- Валерій Шевчук мріяв бути геологом?
- На думку Валерія Шевчука, щоб бути щасливим, потрібно пізнати себе?

Про пори року й не тільки («Чотири сестри»)

Сприймаючи світ, ми покладаємось на науку, але так було не завжди. У давнину людям допомагала уява — природні явища наділяла людськими рисами. Мова й нині зберігає таку образність: лагідне сонце, злий вітер, приязна весна, веселе літо, щедра осінь і, звісно ж, лютя зима. За порами року в народній пам'яті здавна закріпились усталені характеристики. Весна добра й лагідна, літо обіцяє достаток, щедра на врожай осінь готує до зими, а взимку природа ніби завмирає.

Валерій Шевчук уявив, що б то було, якби зима не кінчалася ніколи, і розповів про це у своїй казці. Спираючись на народні уявлення про різні пори року, запропонував алгорічну історію взаємин чотирьох рідних сестер.

Алегорія є втіленням певної думки чи уявлення в якомусь конкретному образі. Ось як у казці «Чотири сестри»: усталені уявлення про кожну пору року представлено у вигляді сестер, які наділені своїми конкретними рисами. Зверніть увагу хоча б на особливості їхньої портретної характеристики: «*Одна мала волосся біле, друга — зелене, третя — синє, а четверта — таки золоте*». Здогадалися, хто є хто?!

Казка Валерія Шевчука має також ознаки притчі — твору з повчальним алгорічним сюжетом. Історія «четирьох сестер» спонукає до серйозних роздумів про те, яку велику шкоду може завдати «чорний птах» гордині добрим взаємінам, що вже склалися між близькими людьми.

Алегорія — втілення якоїсь думки, ідеї або уявлення в конкретному образі героя, тварини, рослини, предмета. Алгорічні за змістом казки про тварин, наприклад, *сова* уособлює мудрість, *лисиця* — хитрість тощо. Алгорічні образи частіше зустрічаються в байках і притчах, іноді — у літературних казках.

Притча — повчальний твір з алгоричним сюжетом, у якому розкрито важливі моральні питання.

Читацький практикум

Чотири сестри

Казка

Розділ 1

Колись давно, давніше й бути не може, жили на землі чотири дівчинки. Були вони однакового зросту і всі чотири красуні, тільки одна мала волосся біле, друга — зелене, третя — синє, а четверта — таки золоте. Були вони дружні нівроку, бо любили одна одну. Коли ж приходила черга котрійсь царювати, сідали вони на трон, дві інші спали, а та, котрій приходила черга змінювати сестру, чепурила себе, як тільки могла. Розчісувала волосся, приміряла сукні, обдивлялася черевички, чи немає часом дірки та й чи підошва не відстає, вглядалася в дзеркало, і тільки по тому підходила до Сестри-королеви, віталася чемненько і мило проказувала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Тоді сходила із золотого трону Сестра-цариця, цілуvala наступницю і казала привітно:

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора!

Отак вони й жили у злагоді, любили одна одну й шанувалися. І тривало так, люди кажуть, мільйон років. Коли ж минув той мільйон, сталася дивна подія. Царювала тоді сестра Зима — дівчина із білим волоссям. Сиділа вона, сиділа на троні, і раптом щось покликало її встати і пройтися по стежці, яка починалася біля трону, а закінчувалася біля Блакитного палацу, в якому сестри жили.

Саме в той момент де не взявся Чорний Вітер, зареготав, засвистів і випустив з руки Чорного Птаха. Той Птах злетів

у темне, покрите хмарами небо і раптом упав долі. І впав при тому так нещасливо, що втрапив якраз на Білокосу і вдарив їй в обличчя чорними крильми. Затурбувалася Зима, схвилювалася, сіла на трон, бо їй раптом здалося, що приключилося щось із її гарним обличчям, вийняла люстерко, щоб зирнути на себе, але Чорний Птах знову кинувся на неї, вибив люстерко — і воно розлетілося на тисячі скалок. Тоді молоде, гарне обличчя Білокосої потемніло від думок, які закрутися, завертілися — впала тоді на землю снігова буря. Шалено металися вихори, а хлопці Холодні Вітри поприкладали до рота крижані труби й подули в них так завзято, що здивувалася сестра Весна, котра в цей час чепурилась у Блакитному палаці. Вона визирнула в крижану шибочку, але не побачила нічого:

тільки щось біле й розвихрене, якусь крутію велику й віхолу. А це сталося з тієї причини, що темні думки прийшли в голову Білокосій сестрі, а може, нашептив їх Зимі Чорний Птах, який, тікаючи од бурі, потрапив не куди-небудь, а на плече Білокосій.

— Гей, тривожно мені, — прошепотіла Зима. — Дивний смуток у мені поселився, і не знаю я, що воно таке...

— Твій смуток має причину, — каркнув їй у вухо Чорний Птах. — Сестри хочуть тебе зі світузвести.

— Не кажи нічого про моїх любих сестер, — сказала Білокоса. — Не можуть вони замислити супроти мене зла.

— А вони його замислють, замислють, — каркнув Птах. — Вони вважають, що вони гарні, а ти гірша за них.

— А як воно насправді? — тихо спітала Зима.

— Ти краща за них, — каркнув Птах. — Вони заздрять тобі і хочуть тебе прогнати.

Обкладинка збірки казок Валерія Шевчука «Панна квітів» (Ольга Рубіна, 1990)

Задумалася Білокоса, а завжди, коли вона думала, морози тріщали велики. Хлопці Холодні Вітри у труби грали, і все ціпеніло навколо їй крижаніло, хоч уже час надходив передвесінній.

— Під кінець нашого правління, — сказала нарешті Птаху Зима, — ми всі трохи тратимо красу — такий у нас закон. Тоді Сестра-правителька йде у Блакитний палац, засинає, і краса її повертається. Оце наш другий закон. По тому ми знову стаємо юними і гарними — і це вже наш третій закон.

— І неправильний закон, — прошепотів улесливо на вухо Зимі Чорний Птах. — Дуже дурний той закон: і перший, і другий, і третій. От що пораджу тобі я, друг твій сердечний, з любові до тебе, а не до твоїх сестер. Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу. Прожени сестер і побачиш, що станеться.

— Що ж станеться, друже мій сердечний? — спитала Зима.

— А станеться те, що ти найкрасивіша зробишся. Забереш у сестер їхню красу і в чотири рази красивіша станеш.

— В чотири рази красивіша? — спитала Білокоса.

— Еге ж, — відповів Чорний Птах. — Станеш така, що я тебе навіки полюблю.

Читаємо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Яких трьох законів дотримувалися сестри?
- Чому Чорний Птахуважав ці закони неправильними?
- Який закон він визнавав? Кого вінуважав красивим?
- Поміркуйте, що станеться із сестрами далі. Прочитайте продовження казки.

Розділ 2

А в цей час Зеленокоса сестра готувалася вже вийти з Блакитного палацу. Вона відчинила двері, але не подув, як завжди, Теплий Вітерець, що його посылала назустріч їй Білокоса сестра. Здивувалася Зеленокоса, озирнулася навкруги: сніг, крига навколо і грають у труби хлопці Холодні Вітри. Ні,

не помилилася вона, пора вже її надійшла, але чому це так зимно надворі, чому так непривітно й сіро? Зеленокоса побігла чим-дуж до трону, мерзнучи й хукаючи у пальці, і, хоч була вона гарна й зелена, не зустріла її прихильно Білокоса. Не всміхнулась, як звикла до того Весна, не привітала її лагідним словом, а сиділа похмура й насуплена, на плечі в неї чорніло гніздо, і визирав звідтіля чорний-пречорний Птах. Захотілося Зеленокосій повернутися назад до Блакитного палацу: може, вона помилилася, може, й справді не пора ще їй?

Але ні, серце сказало: таки пора. Окрім того, дуже близько підійшла до Білокосої, якось негарно її ображати. Отож Зеленокоса вклонилася чемненько й проказала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Але не зійшла із трону Сестра-королева, не поцілувала наступницю і не відказала, як у них водилося:

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора.

Зовсім нічого такого не вчинила Білокоса, а тільки насупилася грізно. Чорна ж Пташка, котра звила гніздо на її плечі, каркнула щось незрозуміле.

Тоді зовсім схвилювалася Весна.

— Чи ж ти забула, сестро? — спитала. — Вже кінець лю того, треба тобі, сестро, іти з цієї країни...

— Ну от, моя правда, — каркнув Птах. — Вона тебе проганя...

Тоді розсердилася Білокоса і як махне рукавами, як завіє! Знову приклали труби до вуст хлопці Холодні Вітри і заграли-заголосили.

— Чи ж не бачиш, сестро, що не пора іще тобі! — грізно сказала Зима. — Прийде час, пущу тебе на трон, а тепер

Чотири сестри

Ілюстрація до казки
Валерія Шевчука «Чотири сестри» (Ольга Рубіна, 1990)

Ілюстрація до казки
Валерія Шевчука «Чотири
сестри» (Ольга Рубіна, 1990)

забираїся, коли не хочеш у шматок криги
перетворитися...

— Забираїся, забираїся! — каркнув
Птах, ще й крилами радісно замахав...

Злякалася Зеленокоса (ніввіки ж тако-
го не бувало!) і чимдуж поспішила назад
до Блакитного палацу, подумавши мимо-
хідь: «А що, коли я помилилася? А що, коли
й справді не моя ще пора?»

Вона зайшла до палацу, і їй стало холод-
но й незатишно. Побігла до Голубої зали, де
спала Синьокоса сестра, і мовила жалібно:

— Сестро, гей, сестро! Чи можеш ти про-
кинутися і поговорити зі мною?

Але не могла ще прокинутися Синьокоса.
Тоді побігла Весна до Золотої зали, де спала
Золотокоса.

— Сестро, гей, сестро! А може, ти прокинешся?

Але й Золотокоса не змогла прокинутися.

Тоді пішла Весна в свою Зелену залу, сіла на зеленого стіль-
ця, поклала щоку на долоню й замислилася.

Коли ж отямилася, то вже й березень майже закінчився.

— А може, я ще сплю, а може, я ще не зовсім гарна? —
подумала Зеленокоса і поставила проти себе люстерко.

Чарівне лице вона побачила. Над головою пишні зелені коси
у вінок складалися, чоло було біле і чисте, очі — величезні,
і в них мінилося-променилося зелене сяйво, носик тоненький
і прямий, а вуста повні й червоні. І цвіло на кожній щоці по
яскравому серпiku, начебто місяці зійшли з одного й другого
боку. Побачивши себе таку, рішуче встала Зеленокоса і знову
пішла до трону, де сиділа Зима.

Але й цього разу Білокоса зустріла її грізно й насуплено,
а ще грізніше й насупленіше зустрів її Чорний Птах, котрий
звив на плечі у Зими чорне гніздо.

— Не підпускай її до себе! — сказав Чорний Птах з гнізда. — Жени її геть і царюй у білому світі сама. Запам'ятай: краса — це сила!

По тій мові засміявся голосно і замахав погрозливо крильми.

Зеленокоса вдруге схилилась у поклоні, навіть рукою землі торкнулася — проросла відразу у тому місці квітка.

— Доброго дня, люба сестро, — не так сказала, як проспівала вона. — Глянь на мене, це я прийшла, твоя наступниця!

— Прийшла, то й підеш! — грубо відповіла Зима. — У квітні прийдеш, під кінець місяця.

— Але мені мало часу залишиться, — сказала несміливо Весна.

— Переживеш! — так само грубо відказала Зима.

Подивилася на неї Зеленокоса й побачила, що спересердя в Білокосої кілька зморшок з'явилося на рівному чолі. І очі її не світилися м'яко й ніжно, як завжди.

— Хіба не втомилася ти, сестро? — спитала тихо Весна, — Хіба не вабить тебе прийти у Білу залу й заснути, щоб краси й молодечого духу набратися?

— Не набридай мені! — сказала пихато Зима. — Хіба не бачиш: царюю я!

Здалося Весні, що то не сестра сказала ті грубі й непощиті слова, а каркнув їх Чорний Птах, котрий оселився в її серці. Тому пожаліла Весна Білокосу, повернулася й пішла додому, гублячи по дорозі зелені слізки. І проростали з тих сліз квіти-трави, але відразу ж вмирали, адже дули в Зеленокосої за спину у крижані труби хлопці Холодні Вітри і сміялися, каркав, давився сміхом Чорний Птах, котрий звив гніздо на плечі в Білокосої.

Вбігла Весна в Голубу залу, присіла біля сонної сестри з синім волоссям і заплакала гірко.

— Сестро моя, сестронько! — сказала вона. — Спиши не бачиш, яка біда причинилася. Встань, порадьмося, що ж робити.

Але не прокинулася Синьокоса, бо не пора їй була. Тому не заходила Весна й до Золотокосої, а повернулася до себе, сіла на зеленому ослінці і підперла щоку долонею.

Незабаром і сестра Синьокоса прокинулася. Витягла люстерико й побачила: заспана ще й непрочумана. Тоді взяла гре-бінку й почала неквапно розчісуватися.

А сестра Зеленокоса втретє кланялася Зимі:

— Добрий день, люба моя сестро. Може, хоч тепер пустиш мене на трон?

Але Білокоса вже не дві зморшки мала, а десять і таки не захотіла розхмурити чола.

— Іди геть! — сказала Зима. — Наприкінці травня прийдеш!

Похитала сумно головою Весна, і зелені слізки покотилися їй на щоки.

— На лихе діло йдеш, сестро! В кінці травня вже Літо має прийти.

— Хай приходить, — байдуже відказала Зима, а може, Птах оце повів. — Прийде і піде!

Тоді впала Зеленокоса на коліна й обійняла сестрі ноги.

— Сестро, — зарыдала вона. — Дивися, зело не розпустилося і земля гола стоїть! Прожени Чорного Птaha, не руйнуй світу і себе!

— Я царювати знамірилася! — каркнула голосом Птaha Зима. — Віdstупися мені з очей...

Озирнула себе Весна і побачила, що її зелені черевички ста-рими човганцями стали, що її пишна зелена сукня в ганчір'я починала перетворюватися, а такою чи ж можна називатися царицею світу? Зарыдала Зеленокоса і рушила назад, до Блакитного палацу, де вже співала й чепурилася гарна-прегарна сестра їхня Синьокоса.

Розділ 3

— Чому ти повернулася в Палац? — спитало Літо в Зеленокосої. — Чому не сидиш на троні і не правиш світом?

— Не пускає сестра, — беспомічно розвела руками Весна. — Щось таке лихе з нею причинилося.

— Ходімо зі мною, сестро, — сказала Синьокоса. — Буду просити в сестри, щоб звільнила тобі місце. Посидиш хоч тиждень на троні, і я зміню тебе, бо моя вже пора.

Синьокоса ще здалеку побачила трон і насуплену Зиму на ньому, побачила хлопців Холодних Вітрів, котрі і на її прихід задули в крижані труби. Здригнулася вона мимовільно.

— Гей ви! — прохрипіла Зима. — Чого прийшли? Чи ж не знаєте закону, що тільки одна з вас може мене змінювати? Що задумали супроти мене, лихоємиці?

— Лихо задумали, лихо задумали! — прокричав Чорний Птах.

Подивилися сестри на ту із Чорним Птахом на плечі і згукнули здивовано: ледве її відзначали. Коси Зими були білі й раніше, але тепер їх сивина уже побила, а обличчя потъмяніло.

— Чого мовчите? — каркнула голосом Чорного Птаха Зима. — Це я у вас запитала, цариця світова, отож і відповісти мусите незагайно!

— Доброго дня, люба сестро! Вже пора й мені панувати.

— Який тепер місяць? — запитала Зима.

— Кінець травня, сестро!

— Хай та Зелена йде спати, а ти приходь наприкінці червня.

Тоді виступила з-за спини Літа Весна й промовила сміливо:

— Але ж, сестро, озирнися навколо. Всю землю снігом та кригою покрито, і не росте на ній ані росточок.

— А мені що? — спитала Зима.

— А те, що землю і все живе зневажаєш. Ти нас, сестро, нівечиш...

Ілюстрація до казки
Валерія Шевчука «Чотири
сестри» (Ольга Рубіна, 1990)

— Немає мені до того діла, — сказала Зима. — Я царюю, а більше що треба знати?

— Ти й себе нівчиш, сестро! — крикнула розпачливо Зеленокоса і, вихопивши дзеркальце, раптом простягла його Білокосій. — На, глянь, що з тобою зробилося!

Але в цей момент зірвався з плеча Білокосої Чорний Птах і впав на ту простягнуту з люстерком руку, вихопив блискуче скло і брязнув ним об лід. І розлетілося дзеркальце на тисячу скалок, а може, це тисячею сліз заплакала Зеленокоса; повернулася вона і поплелася до Блакитного палацу. Синьокоса ж сестра стояла перед Зимою і зачудовано дивилася на неї.

— Отямся, сестро! — вигукнула дзвінко. — Ти ж знаєш, що, коли вона засне, не зможу і я прийти на землю.

— А мені що до того? — каркнув з плеча у Зими Чорний Птах.

Тоді смуток відчула й Синьокоса. Озирнулася навкіл: справді, все навколо кригою та сніgom закуто, — зібралося тієї криги так багато, що не тільки ріки й озера, але й земля нею покрита..

В цей час Зеленокоса готувалася до тривалого, багатомісячного сну.

— Слухай, сестро! — крикнуло Літо, вриваючись у Зелену залу. — Зачекай хвилю, не засинай! Нам треба вирішити, що робити! Нам треба придумати, як вигнати в сестриці з плеча того Чорного Птaha.

Зеленокоса розплющила очі й подивилася сонно на Синьокосу.

— Я вже не маю сили у тілі, — прошепотіла вона. — Я вже засинаю і думки мені в голові плутаються.

— Не засинай, сестро! — кинулася до Зеленокосої Синьокоса. — Що мені робити без тебе? Що удію з лихою нашою сестрою, як прожену від неї навісного Птaha?

— Щось треба придумати, — прошепотіла Зеленокоса. — А я тобі таке скажу: продовжуй любити її, може, й отямиться. Може, пошкодує... А ще...

Вона замовкла, бо Перший Сон поклав їй на уста долоню.

— Що іще? — кинулася до неї Синьокоса.

— Вчини так... хай на себе зможе... подивитися...

Розділ 4

Відтоді почала ходити до Білокосої Синьокоса. І ходила вона до неї тричі: в червні, в липні і у серпні. Але в червні сказала Зима: «Прийди у липні», а в липні — щоб у серпні вона прийшла.

У серпні ж уже й четверта сестра прокинулася — Золотокоса. Літо зі слізами на очах оповіло, що в них діється.

Все живе утікає з їхнього підсоння, оповіла Синьокоса, а сестричка наша живе, немов спросоння. Вона глуха й німа, нічого не бачить і не зна. А все тому, що на плечі у неї Чорний Птах сидить і щось їй на вухо шепотить. Він уже нападав і на неї, Синьокосу, і вона й досі відтоді в серці тугу носить. А сама сестричка Білокоса якби ж побачила, що з нею, бідо-лахою, відбулося! Волосся посивіло, голова їй пострупіла, лице позморшкуватіло, аж брунатне стало від старості, а це тому, що сестричка не має до них жалості.

— Скоро вона буде звичайною старою бабою, — сказала Синьокоса і заплакала синіми слізами.

— Я ще не зовсім прокинулася, — сказала, позіхаючи, Золотокоса. — А ти таке страшне оповідаєш. Почекай, отямлюся й трохи наберуся сили. Підемо разом.

Вони підійшли до вікна, але не побачили світу: все було білими мухами покрите. Крутилися ті мухи в повітрі, випадали з неба, як з дірявого міха, клалися на землю — мільйони їх лежало мертвих долі. Виростали в горби, у велетенські крижані тороси — насувалися на Блакитний палац зусібіч.

— Бачиш, уже й на наш палац наступає крига, — прошепотіла Синьокоса. — Розітре його, і тоді і ми всі погинемо. Не співатимуть на землі пташки і не чути буде живого

дихання. Маєш світлу голову, Осене, — придумай, як прогнати Чорного Птаха.

Придивилася Золотокоса до Літа — сумна усмішка забриніла на її вустах: голуба сестрина сукня перетворювалася на ганчір'я, а босі ноги аж потемніли.

— Бачу, що зморилася ти, люба моя сестро, — сказала Золотокоса. — Чи ж подужаєш піти зі мною до нашої лихоносниці?

— Треба буде, то піду, — ледве ворушачи язиком, сказала Синьокоса. — Треба, засинати не буду, тільки вигадай щось, щоб ані сестра, ані ми не загинули...

Вона це сказала, а очі її вже спали, вже ледь-ледь могли розплющитися, хоч як боролася зі сном Синьокоса.

— Ти в мене мужня, сестричко, — сказала Золотокоса. — Але бачу: тобі пора спати, а мені — до бою ставати. Що порадиш мені на відході?

— Те, що мені Весна заповіла, — шепнула Синьокоса.

Вона зітхнула, заплющилася, бо Сон уже поклав на її вуста теплу долоню, а тоді ще раз зирнула на сестру синіми, ніби озера, очима:

— Не втрачай до неї любові... Хай вона гляне в люстерко... Хай сама себе не впізнає...

Розділ 5

Отак попрощалася Золотокоса з Літом, поцілувавши її найніжніше. Літо зімкнуло очі й захиталося од снів, які повезли його у пишній кареті в світ синіх квітів і трав.

Сама ж Золотокоса поважна зробилася й рушила до своєї Золотої зали, щоб належно прибратися. Одягla вона сукню, ткану із золотих ниток, поверх накинула легкого плаща, на голову вдягla вінка, сплетеного з барвистого листя, а в руку взяла золотий пірнач — палицю із металевим оперенням. Перейшла через Голубу залу й кинула оком на Синьокосу; після того перейшла Зеленою залою і позирнула на Зеленокосу, до якої найбільше подібна була. Після того гукнула

на хлопців із золотими трубами, і коли ступила на білу стежку, що вела до їхнього трону, заграли й заголосили золоті її труби. Від того гуку скинулася раптом Білокоса й здивовано проторла очі. Збудився на її плечі Чорний Птах і каркнув незадоволено.

— Чуєш, Пташе, — стурбовано сказала Зима. — Щось небувале котиться! Якісь труби незнайомі голосять, і тривога мене обійма.

— Це, мабуть, ще раз Літо вибирається, кінець серпня тепер, — мовив Птах.

— А може, це обидві сестри до мене йдуть: Літо й Осінь?

— То, може, це вони і йдуть, — сказав Птах. — Будь мужня й непоступлива.

Але дорогою йшла сама Осінь. Яскраве світло виточувалося від неї, ніби горіла в ній велика лампа, і Зима аж очі прикрила рукавом, намагаючись вгадати, що там сяє.

— Потемни мені трохи світу, Чорний Пташе, — попросила вона. — Несила мені дивитися на те світло.

Махнув Чорний Птах крильми — і збудилися хлопці Холодні Вітри з крижаними трубами. Заграли й заголосили, а над землею чорна віхола пронеслася. Завили вітри, заметали вихорами снігу, задвигтили довкола крижані гори й рушили, пересипаючись, снігові тороси.

Померк світ, і все покрилося сірою млою, але не переставала світитися-палахкотіти золота постать на білій стежці! Ішла — і дзвеніли, співали-заливалися золоті труби, аж очі Білокосої засльозилися — це вже до самого трону Золотокоса підійшла.

— Кланяйся, кланяйся цариці світу! — закаркав Чорний Птах, махаючи крильми.

— Я не бачу тут цариці світу, — голосно сказала Золотокоса. — Царицею світу має бути моя рідна сестра, молода й гожа,

Ілюстрація до казки
Валерія Шевчука «Чотири
сестри» (Ольга Рубіна, 1990)

гарнішої за яку нема на землі, а рівними до якої є тільки троє дівчат, її сестер... Чи правильно я сказала?

— Правильно, — хитнула головою Зима, яка вже аж зовсім на красуню не подобала. Була це похила баба, зморшкувата, незугарна й нечупарна.

— Я не бачу на троні такої гарної і юної, — сказала Золотокоса. — Я бачу стару відьмугу!

— Вона гарна, гарна! — зарепетував Чорний Птах.

— Але ж, сестро, — зніяковіло промовила Зима, — неваже ти й справді мене не пізнаєш?

— Це не моя сестра! — вигукнула Золотокоса. — Ти — лиха відьмуга, яка десь поділа, ув'язнила чи отруїла мою любу Білокосу. Через це прийшла я, щоб викликати тебе на герць, бо хочу визволити свою любу сестру.

— Схаменися, сестро! — закричала Зима. — Це я, я, твоя Білокоса сестра. Хіба не бачиш, що я біла і ясна і що чисте світло від мене сяє. Подивися на мое чудове біле лицє і на мої чудові білі коси!..

Вона аж із трону звелася й похитнулася, адже була горбата і зігнута, обличчя мала сіре й поморщене, а волосся посічене й сиве.

— Білокоса гарна, гарна! — закричав Чорний Птах.

— Ти — не моя сестра, — сказала дзвінко Золотокоса, а її Золоті хлопці приклали до ротів труби й урочисто заграли раз, і другий, і третій. — Ти — самозванка, яка поділа десь мою любу сестру. Ставай до бою!

— Забуваєшся, сестро, — прошипіла тоді Зима. — Чи ж незвісні тобі закони наші: не ти мене маєш змінити, а я тебе. Зима Осінь змінює. Отож іди геть з моїх очей і лягай спати. Це я тобі наказую, володарка світу!

— Ти не володарка світу! — сказала Золотокоса. — Ти — самозванка. А я прийшла сюди не царювати, а визволити мою бідну сестру.

Звела золотий пірнач — палицю з металевим оперенням — і махнула ним у повітрі. Від того помаху перестали дути

в крижані труби хлопці Холодні Вітри, втишилась і віхола, та й сніг перестав іти. А ще в листяній короні Золотокосої пробудився малесенький, срібнесенький жучок-черв'ячок, саме той, котрий павутину виплітає в Бабине Літо. Він спустився на тонюсенькій срібній нитці і на тихе повеління своєї володарки подибцяв помаленку в повітрі до Білокосої. Він встиг причепити срібну павутинку до волосся Зими, коли ж каркнув люто Чорний Птах, зірвався з плеча Зими й кинувся на Золотокосу. Хотів ударити її в обличчя, але натомість натрапив на зведений золотий пірнач і закричав дико, поранившись. Деесь далеко відгукнулися Холодні Вітри, і темна ніч покрила землю. Не бачила Золотокоса довкола себе нічого: вили тільки Холодні Вітри і щось начебто зубами заскреготіло. Знову змахнули чорні крила, але Золоті хлопці приклали до вуст труби — і розкололася темрява, розбилася, як розбивається глек, розлетілася на тисячі, мільйони клаптів. Замигтіло й зарябіло довкола, знову повернулося світло, і побачила Золотокоса, що задумано-запечалено сидить на троні Зима, у неї на плечі ховається переляканий Чорний Птах, а біля вуха провис на павутинці хитрий нашпітувач і безстрашний воївник жучок-черв'ячок, який Бабине Літо на землю приводить.

— Таке дивне ти мені оповіла, сестро, — мовила задумливо Зима. — Таке дивне мені подумалося: ніби я — це не я. А все ж таки це я...

— Зирни у дзеркало, — сказала Золотокоса. — Упізнай себе...

— Але в мене немає дзеркала, — сказала спантеличено Білокоса. — Воно розбилось, не пам'ятаю вже як і коли... Щось приключилося...

Ілюстрація до казки
Валерія Шевчука «Чотири
сестри» (Ольга Рубіна, 1990)

— Чорний Птах розбив твоє дзеркало, — сказала Осінь.

— Вона і без дзеркала гарна! — закричав зі свого притулку Чорний Птах. — Вона найкраща, найвродливіша, найрозумніша, найсильніша і найвеличніша. Вона одна повинна царювати в цьому світі...

— Чуеш, — мовила, розпогіднюючи лице, Зима. — Це — віщий голос. А віщий голос завжди правду каже... Однак... може, все-таки глянути в дзеркало... Сумнів на мене найшов — непокоїтися я починаю.

— Прожени Чорного Птаха, і я тобі позичу дзеркальце. Тоді вдруге зірвався з плеча Чорний Птах і кинувся до Осені, гадаючи, що тримає вона дзеркальце, як тримали його раніше Зеленокоса й Синьокоса, і вирішив розбити його так, як розбив у інших сестер. Але знову звівся золотий пірнач — поранив собі груди Чорний Птах. Закричав розплачливо, гнівно, рипуче:

— Прожени її, прожени її!

Закружляв і затанцював довкола Золотокосої, замахав крильми, жахаючи, обсипав її снігом та градом, жбурнув сотнею крижаних стріл, але розставало все це, торкаючись осяйної одежі Золотокосої.

— Ти не можеш її перемогти, чому? — спитала Зима.

— Бо я вийшла з добром, — сказала Золотокоса. — Мушу розшукати і звільнити свою любу сестру і добрий лад на землі встановити.

— Мала б ненавидіти ту свою білу сестру, — тихо мовила Зима. — Хочеш їй щось лихе учинити?

— Я люблю свою сестру, бо вона ніжна й гарна. Вона приходить мене змінити, коли я втому відчуваю. Ласку мені чинить, змінюючи мене, бо не дає мені постаріти.

Отаке сказала сестрі Золотокоса, а ще сказав щось таємне їй на вухо жучок-черв'ячок, який Бабине Літо на землю насилає. Тоді пильно зирнула Білокоса на свою гарну сестру, і щось зворухнулося в її замерзлому серці, а може, це жучок-черв'ячок уже там поселився. Зір її пом'якшав і полагіднішало лице.

За мить уже й бліда усмішка почала з'являтися на її потемнілому обличчі, а з одного ока раптом викотилася каламутна сльоза.

І коли викотилася та сльоза, крикнув пронизливо Чорний Птах, змахнув крильми і зірвався у повітря. За хвилину він став як метелик, а ще за мить у чорну крапку перетворився.

— А тепер на себе глянь, — сказала Золотокоса.

Вийняла дзеркальце й подала Зимі. Та зирнула — тихий зойк вирвався їй з грудей.

— Сестро моя, сестро! — закричала вона. — Що це за стара відьмуга на мене дивиться? Я не впізнаю себе!

— Зійди з трону, втомилася ти, — м'яко наказала Зимі сестра. — Піди в палац, збуди Зеленокосу, впади їй до ніг і попроси вибачення...

Зима ледве звелася з трону, стара була і немічна.

— Пособи мені, сестро, — попросила вона. — Дай руку!

Золотокоса подала їй руку і вивела стареньку на стежку. І тільки рушили вони до Блакитного палацу, як раптом почули чарівну пісню. Хтось виспівував у супроводі найчарівнішої музики, й дивне диво на землі учнилося. Потемнів сніг, обм'як і заструміли довкола дзюрчисті потоки. Повіяло теплим вітром, і все повітря радісно затремтіло. Звели очі, шукаючи чарівної співачки, Білокоса із Золотокосою, і раптом завмерли від несподіванки.

Стежкою назустріч їм ішла прегарна дівчина. Зелені шати маяли в неї за плечима, зелене волосся гралось із теплим

Барельєфи «Весна», «Літо»,
«Осінь», «Зима» з фасаду
кам'яниці «Пори року» —
будинку Івашкевичів у Львові
(габрієль Красуцький, 1860-ти)

Пробудження (ольга Ковтун, 2013)

вітерцем, зелений з голубими квітами вінок лежав над її рівним, погідним чолом, довкола її осяйної постаті літали птахи, а вона розсипала навколо насіння квітів. Воно одразу ж проростало, пробиваючи сніг, і цвіло білим та синім квітом. Саме від того виникала чарівна музика, а співала Зеленокоса, співала Весна.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас казка? Що вас у ній зацікавило? Що здивувало?
- 2 Пригадайте, що таке алегорія. Які алегоричні образи постають у казці?
- 3 Пригадайте, яких трьох законів дотримувалися сестри мільйон років?
- 4 Що сталося, коли Білокоса порушила ці закони?
- 5 Що, на думку Весни, могло зарадити біді, яка стала через порушення законів? Яку пораду дала Весна Літу? Яку пораду Літо дало Осені?
- 6 Чи дослухалася Золотокоса до поради сестер? Чому вона відмовляється називати Білокосу своєю сестрою? Як Білокоса відреагувала на таку заяву Золотокосої? Прочитайте виразно цей діалог.
- 7 Пригадайте казки народів світу, зарубіжної літератури, у яких маленькі істоти виявляються сильнішими за великих. У якій відомій українській казці додана до загальних зусиль сила маленької мишкі допомагає завершити справу? Що означає ця «маленька» сила?

ЛЮБОВ ВІРНІСТЬ ВІДДАНІСТЬ ЄДНІСТЬ ЗЛАГОДА ЛАД СПІЛЬНІСТЬ МИР САМОПОВАГА ГІДНІСТЬ

- 8 Що таке казка-притча? Які ознаки казки-притчі має твір «Чотири сестри»?

Шукаємо відповіді разом

9 Об'єднайтесь в групи, висуньте припущення, обґрунтуйте його та презентуйте однокласникам та однокласницям.

- Що уособлює Чорний Птах? Чи є він алгоритичним образом?
- Чому Білокоса порушила закони?
- Що прогнало Чорного Птaha? Пригадайте, у якій казці, що ви читали на уроках зарубіжної літератури, гарячі сльози любові розтопили крижану скалку в серці героя, повернули його до життя. Чи схожа каламутна сльоза, що викотилася з ока Білокосої, на палкі сльози Герди? Але чому ця сльоза перемогла Чорного Птaha?

Обираємо завдання на свій смак

10 Оберіть і виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

- У парі з однокласником або однокласницею підготуйте виразне читання діалогу з казки «Чотири сестри», який вам сподобався найбільше.
- Намалюйте ілюстрації до казки.
- Підготуйте запитання за змістом казки і влаштуйте літературну вікторину. *Зауважа!* Вікторина пройде весело й цікаво, якщо запитання будуть сформульовані так, щоб на них можна було дати коротку відповідь одним-двома словами або — ТАК чи НІ.

УЗАГАЛЬНИМО?

1. Казка «Яйце-райце» належить до групи
  - A про тварин
  - B соціально-побутові
  - C героїко-фантастичні
2. Чоловікові про яйце-райце розповів / розповіла
  - A орел
  - B змія
  - C син
3. Загнати худобу в яйце-райце чоловікові допоміг / допомогла
  - A дружина
  - B син
  - C змія
4. Через необачну обіцянку герой казки «Яйце-райце» мало не втратив
  - A майно
  - B сина
  - C яйце-райце
5. Автор / авторка казки «Фарбований Лис» —
  - A Леся Українка
  - B Іван Франко
  - C Валерій Шевчук

6. Ім'я, що його вигадав собі Лис Микита, —
A Фрузя   B Остромисл   C Хитрун

7. Ім'я головного героя казки «Лелія» —
A Івась   B Павлусь   C Петрусь

8. Квіти, на які не сідають ельфи, —
A червоні   B штучні   C непоказні

9. Назва казки-притчі Валерія Шевчука —
A «Чотири сестри»   B «Лелія»   C «Яйце-райце»

10. Сестра, котра вирішила порушити закони, якими керувалися мільйон років, —
A Зеленокоса   B Білокоса   C Синьокоса

11. Золотокосій допомагав здолати чари Чорного Птаха
A жайворонок   B павучок   C метелик

12. Чорний Птах зірвався в повітря й щезнув, коли
A Золотокоса підняла золотий пірнач
B Зеленокоса заспівала пісню
C з ока Білокосої впала слюза

Щоб перевірити, як ви засвоїли тему «Народні та літературні казки», пройдіть тест в електронному додатку до підручника.

Віртуальна бібліотека

Прочитавши ці твори, ви зможете більше дізнатися про народні та сучасні літературні казки українських письменників:

- кримськотатарська народна казка «Золоте яблуко» (переклад Данила Кононенка);
  - «Хуха-Моховинка» Василя Королів-Старого;
  - «Як у Чубасика сміх украли» Лариси Письменної;
  - «Летюче дерево» Юрія Ярмиша;
  - «Земля Світлячків» Віктора Близнеця;
  - «Арніка» Зірки Мензатюк;
  - «Хатка для Нехайка» Марини Павленко;
  - «Казка про Горошку» Юлії Смаль.

Ці твори ви знайдете в електронному додатку до підручника в розділі «Віртуальна бібліотека».

Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді

Легенди українців

Створена народною уявою, має оповідну форму, а ще поєднує реальне з фантастичним — і це не казка, а легенда!

Вирізняється легенда настанововою на достовірність зображеного, натомість казка пропонує слухачам вигадану історію. А ще легенда не має властивих народній казці зачинів і кінцівок, веде розповідь у довільній формі.

Легенди поділяють на міфологічні, апокрифічні й геройчні. Про людину і світ розповідають міфологічні легенди, апокрифічні стосуються біблійної історії та життя святих, а геройчні уславлюють визначних історичних осіб.

Легенди мають велике пізнавальне та виховне значення. Вони зберігають інформацію про життя, світогляд, мораль людей минулих часів.

Легенда — це твір про чудесну подію, що сприймається як достовірна.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- Що таке легенда?
- Чим легенда відрізняється від казки?
- Які бувають види легенд? Про що в них розповідається?

Кобзар у селі
(Іван Їжакевич, 1952)

Берегиня
(олег Шупляк, 2016)

Захисниця світла («Берегиня»)

У давні часи уява людей «населяла» світ богами й духами. Світло й темрява відобразились у їхніх віруваннях як боротьба Білобога та Чорнобога, котрі почергово перемагають один одного, тому й змінюються день і ніч.

Ці прадавні уявлення збережено в міфологічних легендах, до яких належить і «Берегиня». Легенда розповідає про добру богиню, захисницею людської оселі, родини й роду. Люди вірили, що вона береже від усього злого, особливо ж опікується малими дітьми.

У народній культурі образ Берегині став символічним. Зображення цієї богині вишивали на рушниках, а її невеликі глиняні чи мідні фігури люди носили на грудях як оберіг, бо вірили, що це захистить їх від темних сил.

Читацький практикум

Берегиня

До Сварога та Берегині постійно приходили люди, щоб подивитися на хатину, піч та жорна¹, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на сонце.

І сказали їм Сварог та Берегиня, щоб виходили вони з печер і будували світлі хати, щоб не ходили в диких шкурах, а вчилися ткати полотно та ходити в білому одязі, як личить дітям Білобога.

¹ Жорна — кам'яні круги, між якими мололи зерно на борошно.

Люди слухали й раділи, але коли надходила ніч, страх виповзав відусіль, бо земля починала трястись і гойдатись. То лютував Чорнобог.

Наслав Чорнобог на людей своє чорне військо — стадо ящерів, якому наказав знищити Сварога, Берегиню й Сварожичів. Не могли зупинити чорних ящерів ані мечі Сварожичів, ані палаючі смолоскипи самого бога Сварога. І тільки Берегиня в яскраво-білому вбраниі з вишитими червоними стрілами Перуна¹ та соколами змогла це зробити. Вона пішла на ящерів з піднятими додори руками — і грізне військо відступило. Ящери відповзали назад, поки не потопилися в річці Рось і не перетворилися на скелі.

Відтоді люди вважають Берегиню богинею Краси, Великою Охоронницею. Вони вирізьблюють її образ на дверях, віконницях, вишиванням її постать на рушниках та сорочках, щоб Берегиня завжди захищала їх від усього злого.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас легенда? Чим зацікавила?
- 2 Про богів, у яких вірили й яким поклонялися давні українці, достеменно відомо небагато. Уважають, що згаданий у легенді Сварог був богом ковалства й господарем небесної кузні, а ще він навчив людей будувати хати, ставити піч, змайстрував для них ткацький верстат, на якому Берегиня навчила ткати. Поміркуйте, чому люди приходили до Берегині й Сварога.
- 3 Як в легенді названо хліб? Яке ставлення до хліба давніх українців виявляє ця легенда?
- 4 Як Берегиня й Сварог ставляться до людей?
- 5 Поміркуйте, чому Чорнобог розгнівався на людей. Хто став на захист людей?
- 6 Хто зміг зупинити ящерів?
- 7 Якою Берегиня постає в легенді? Опишіть її.
- 8 Як українці вшановують Берегиню?

¹ Перун — головний бог давніх слов'ян, бог грози та грому.

Народні перекази («Старі Кодаки й перші запорожці-козари»**)**

Про українське минуле розповідають не лише легенди, а й перекази. Ці твори дуже схожі між собою, однак їх неважко розрізняти: перекази не містять фантастики, яка зазвичай є в легендах.

А виникли перекази як свідчення очевидців конкретних подій, тривалий час по тому передавались в усній формі (звідси й назва — переказ). Вони є творчим виявом історичної пам'яті нашого народу, адже висвітлюють події минулого узагальнено, в образному емоційному викладі.

Історико-культурний комплекс
«Запорозька Січ»
Національного заповідника
«Хортиця»

Як і людська, народна пам'ять може щось забувати й спрощувати. Ось і в переказі «Старі Кодаки й перші запорожці-козари» дійсну подію — захвату українцями польської фортеці на Дніпрі — пов'язано зі спрощеною народною версією походження козаків-козарів.

Окремо розповідається про поселення Старі Кодаки: мовляв, лише там збереглися «стародавні запорозькі звичаї».

Перекази — це народні оповідання, засновані на історичних фактах.

Читачький практикум

Старі Кодаки й перші запорожці-козари

Старі Кодаки — найстародавніше поселення. Воно вже й тоді стояло, як ще запорожців звали козарами. От що розказують про нього старі люди.

Старий Кодак був колись городом¹ і належав до Польської Корони; в ньому була і побережна фортеця, обведена глибокими канавами і валами з підземними воротами. І теперечки ще, хоч посідали, а видно ті вали й канави. В тій фортеці проживав тоді лядський² князьок, ніби гершт³ який, і орудував цим краєм, населеним ляхами ж, почавши од польської граници по Дніпру аж до турецької — понад великим лиманом.

Козари ж, як розказують, з великою силою народу вийшли із-за Києва, з своїм ватажком, кошовим Германом, і, осадившись по тім боці Дніпра, — на північний схід, — близенько присусідились до того польського князька.

Кошовий Герман, побачивши, що для його люду тутечки мало простору, та ще маючи деякі й інші заміри, розділив своє військо на три частини: першу залишив на цім же місці по сусіству з князьком, другу поселив за Доном, а третю — п'ятнадцять тисяч, — одібравши найзавзятіших, пішов з ними в Сибір і всю ту дику пустиню з божою поміччю завоював і підбив під державу Руську. Так од цих ото козар, що залишив Герман біля Дніпровських порогів, народились і всі запорожці. Як же розмножились вони так, що стало їм тісно на тих вольностях, що Герман наділив, — от запорожці й почали прохати польського короля, з котрим жили у великій приязні і братстві, щоб він подарував їм землі кодацького князька.

Польський король приклонився на їхнє прохання і дав указ, щоб ляхи перейшли на інші землі, а запорожцям через

Козаки в степу
(Сергій Васильківський, 1900-ти)

¹ Горо́д — те саме, що місто.

² Лядський — польський.

³ Герш — ватажок поганих людей чи поганої справи.

Проводи на Січ
(Опанас Сластіон, 1898)

і ляхам, і січовикам по приказці: «Не займай чужого — свого не стратиш». Так король і ляпнув от таке слово.

— Попужніть³ їх, — каже, — гарненько, коли не хочуть ласкою віддати вам свої землі!

От і почали запорожці ляхів по-своєму частувати та й пужнули так, що вже й сам король не рад був тому слову. Наробило воно того, що з братів стали ми ляхам лютими ворогами, бо запорожці сім літ шкварили ляхів, поки не забрали всіх земель і не протурили їх за Случ.

З того часу і до зруйнування коша⁴ Кодаки залишалися у володінні запорожців; і досі слава про них не вмовкла по всій околиці, бо там ще тільки збереглися стародавні запорозькі звичаї.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справив на вас цей переказ?
- 2 Хто такі козари?
- 3 Що з переказу ви дізналися про Старі Кодаки? Почитайте або перекажіть, якими були Старі Кодаки в той час, коли біля них оселилися козари.

¹ Дідичня — те, що належало дідам.

² Докука — досада, приkrість, незадоволення.

³ Пужнати — лякати.

⁴ Кіш — укріплений табір; Кіш Запорозької Січі — центральний орган управління в Запорозькій Січі.

їх малоземелля одступили свою шляхетну дідичню¹. Ale лядський старшина, що жив у Кодаці з князьком, одібравши той указ, притаївся з ним: бач, не хотілося віддавати кревної дідівщини.

Запорожці сугубою докукою² та й приневолили короля таке слово ляпнуть, що багацько воно лиха наробило,

- 4 Звідки прийшли козари? Хто був їхнім ватажком? Чому Герман розділив своє військо на три частини?
- 5 З яким проханням звернулися козари до польського короля?
- 6 Чому польський старшина, який жив князьком у Кодаці, не хотів виконувати указ польського короля?
- 7 Які події в переказі схарактеризовано прислів'ям «*Не займай чужого — свого не стратиши*»? Розкажіть про ці події. Які наслідки вони мали?
- 8 Поміркуйте, чи засуджує народний переказ намагання козарів відібрати землі в польського князя? Відповідь обґрунтуйте.

Подискутуємо?

- 9 Чому слава про козарів «не вмовкала»?

Літописні оповіді. «Повість минулих літ»

Слово «*літо*» в нашій мові колись означало «*рік*». Від нього виникла назва найдавніших історичних і літературних творів — **літописів** (від *літо* — *рік* і *писати*). Основу літописів становлять стислі записи подій за роками — так звані річні статті, а ще в них подано розгорнуті художні оповідання.

Українське літописання почалося з «**Повісті минулих літ**», яку датують XII століттям. Назва літопису походить від слів: «*Це повість минулих літ... звідки пішла Руська земля, хто в Києві почав спершу княжити і як Руська земля постала*».

Автором першого українського літопису був чернець Києво-Печерського монастиря Нестор. Розповідаючи про становлення Русі (Русь — давня назва нашої держави), він залучив багато різних історичних джерел та здійснив їхню літературну обробку, надав літопису цілісного характеру.

«Повість минулих літ» містить географічний опис давньої Русі-України, розповідає про

Пам'ятник Нестору
Літописцю в Києві
(Фрідріх Согоян, 1988)

Хрещення України-Русі
(Артур Орльонов, 2014)

заснування Києва, характеризує племена, які населяли Русь. Нестор висвітлив діяльність київських князів Олега, Ігоря та княгині Ольги, високо оцінив князя Володимира, за якого запроваджено християнство, уславив князя Ярослава Мудрого за любов до освіти й культури.

«Повість минулих літ» є унікальним джерелом відомостей про життя, культуру, звичаї на-

ших предків. Вона має як історичне, так і літературне значення. Глибокий патріотичний зміст та образи літопису вплинули на творчість багатьох відомих українських митців.

Літопис — історичний і водночас художній твір, розповідь у якому ведеться за роками.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Що таке літопис? Як утворилася назва цих історичних та літературних творів?
- 2 Хто був автором першого українського літопису?
- 3 Яку назву має перший український літопис? Чому літопис має таку назву?

«Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь»

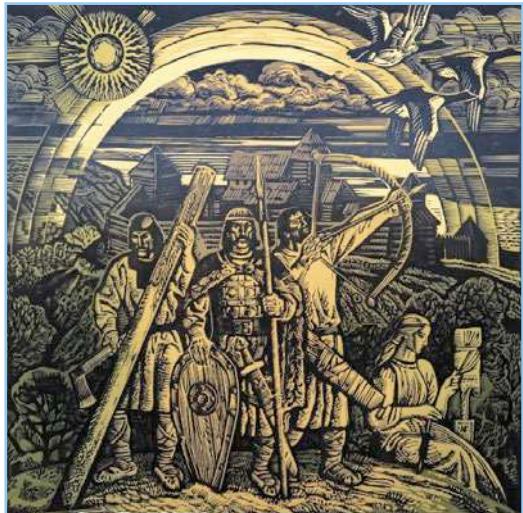
У літописному оповіданні про заснування Києва використано давні народні перекази. Появу столиці української держави автор пов'язав із племенем полян, виділив їх серед інших племен. За літописом, назва міста походить від імені полянського князя Кия. Нестор подав відомості про перше міське поселення на правому березі Дніпра та полянський рід його засновників: братів Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь.

Читацький практикум

Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях. І були три брати: одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив, а сестра в них була Либідь. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею. А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хоревицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого й нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни й донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князював у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанбою та почестями. Коли ж він повертається, то прийшов на Дунай, возлюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколоїшні племена; так і донині називають придунаїці те городище — Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут і помер. І брати його, Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут же померли.

Засновники Києва
із серії «Повісті минулих літ»
(Георгій Якутович, 1981)

Пам'ятний знак на честь заснування Києва
(Василь Бородай, 1982)

своєю мовою, і черемиси, які говорять свою мовою, і мордва, яка говорить свою мовою. Ось хто тільки говорить на Русі: поляни, древляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, які сиділи по Бугу, а потім прозвалися волинянами. А от інші народи, які платять данину Русі: чудь, меря, весь, мурома, черемиси, мордва, перм, печора, ям, литва, корс, — усі вони говорять своїми мовами й живуть у краях північних. Радимичі ж і в'ятичі — від роду ляхів. Було ж бо два брати у ляхів — один Радим, а другий В'ятко. Брати прийшли й сіли: Радим — на Сожі, від нього прозвалися радимичі, а В'ятко сів із родом своїм на Оці, від нього прозвалися в'ятичі. І жили в мирі поляни, і древляни, і сіверяни, і радимичі, і в'ятичі, і хорвати. Дуліби жили понад Бугом, де зараз волиняни, а уличі й тіверці сиділи на Дністрі, у близькому сусідстві з Дунаєм, і була їх велика сила, слов'янських племен, від Дністра до самого моря, і міста їхні стоять до сьогодні. За те й назвали їх греки «Велика Скіф», або «Велика Скуф».

Усі ці племена мали свої звичаї і закони своїх батьків, кожен — свій норов і побут. Поляни мали звичай батьків своїх лагідний і тихий; шанобу і сором великий мали перед своїми невістками та сестрами, матерями й батьками своїми. І був

Після смерті братів рід їхній став князювати у полян, а в древлян було своє княжіння, а в дреговичів своє, а в словен у Новгороді своє. Інше князювання було на річці Полоті, де жили полочани. Від них пішли кривичі, які сидять у верхів'ї Волги, і у верхів'ї Двіни, і у верхів'ї Дніпра, їхнє місто — Смоленськ. Від них же походять і сіверяни. А на Білоозері сидить весь, на Ростовському морі — меря. А на річці Оці, де вона впадає у Волгу, — мурома, яка говорить

у них шлюбний звичай: зять не ходив брати молоду, а приводили її звечора, за день до того, а завтра приносили за нею придане. А древляни викрадали собі жінок коло води. А радимичі, в'ятичі та сіверяни мали спільній звичай: жили в лісі, як і всякий звір, шлюбів не мали й ставали на ігрища між селами. Сходились на ті ігрища, на пісні й танці і тут умикали, тобто викрадали, собі жінок, перед тим змовившись з ними. А коли хто вмирав, творили тризну над ним, а тоді вирубували велику колоду і клали на ту колоду мертвяка й спалювали. А після того, зібралиши кістки, укладали в малу посудину й ставили на стовпах при дорозі. Так роблять і зараз в'ятичі та кривичі.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справило на вас літописне оповідання? Чи цікаво було його читати? Чи легко було читати? Чому?
- 2 Про кого йдеться на початку оповідання?
- 3 Як звали братів? Якого вони племені?
- 4 Що розповідається про заснування міста Києва? На честь кого місто було названо?
- 5 Прочитайте уважно другий абзац літописного оповідання. Яку легенду про заснування Києва спростовує літописець? Які докази він наводить?
- 6 Як звали сестру Кия, Щека й Хорива?

Обираємо завдання на свій смак

- 7 Оберіть і виконайте завдання. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - Поміркуйте, чому літописець згадує сестру Кия, Щека й Хорива серед засновників Києва. Про що це може свідчити?
  - Що ми дізнаємося про Київ? Чи можемо ми зробити припущення, чому для заснування міста було обрано саме цю місцину?
  - Літописне оповідання починається з розповіді про полян. Знайдіть в тексті інші згадки про це плем'я. Що читачі дізнаються про їхню вдачу, звичаї? Поміркуйте, чому літописець вирізняє полян серед інших племен?

Олександр ОЛЕСЬ

(1878—1944)

Олександр Олесь

Олександр Іванович Кандиба (Олександр Олесь — літературний псевдонім) народився 5 грудня 1878 року в містечку Білопіллі на Харківщині. З дитинства мав дуже поетичну натуру, любив книжки.

У дев'ятирічному віці написав перший вірш. Вивчився на ветеринара, але не зміг опиратися творчому покликанню. Завдяки збірці «З журбою радість обнялась» зажив поетичної слави. Доля склалася так, що значну частину свого життя поет провів поза Україною. Емігрував не з власної волі, а через політичні переслідування. Далеко від батьківщини писав багато, видав кілька книжок поезії та драматичні твори для дітей.

Друзі й знайомі зберегли світлі спогади про поета. Був він людиною доброю, трохи замріяною, любив рибалити. Вірші писав у кав'ярнях чи вдома вранці за чаєм, занотовував поетичні рядки нашвидку на випадкових клаптиках паперу.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Яким псевдонімом користувався Олександр Іванович Кандиба?
- 2 Де він народився?
- 3 Коли почав писати вірші?
- 4 Чому він мусив перебувати за межами кордонів України?
- 5 Чи писав Олександр Олесь твори для дітей?
- 6 Які факти з життя Олександра Олеся вас здивували, зацікавили? У який спосіб ви можете задовольнити свою цікавість?

Про віршовану мову, драматичний твір

Віршована мова їй проза в художній літературі мають спільну ознаку — образність. Але, на відміну від прози, **віршована мова** є розміrenoю, ритмічно організованою. Велику роль відіграє її рима, хоч, на відміну від ритму, вона не завжди є у віршах. Наявність співзвучного закінчення рядків (рими) надає віршованій мові милозвучності, а римовані вірші легше запам'ятати.

Драматургія тісно пов'язана з театром, а **драматичний твір** повністю розкривається тільки на сцені. Читаючи п'есу, можемо лише приблизно уявити, якою могла бути її театральна постановка.

Драму їй побудовано згідно з вимогами театру. Список дійових осіб знайомить нас із персонажами, монологи їй діалоги героїв розподілено за ролями, а місце її обставини дії, риси зовнішності її поведінку висвітлено в ремарках — авторських зауваженнях до тексту. Оскільки під час вистави виникає потреба замінити декорації (облаштування сцени), драму розбивають на частини, що називаються картинами.

Драма-казка — драматичний твір із казковими героями та подіями.

Драма-казка «Микита Кожум'яка»

З дитинства Олександр Олесь дуже любив казки, можливо, тому їй підготував для юних читачів їхні оновлені версії. У своїх переробках зберіг основний зміст народних творів, однак змінив їхню художню форму. Наприклад, казку про народного улюблена героя-змієборця Микиту Кожум'яку перетворив із розповідного прозового на драматичний віршований твір. Такі переробки — не рідкість. Вони дістали назву **інсценівок** (від латинського *in* — *на* і *scaena* — *сцена*).

Читацький практикум

Микита Кожум'яка

Сценічна казка в 4 картинах

I КАРТИНА

Палац князя.

Дівчина

Сумний наш князь, сумний наш князь,
Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І князь з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,
А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.
Тепер же я горю в огні —
Невже віддати мушу змію
Дочку мою, красу, надію,
Сама її згубити мушу?..

Дівчина

Лишіть!.. Послухайте мене:
Ще, може, лиxo і mine,
Ще, може, знайдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон валі золотий.
Хай змій віки уже лютує —

Всьому на світі край свій є...
Княгине! Серце мое чує,
Що змія лицар той уб'є!

Княгиня

Покинь свої химерні мрії
І в очі правді подивись:
Прийшла черга — і смерть надії,
І не змагайся, і корись...
Отак колись черга настане,
І згину я, і згинеш ти...

Дівчина

Чому ж увесь народ не встане
Страшного ката розп'ясти?!
Хай має він залізні руки,
Хай має безліч він голів,
Нехай страшні народні муки —
А ще страшніш народний гнів!

Княгиня

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас змій підслухав —
Удвох загинем в одну мить!

Дівчина

Ах, в серці кров моя кипить!
Аби князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня

У тебе серце золоте...
Мовчи!.. Здається, хтось іде...

Дівчина, побачивши на порозі князя, виходить.

Князь

Недобрі знов у тебе очі...
Чому? Від сліз? Не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...

Княгіня

Ні, князю мій! Ні, я спокійна.

Князь

Спокійна... ти... А де ж вона?

Княгіня

Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізьми налились...

Князь

Невже країна вся байдужа,
Невже у нас немає мужа,
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?

(Джура входить.)

Князь

Що сталось, джуро? Чийсь гонець?

Джура

Ато ж! Від змія посланець.

Князь (до Княгині)

Іди собі в свої покої!

Княгіня

Ах, не минути долі злой!.. (Входить.)

Князь

Хм! Посланець?.. Від змія... Клич!

Джура

Такий він чорний, як та ніч!..
Такий зубатий та окатий...

Князь

Дарма!.. Іди, зови в палати!

Посланець

(входить)

Наш пан, великий володар,
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...
Оце сказатъ звелів мені.
А що мені сказати пану —
Кажи, бо так я не відстану!..

Князь

За три дні відповідь я дам...
Яку — твій пан почує сам.

Ілюстрація до казки
«Микита Кожум'яка»
(Петро Андрусів, 1971)

Посланець

Гляди, накличеш ще біду...
Дивися сам... Так я піду!
(Виходить.)

Князь

Щоб нарешті ката-гада
Наш позбавився народ,
Джуро, скликать воєвод!
Нині ввечері нарада!

Джура

Воеводи на дворі
Ходять, радяться, міркують,
А у змія на горі,
Кажуть, зранку бенкетують. (*Іде геть.*)

Князь

...Відчуваючи зарані,
Що у них бенкет останній!..

Княгіня

(входить)

Що, пішов?

Князь

Пішов, здається.

Княгіня

Як у мене серце б'ється!
Що ж було тут — розкажи!

Князь

Та нічого... Запиши!
Мусить бути те, що буде...

Княгіня

Як горять у мене груди!
Келех випитий до дна...
Вся отрута...
(Бачить Князівну.)
Ах, вона!

Князівна

(входить)

Мамо, тату! Не журіться!
Ви навколо подивітесь:

Смерть зливається з життям,
Розцвіт тут, занепад там...
Хай я згину в паці змія,
Та в мені живе надія,
Що загине й він колись,
І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росою...

Княгіня

Доню, донечко, з тобою
Хтось навік розлучить нас...
Чи ж коли настане час,
Що тебе побачу знову
І голівоньку шовкову
Знов до серця притулю,
Чи, знеможена журбою,
Тільки сльози розіллю,
Сиву голову схилю?

Князь

Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воєвод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,

Підійму я ввесь народ —
Або більше я не князь!
Джуро, слухати наказ:
Всі столи єдвабом вкрити,
Воєвод цю мить просити!

Кінець першої картини.

Читаемо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Яке враження справив на вас початок драми-казки?
- Мотиви якої народної казки використав Олександр Олесь?

Фрагменти анімаційного фільму «Микита Кожум'яка»
(режисер Манук Депоян, 2014)

- Чи схожа драма-казка Олександра Олеся на народні казки? Які відмінності ви помітили?
- З якими персонажами драми-казки ми знайомилися на початку першої картини?
- Яку інформацію ми отримуємо з діалогу Дівчини та Княгині? Перекажіть її стисло, одним-двома реченнями.
- А тепер перекажіть цей діалог докладно: хто, що і як доносить до нас інформацію. **Наприклад.** На початку першої картини, дія якої відбувається в палацах князя, ми бачимо Дівчину й Княгиню. Дівчина вболіває за Князя: він такий сумний, як був колись, коли над князівством нависла орда. Княгиня відповідає, що й вона ніколи не була в такому розpacі, адже мусить віддати змієві рідну дочку. I додає, що ладна закласти свою душу, щоб цього не сталося. Дівчина закликає Княгиню опанувати себе й сподіватися, що знайдеться в князівстві лицар, який стане на двобій...
- Поміркуйте, чим відрізняються два ваших перекази? У якому із варіантів переказу вам удалося передати ставлення персонажів до подій?
- Чи можемо дізнатися з цього діалогу про характери його учасників? Якою постає Княгinya?
- Прочитайте виразно діалог Князя й Княгині. Як вони ставляться одне до одного? Які слова ви обрали б для характеристики цього ставлення:

**БАЙДУЖІСТЬ ПОВАГА ЗНЕВАГА
ПІКЛУВАННЯ ПРЕЗИСТВО УВАГА
ПОКЛОНОННЯ ТУРБОТА**

- Яким у першій картині постає Князь? З якою метою він хоче скликати воєвод? Що має намір робити Князь, якщо воєводи не допоможуть йому, «схилить голови безсильні»?
- Передбачте, як події розгортатимуться далі. Як поводитимуться воєводи? Хто зголоситься допомогти Князеві?

ІІ КАРТИНА

Велика світлиця в палатах Князя.
За столами сидять воєводи.

Князь

Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги й Друзі,
Скликав я на раду тут...
Я не сам,увесь наш люд
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розkvіті дівчат
Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платити данину?
Зашо кров з нас смокче змій?
Воєводи, на двобій!
Що черга дочці — байдуже,
Хай моя княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути «доволі!»,
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

Перший воєвода

Мусим ми скоритись долі —
Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воєвода

Гнулись ми, та досить гнутись —
Час до вітру обернутись!..

Третій воєвода

Правда! Час підставить груди:
Хай що буде, те і буде —
Мусить спатися двобій!

Четвертий воєвода

Хай загине лютий змій!

П'ятий воєвода

Мусить край настати змію!

Князь

Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?
(*Тиша.*)

Другий воєвода

Що ж, замовкли, люди добрі?
Є ж у нас борці хорообрі,
Їхні руки з криці куті,
І самі, як звірі, люті.

Перший воєвода

Їхні руки, кажеш, з криці!
Чув я вже... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..

Краще, де вони, вкажи ти —
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (*входить*)

Дід там... Справу пильну має,
Хоче князю щось сказати.

Князь

Що ж? Гаразд! Зови в палати!
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

Третій воєвода

«В лихоліття всі до згоди»,
Батько мій колись казав.
Хай земля йому пером!

Дід (*входить*)

Б'ю я князеві чолом,
Б'ю чолом і воєводам!
Чув я, князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,
Що свати до тебе йдуть,
Щоб дочку твою узяти.

Перший воєвода

Жартувати не місце тут!

Дід

Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов,
Я до князя в серці чую
І пошану і любов.

Ілюстрація до казки
«Микита Кожум'яка»
(Петро Андрусів, 1971)

Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав дочку наш князь.
Треба з лютим змієм биться,
Щоб не жер він більше нас.
Князю, треба вбити гада!

Князь

Ось про це і йде нарада...
Але хто б на бій пішов?

Дід

Змія б син мій поборов.

Князь

Що ж — він дужий?

Дід

Та не знаю,
А подужав би, гадаю.
Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший — щось страшне!
Вже трилітком клав мене!
...Раз колись коня мій син
Перекинув через тин.
...А сердитий! Тільки слово —
І скіпів, і вже готово!
Князю, в мене є надія,
Що подужав він змія.

Князь

Ах, коли б він гада вбив,
Я б тебе озолотив!
Незабаром, замість хати,
Мав би ти, старий, палати,

Мав би коней і волів —
Все — що тільки б захотів.

Дід

Не прошу нічого в тебе,
Та мені його й не треба;
Я хотів лише тобі
Помогти в тяжкій журбі...

Князь

Ох, старий, тяжка година!
Що ж.... Поклич до мене сина!

Дід

Щоб пішов він? Та нізашо!
Не послухав, ледащо,
Він не встане і з стільця.

Князь

Що ж, послати посланця?

Дід

Де там! Знаю я синів!
Шли дванадцять посланців,
Не послухає — старих!
Як не вийде знов нічого,
Шли малих дітей до нього.
Наймиліш йому дитина...
От такого маю сина!

Князь

Все зроблю, сивенький мій —
Щоб лиш завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий!

Перший воєвода
Цей уб'є напевно гада!..

Князь

Що ж... Скінчилася нарада,
Дуже ви допомогли...
Але є ще в нас орли,
Та не тут, не в цій палаті,
А в мужицькій простій хаті!

(Князь підводиться й виходить.

Разом з ним ідуть і воєводи з ніяково похиленими головами.)

Кінець другої картини.

Читаемо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Що ви дізналися з другої картини драми-казки?
- Чи справдилися ваші передбачення щодо воєвод, героя-лицаря, який зголоситься врятувати Князівну?
- Хто запропонував Князеві допомогу?
- Що розповідає батько про силу свого сина?
- А про що ми дізнаємося, слухаючи батька, про характер його найменшого сина?
- Чому батько певен, що треба багато посланців, щоб син відгукнувся на прохання Князя прийти в палати?
- Чиє прохання, на думку батька, син не залишить без уваги? Як це характеризує героя?
- Якими словами ви схарактеризували б людину, про яку розповідає батько?

**ЛЕДАЧИЙ ДУЖИЙ ПРАЦЬОВИТИЙ
ГОРДИЙ ЧУЙНИЙ БАЙДУЖИЙ**

- Як, на вашу думку, розгортатимуться подальші події?
- Чи відгукнеться дідів син на запрошення князя?
- Чи зголоситься він рятувати Князівну?

ІІІ КАРТИНА

Подвір'я Кожум'яки.
Сини при роботі.

Перший син (*співає*)

«На городі мак цвіте,
А волошка в житі —
Любить дівчину юнак
Над усе на світі.
Одружився б з нею він,
Взяв її додому,
Та далеко до зорі
Місяцю ясному».

Другий син

Гарна пісня — що й казати...
І чому на світі так:
Любить дівчину юнак,
Та й не може взяти?

Третій син

Вибирати треба рівну,
Не зважаючи на смак...
Ось, Микита наш, дивак
Покохав собі князівну.

Четвертий син

Тихо!.. Може він почути,
І тоді нещастю бути:
Вхопить шкуру та як трісне —
Дух твій вийде, ані писне!

Третій син

О, як шкорою він лясне —
На добранич, сонце красне!

Перший син

А ви чули чутку дивну?
Кажуть люди, що князівну
Завтра змієві дають ...
У палатах слози ллють!..

Другий син

Що робить? Прийшла черга
Невблаганна, грізна, люта...
Ех, коли б оця рука
Та була з заліза кута!

Четвертий син

Таку руку має він,
Наш найменший брат Микита.
Не з заліза — з криці лита!
Переміг би він один...

Перший син

Гей, Микито, чуєш ти,
Що Тарас про тебе каже?
Може б ти схотів піти?
Переможеш — змій поляже.
Зважся, з силою зберися
І на гада!

Микита

Відчепись!

Батько (входить)

Гарно, сину, дуги гнеш —
Це уже сьогодні п'яту?

(До 2-го) Що ж?! Нову збудуєм хату,
Купим пару ще волів

Та новий поставим хлів.
А Микита? Далебіг¹,
По дванадцять шкур бере!..

Другий син

З нього сила так і пре:
Вже Тарасові поміг.

Четвертий син

Ех, цю б силу та на змія!
Та чомусь плоха надія...
(Входять 12 парубків.)

Парубок

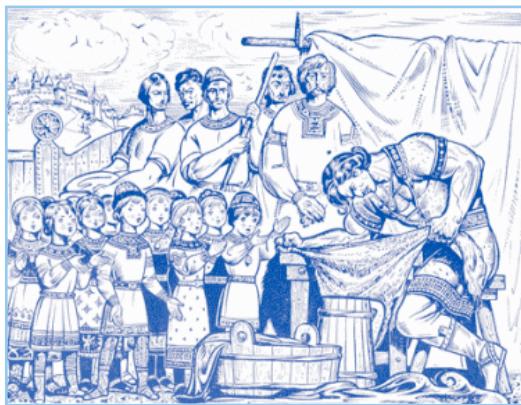
(до старого Кожум'яки)

Князь великий нас послав
І чолом звелів нам бити
До твого синка Микити,
Щоб він відповідь нам дав.
Князь довідавсь, що твій син
Неймовірну силу має
Що в державі він одна

(До Микити)

Отже, князь хотів би знати,
Чи ти підеш на двобій,
Бо князівну нашу взяти
Після завтра хоче змій.
Що звелиш йому сказати?
Не вагайсь, нам треба знати:
Будеш ти з тим гадом биться?
Що ж мовчиш ти?..

¹ *Далебі*, рідко *далебіг*, — розмовне слово. Уживается в значенні вставних слів: правду кажучи, справді [ж, бо], дійсно і т. ін.

Ілюстрація до казки
«Микита Кожум'яка»
(Петро Андрусів, 1971)

Микита

(рве дванадцять шкур)

Відчепіться!..

Геть! Не маю я охоти
Розмовлять під час роботи.

Батько

(до парубків)

Кепсько... Ви мовчіть тепер!
Тихо йдіть собі додому,
Бо не спустить він нікому!
Бач, дванадцять шкур роздер.

*(Парубки з похиленими
головами йдуть геть.)*

Батько

Сину, сину! Що ж це буде?
Це ж були від князя люди ...
Не гаразд, мій любий сину...

[Як і попереджав батько, Микита відмовляє і наступим посланцям — старим дідам.]

Батько

Сину, сину! Що ж це буде?
Це ж були від князя люди...
Не гаразд, мій любий сину...

Микита

Слово ще — й робити кину.
(Входять 12 дідів.)

Дід

Князь прислав нас до Микити
І звелів чолом нам бити!

(Вклоняються.)

Довго князь марнів від суму,
Все мовчав і думав думу
І надумавсь він повстati
Проти змія, проти kata.
І почав він добиватись,
Хто б міг з гадом позмагатись.
І повірите: півсвіту
Показало на Микиту,
Кажуть: другого немає —
Він і біса подолає.
Зглянсь на князя, край спаси!
Що ж, чи відповідь даси?

Микита

Ходять, лазять, заважають
Від роботи відривають,
Хоч покинь та з двору йди..

(Входять 12 дітей.)

Дівчинка

Нас прислали до Микити,
Ми прийшли його просити.
Де ж він, той, що дуги гне...

Батько

Ось він, діти, шкури мне.

Дівчинка

Князь, княгиня і князівна
Низько б'ють тобі чолом.
Налети орлом на змія,
Вбий його своїм крилом.
Як гарнішу від князівни
Знайдеш квітку навесні,

І коли темніші неба
Оченька її ясні,
Як коралі є у морі
Червоніші уст її,
І коли від неї краще
Заспівають солов'ї,
То не йди — вона й не схоче.
А як чуєш правду ти,
Мусиш, лицарю, піти!
Все ти матимеш, що схочеш,
Зробить князь для тебе все,
А князівна в подарунок
Власне серце принесе...

Микита

Скарбів, діти, я не хочу!
Що б робив я з скарбом цим?
Недосяжна зірка в небі,
Хоч вона і сяє всім.
Йдіть і князеві скажіть ви,
Що я вийду на двобій,
Що поміряюся з гадом,
Хоч і дужий, кажуть, змій.
Йдіть, скажіть, що за хвилину
Я у князя на дворі.
Хочу спробувати силу,
А уранці — на горі.

Дівчинка

Низько б'єм чолом Микиті...
Ще не вмерла правда в світі,
Вогник віри не погас...

Гонець (вбігає)

Люди добри! Лихо в нас!
Прилетів на крилах гад

І князівну вкрав з палат!..
(*Vsi nache zakam'aniili.*)

Кінець третьої картини.

**Читаемо з зупинками, міркуємо,
передбачаємо подальші події**

- Що нового ми дізнаємось про Микиту з цієї картини? Чи змінилося наше враження про його характер?
- Прочитайте уважно звернення гонців до Микити. Чим вони відрізняються? Поміркуйте, чому Микита зголошується вийти на двобій зі змієм тільки тоді, коли його просять діти.
- Доки Микиту вмовляли, змій викрав Князівну. Як ви вважаєте, що буде далі?
- Поміркуйте, чи легко на сцені представити двобій змія й Микита так, щоб глядачі повірили: бій відбувається насправді. Що ви порадили б зробити режисерові вистави, аби надати правдоподібності дійству?

Плакат до анімаційного фільму
«Микита Кожум'яка»
(режисер Манук Депоян, 2014)

IV КАРТИНА

Майдан за містом. В далині на горі химерний замок змія з різноманітними вікнами, освітленими вогнями.

Ліворуч попід горою гостина міста.

Ледве починає розвиднятись. Юрба, що залягла майдан, шохвилини збільшується.

[Люди прийшли дивитися на двобій Микити й змія. З'являються Князь із Княгинею.]

Князь з Княгинею вийшли наперед.

Перший парубок (з дерева)

Ой, гляньте, гляньте! Змій!

Кожум'яка. Бій зі змієм
(Петро Андрусів, 1971)

Перша дівчина
Ой лишенько, дивіться!

Друга дівчина
Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.

Другий парубок
Микита відступив...

Друга дівчина
Невже це з переляку?

Третій парубок
Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку.

Четвертий парубок
Посипав іскри змій,
Горять, вгорі літають,
Мов снігом золотим,
Вітри у полі грають.

П'ятий парубок
Схопились... Ай, ай, ай!
Відскочили і стали...
Стоять і ждуть...

Шостий парубок
Ну, що ж?
Хоч боки розім'яли!

Перший парубок
Дивіться, буде щось:
Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає. (Гук від удару.)

Перший парубок

Ага! Ото дістав!

Другий парубок

Дісталось і Микиті!

Дід

Це, мабуть, перший бій
Такий на цілім світі.

Сьомий парубок

Ай, як розгнівавсь змій!
Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялася...
О, знову кинув жару!
(Чути гупання булави.)

Перший парубок

Не видно, а ні-ні!
Вся площа димом вкрита...
(Павза.)
Дивіться: змій упав!

Другий парубок

Спіткнувся і Микита.

Третій парубок

Схопились знов! Ай-ай!
(Чути грюкіт ударів.)

Четвертий парубок

Ну, тут вже буде край!

П'ятий парубок

Погляньте: змій зваливсь!
Це, мабуть, добре вшкварив!

Плакат до анімаційного фільму

«Мікита Кожум'яка»

(режисер Манук Депоян, 2014)

Микита змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.
(Грюкіт.)

Люди весь час ворується, деякі намагаються вилізти
на дерева, матері підносять угору дітей.

Перший парубок

Як мертвий змій лежить...
Лежить і не здригнеться....
Микита в боки взявсь,
Стойте собі й сміється.

Народ

Слава, слава, слава!
Слава, слава Микиті!
Хай живе князь!
Хай живе Микита!

Перший парубок

Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...

Народ

Князівну, князівну!
Князівну несе!
Хай живе князь!
Хай живе княгиня!

Хай живуть Микита і князівна!
Слава, слава!

Оклики дужчають, ростуть, зливаються. Микита сходить
з гори з князівною на руках. Займаються вогнем палати змія.
Народ біжить назустріч.

Завіса!

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Чи справдилися ваші передбачення щодо подій останньої картини драми-казки про Микиту Кожум'яку?
- 2 Про яку подію йдеться в останній картині казки?
- 3 Чи відчували ви себе «глядачами» запеклого бою між Микитою та змієм? У який спосіб автор надав вам цю можливість?
- 4 Що нового з цієї картини ви дізналися про Микиту?
- 5 Як народ ставиться до героя? Свою думку обґрунтуйте.
- 6 Які особливості має мова казки? Чи сподобалося вам читати віршовану казку?

Шукаємо відповіді разом

- 7 Об'єднайтесь в групи, визначте відмінності драми-казка Олександра Олеся від народних казок. Обміняйтесь своїми спостереженнями між групами й складіть спільний перелік «Відмінності драми-казки Олександра Олеся “Микита Кожум’яка” від народної казки».

Виявляємо творчі здібності

- 8 Розгляньте ілюстрації до твору. Яке враження вони спровокають? Чи вдалося художникам відтворити особливості цієї драми-казки? Свою відповідь обґрунтуйте.
- 9 Які ілюстрації до казки намалювали б ви? Опишіть їх або намалюйте.
- 10 Складіть цікаву розповідь про Микиту Кожум'яку.
- 11 Який епізод казки зацікавив вас найбільше? Об'єднайтесь в групу за кількістю дійових осіб цього епізоду й підготуйтесь до виразного читання. Готовуючись, звертайте увагу на ремарки (авторські зауважки), врахуйте їх.
- 12 Знайдіть в інтернеті та перегляньте мультфільми «Микита Кожум'яка» режисерки-мультиплікаторки Ніни Василенко та режисера-мультиплікатора Манука Депояна. Поміркуйте, чим мульфільми відрізняються від драми-казки Олександра Олеся. Поділіться своїми враженнями з друзями.

Сергій ПЛАЧИНДА

(1928—2013)

Сергій Плачинда

Сергій Петрович Плачинда найбільше цікавився давніми часами, про які не збереглося достовірних свідчень. Йому на допомогу приходили творча фантазія та добре знання усної народної творчості, що була дорогою казом в осягненні загадок минулого. Сергій Плачинда є автором багатьох творів, зокрема «Словника давньоукраїнської міфології», популярних книжок «Міфи і легенди Давньої України», «Як українські міфи по світу розійшлися».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Автором яких творів є Сергій Петрович Плачинда?
- 2 Які часи в історії України цікавили його як письменника?
- 3 Що допомагало Сергію Плачинді розгадувати загадки минулого?
- 4 Чи зацікавила вас постать письменника? Чи маєте бажання прочитати його твори?

На літописній основі «Богатирська застава»

Запис під 997 роком у «Повісті минулих літ» розповідає про напад кочового племені печенігів на українські землі, зокрема про облогу ними Білгорода, невеликого міста-фортеці під Києвом.

Сергій Плачинда використав давню літописну оповідь та наповнив її яскравими образами минулих часів. Головний герой оповідання — колишній воїн Будимир, який у битві з печенігами втратив руку. Тепер він уже багато років — звичайний чередник, випасає громадську худобу.

У хвилини смертельної небезпеки Будимир дає зневіреним від тривалої облоги й голоду містянам мудрі поради, завдяки яким можна без бою позбутися ворогів і врятувати місто від загибелі.

Автор «Богатирської застави» висвітлив подію давно минулих часів — інакше кажучи, він розкрив історичну тему. У чому ж полягає особливість історичного твору?

Автор насамперед має переконати своїх читачів, що події відбуваються в далекому минулому. А для цього він залучає можливості художньої мови. По-перше, уживає слова, що називають предмети або явища, які вже зникли з нашого життя — самі стали історією, наприклад: *свитка*, *жупан*, *кольчуга*, *ціжа*, *сита*, *волхви*. По-друге, використовує застарілі назви таких предметів чи явищ, що існують і сьогодні, але люди вже послуговуються замість них новими словами: *січа* — битва, *лодія* — човен, *kadib* — діжка.

В історичному оповіданні Сергія Плачинди є чимало історизмів та архаїзмів, наприклад, *одеснью* (праворуч), *Чур* (язичницький бог-охоронець), *віче* (загальні збори), *тать* (злодій), *лодія* (річкове судно), *вої* (воїни), *волхви* (язичницькі жерці), *сита* (медова вода).

Читацький практикум

Богатирська застава

Оповідання

И горожане же рѣша, шедше к печенѣгами:
«Почто губите себе? Коли можете престояти
нас? Аще стоите за 10 лѣт, что можете створи-
ти нам? Имѣемъ бо кормлю от землѣ. Аще ли
не вѣруете, да узрите своими очима».

Нестор

Він стояв коло бійниці й замислено споглядав табір пече-
нігів. Із глибокої задуми його вивів близький лункий стукіт.
Аж іскри сипонули у вічі. Відсахнувшись, розгледівся. Прямо

біля голови тремтіло охвістя стріли, яка щойно застрягла в промоленій колоді біля краєчка бійниці. На два-три пальці одесную — і... стріла розтрощила б його, Будимирову, стару голову.

Поруч бренькнула тятиви, і Будимир, остаточно отяминувшись від гірких дум своїх, побачив унизу перед стіною молодого печенізького лучника в сіdlі. Це ж він цілив у сиву голову Будимира. А тепер сам хилиться з сіdlа, бо стріла стримить з його плеча.

— Ось так тобі! — помахав обрубком своєї десниці Будимир, угадуючи чуттям старого воїна, що рана у печеніжина не смертельна, та й ген до нього вже біжать на підмогу одноплемінники з табору.

— А Чур береже тебе, ладо, — пролунав поруч молодий голос.

Будимир повернув голову і побачив біля сусідньої бійниці лучника, який поранив ординця.

— Спасибі, сину, — кивнув Будимир і, зіпершись куксою об край бійниці, знову повів оком по табору печенігів.

— Будь обережний, ладо, — почувся той же молодий голос.

Будимир кивнув головою, але не відступив: печеніги не важувалися більше під'їздити до стіни.

За спиною десь ударило било.

«Старійшини на віче скликають», — подумав Будимир, але не поворухнувся. Іти не хотілося: говоритимуть, як і коли відчинять ворота стоклятим печенігам — голод уже допік до краю.

У нього все тіло потерплю від тужливої думки: «Невже ми здамо отим голомозим татям наш Білгород, богатирську заставу Києва? Невже маємо загинути ганебною смертю?»

Мимохітъ згадав свій останній бій з печенігами. Коли ж то було? Гай-тай, двадцять та ще й п'ять літ тому...

Святослав, преславний і великий князь, вів свою дружину від ромеїв, з якими уклав вигідний мир. Везли багаті дарунки від переляканого й поступливого василевса. Вели бранців без ліку. Мито пливло на лодіях, а дружина йшла на стомлених конях понад берегом Дніпра. Так само берегом гнали і бранців.

Коли дійшли до порогів, саме випав перший сніг. Рікою пливло «сало». А побіля порогів шлях перетнула вгодована розбійницька орда кагана Курі. Його, як згодом з'ясувалося, попередили перекинчики з Переяславця на Дунаї: «Іде Святослав повз пороги з великими скарбами, а дружина в нього мала».

Не змогла пробитися ослабла дружина Святослава до Києва. Мусила зазимувати в Білобережжі. А зима люта вдарила. Невдовзі почався голод. Поїли всіх коней. Потім ще й платили кочівникам по півгривни за конячу голову. Сяк-так перезимували. Лодій і довбанок нових настругали чимало. Тільки крига зійшла — рушили до Києва. Поволокли лодії повз пороги. Аж тут Куря напав.

Була січа лютя. Лише воєвода Свенельд пробився до Києва з жменькою воїв. Решта загинули. І передусім сам Святослав, що хоробро бився до останнього подиху. А йому, Будимирові, відтяли в січі правицю та в стегно поранили. Він лежав у калюжі крові, доки не підійшли з-над Тясмину вуличі й не порятували його та інших посічених-порубаних.

Відтоді в Будимира запеклася ненависть до печенігів...

Відкрити їм завтра ворота Білгорода? Стати на коліна перед степовими грабіжниками? Це ганебно й страшно.

Як запобігти лихові?

Великий князь Володимир далеко. Він пішов у Новгород (цим і скористалися сини Курі). А пішов князь у Новгород, аби набрати воїв для своєї дружини. З ним, Володимиром, подалися і двоє синів Будимирових. Що ж, не догукається їх звідти.

Як же бути?

Чомусь знову згадався голод у Білобережжі. І як волхв Осій вміло годував людей, здавалося б, з нічого.

А що, коли...

Несподівана зухвала думка полонила Будимира. Він заспішив на віче. Але коли опинився на вулиці, побачив похнюплених, змарнілих людей, що розходилися після спільної ради.

Зупинив першого стрічного:

- Про що говорили на вічі?
- Що скоро всі помремо з голоду, а від князя немає підмоги. То здамося печенігам — когось вони вб'ють, а когось залишать живим, якось буде. Бо так усі згинемо...

Не дослухав Будимир. Поспішив до городських старійшин, які ще сиділи під церквою в тяжкій зажурі.

— Чув, що хочете здаватися печенігам? — запитав їх Будимир.

— Не стерплять люди голоду, — розвели руками.

— Послухайте мене. Не здавайтесь ще два дні і зробіть усе так, як я вам скажу.

— Кажи, Будимире.

Його шанували. Найперше — він нащадок великого Кия, правнук Щека. Друге: Будимир — чередник. Пасе так, що за двадцять літ жодна корова в нього не пропала. Ось і тепер першим дізнався, що йде орда. Попередив білгородчан про небезпеку через свого підпасича, а сам загнав череду в такі нетрі, що ніякий ординець не знайде. Тим більше, що там переховуються й мудрі волхви. (Хоча білгородців хрестили в Ірпені і церкву їм збудував князь Володимир, проте до волхвів і лісових капищ люди стежину торують.)

Міг би він теж перебути в тому надійному схроні. Та не та-кий Будимир. Пекло його за долю білгородців. Залишив череду під наглядом волхвів, а сам — на випадок, мовляв, триваючої облоги — пригнав до Білгорода перед самісінським носом у печенігів черідку биків та вгодованих телиць-ялівок. Їх уже й поїли городяни.

Тому з пошаною дослуховуються до його слів.

— Кажи...

— Ідіть від хати до хати, — мовить Будимир, — і зберіть по жмені вівса, пшениці або висівок. А чого — не питайте.

Пішли. Зібрали хутко, бо казали всім: «Так повелів Будимир».

А він порядкував біля церкви, вимахуючи порожнім рукавом правиці. Одним показав, де копати два колодязі по коліна.

Не глибше! Накликав добрих теслярів, аби вони хутко спорудили добрячі цямрини¹. Жінкам звелів збовтати ціжу², з якої варять кисіль.

Збовтали. Тую кисільну бовтанку залили в широкий каціб, який на вимогу Будимира поставили у виритий колодязь. І вельми подивувалися всі, бо виходило, ніби колодязь ущерть повний кисільної бовтанки.

— Це ще не все, — сказав Будимир. Він був збуджений. Його чередницька шапка-ковпак з'їхала набік. Заросле сивою щетиною худе лице почервоніло. Чорні очі палали молодої завзято. Навіть зморшки на лиці розгладилися.

— Хоч убийтесь, а знайдіть мені трохи меду.

Невдовзі таки знайшли велику миску меду, що була схована в княжій медовні.

Будимир попрохав жінок приготувати з меду солодку ситу, вилити її в каціб, який поставити в другий колодязь.

— Тепер шліть за печенігами. Тільки най посли наші будуть не вельми худі.

На ранок підібрали оглядненьких посередників, які й пішли до печенігів. Сказали їм:

— Візьміть од нас заложників, а самі пошліть своїх чоловіків з десять у город наш — най подивляться, що там койться.

Зраділи печеніги. Витлумачили по-своєму прихід посередників: «Це білгородці хочуть уже здатися нам».

Коли печеніги вступили в город, навчені Будимиром старійшини привітали гостей і сказали їм:

— Пощо губите ви себе? Хіба в змозі перестояти нас? Якщо стовбичитимете тут і десять років, то нічого не заподіете нам. Бо нас годує сама земля. Вона харч нам дає. Ось погляньте, коли не вірите.

¹ Цямрина — верхня частина колодязного зрубу, складена з дерев'яних колод.

² Ціжа — скислий унаслідок бродіння розчин подрібненого зерна, висівок або борошна у воді.

Привели печенігів до колодязів. Спочатку до того, де була ціжа для киселю.

Поставали над колодязем печеніги і аж роти пороззявляли од подиву. Старійшини ж зачерпнули відром ціжі, розлили в лотки — великі глиняні сковороди — і на очах у сторопілих кочівників зварили кисіль. Потім пішли до другого колодязя, зачерпнули солодкої сити. Самі їли й частували печенігів. Ті смакували, аж губами плямкали, і дивувалися. Врешті сказали:

— Ми бачимо диво. Але наші хани не повірять нам, якщо самі не скуштують.

— Тоді ось їм...

Старійшини налили по глекові ціжі та сити й вручили посередникам.

Пішли печеніги. Повернулися заложники. І ввесь Білгород прикипів до бійниць у німому очікуванні.

Ждали день, вечір, ніч. А на ранок полегшено зітхнула вся Богатирська застава: знялися печеніги! Пішли. Повіялися.

Тут же, на стіні, біля бійниць, білгородці обіймалися, цілувалися, плакали. А Будимир погрозливо помахав услід ординцям порожнім рукавом своєї десниці:

— Ось так вам, дурні набиті!

Потім він згадав про свою череду, яка зараз у лісових нетрях під доглядом вірних волхвів. Прикинув, що до обіду прижене сюди корів і напоїть молоком голодних білгородців. А волхви ще й сиру нагнітили цілий віз. І хліба напекли. Тож по обіді голоду в Білгороді вже не буде...

Від цих думок чередник повеселів і, притримуючи куксою полу своєї подертої свитки, почав хутко опускатися з фортечної галереї.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справило на вас оповідання «Богатирська застава»? Чи всі слова, ужиті автором, були зрозумілі? Значення яких треба було з'ясувати?
- 2 Коли відбуваються події, про які йдеться в оповіданні? Що з уроків історії ви знаєте про ті часи?

- 3 Що з оповідання ми дізналися про Будимира? Ким він був за молодих років? Що робить тепер?
  - 4 Що вигадав Будимир, щоб примусити печенігів зняти облогу з Білгорода?
  - 5 Перекажіть, як білгородці готувалися прийняти печенізьких послів.
  - 6 Як старшини пояснили печенігам, чому білгородці ніколи не залишать міста й не знатимуть голоду?
  - 7 Чи вдалося білгородцям вразити печенігів?
  - 8 Чи вдалося білгородцям перехитрити ворогів?
  - 9 Що вчинив Будимир, коли печеніги зняли облогу?

Обираємо завдання на свій смак

- Підготуйтесь до виразного читання найбільш цікавого, на вашу думку, фрагмента оповідання.
  - Опишіть, яким ви уявляєте Будимира.
  - Поміркуйте, які ілюстрації були б доречні до цього твору. Опишіть їх або намалюйте.
  - Розкажіть про свої враження від мови твору.

УЗАГАЛЬНИМО?

Щоб перевірити, як ви засвоїли тему «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді», пройдіть тест в електронному додатку до підручника.

Віртуальна бібліотека

Більше дізнатися про минуле українського народу ви зможете з таких творів:

- легенди «Калина», «Як виникли Карпати», «Неопалима купина» (за Є. Шморгуном);
  - легенди Криму «Аю-Даг», «Скелі-близнята в Гурзуфі»;
  - літописна оповідь із «Повісті минулих літ»: «Подвиг юнака» (у переказі В. Близнеця);
  - «Сказання про калину», «Вишня — вічна наречена» Олеся Бердника;
  - народний переказ «Шевченко на Хортиці»;
  - «Голос утопленого села» Антоніни Гармаш-Литвин;
  - «Михайло-семиліток» Антіна Лотоцького;
  - «Дочка Троянди» Зірки Мензатюк.

Ці твори ви знайдете в електронному додатку до підручника в розділі «Віртуальна бібліотека».

Україна і я

Тарас ШЕВЧЕНКО (1814—1861)

Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 року в селі Моринцях (нині Звенигородський район, Черкаська область). В одинадцять років осиротів, мріяв про майбутнє художника, але заваді стала принизлива кріпосна залежність. Не з власної, а з волі поміщика опинився Тарас в Петербурзі. Там несподівано для себе знайшов підтримку справжніх друзів, які допомогли йому стати вільним і вступити до Академії мистецтв. Уже на той час Тараса не полишли гіркі роздуми про Україну й кріпацтво, що спіткало українців — нащадків славних ко-заків. Душевний біль за свій народ він утілив у поезії, великі надії покладав на здатність правдивого слова змінювати людей.

Російська імперія боялась і переслідувала непокірного поета. Його арештували й відправили на заслання, йому заборонили не те що видавати, а й писати вірші. Навіть у неволі він зберіг свою духовну свободу, часто згадував Україну: «За тебе марно я в чужому краю / Караюсь, мучуся... але не каюсь!..».

Власним життям Тарас Шевченко довів, що поет навіть сам один здатний, як справжній казковий герой, ставати на бій із силами зла, а його поетичне слово може бути дієвою, переможною зброєю.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Де і коли народився Тарас Шевченко?
- 2 Чи справдилася його дитяча мрія стати художником? Можливо, відповідь на запитання вам підкаже ілюстрація на цій сторінці.
- 3 Які твори Тараса Шевченка ви читали?

Тарас Шевченко
(автопортрет, 1840)

Далека і близька Україна («Зоре моя вечірняя...»)

Понад десять років поет перебував на засланні в Орській фортеці (тепер — місто Орськ в Оренбурзькій області Росії) та Новопетровському укріпленні (зараз — місто в Казахстані).

Незважаючи на заборону, він продовжував писати, багато малював. У несприятливих умовах за перші три роки заслання митець створив більше, аніж за всі інші періоди своєї поетичної діяльності.

Долаючи гнітючі враження від заслання, поет подумки переносився до України. Тоді й створив вірш «Зоре моя вечірняя...» як ліричний вступ до поеми «Княжна».

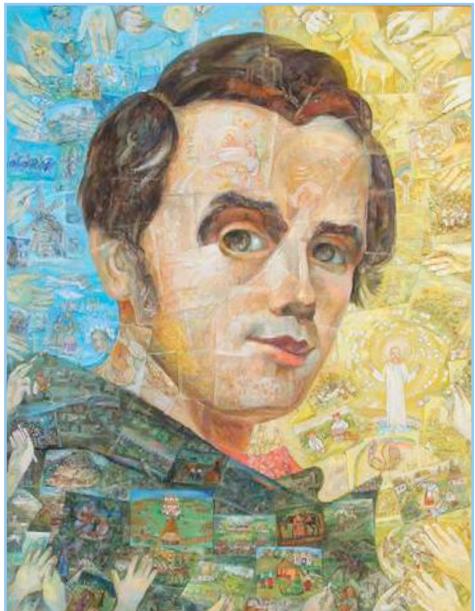
Ліричними ми називаємо твори, які висвітлюють людські почуття, роздуми, переживання. Вірш «Зоре моя вечірняя...» є ліричним, бо в ньому автор не розповідає про якісь життєві події, а лише ділиться з нами своїми почуттями. У його душі поєдналися щира любов до Батьківщини, туга за нею, а ще захоплення красою української природи, переживання

Портрет Тараса Шевченка з арт-проекту «Шевченкіана».

Джерело натхнення
(Надія Нікіфорова, 2013)

загадки й таємниці світу. На основі цих емоцій ми можемо уявити образ ліричного героя — портрет людської душі, утворений з мінливих почуттів.

Особливістю вивчення ліричних творів є те, що в них замість теми зазвичай використовують інше поняття — **мотив**. Наприклад, мотивом поезії «Зоре моя вечірняя...» є любов до Батьківщини.

Український пейзаж із хатами (Володимир Маковський, 1901)

Лірика — літературні твори, що зображені в образах почуттів, настрої переживання.

Ліричний герой/героїня — умовна особа, виразник почуттів і переживань у ліричному творі.

Мотив — у ліричному творі це те саме, що й тема.

Читачький практикум

«Зоре моя вечірняя...»

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає.

Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.
Як широка сокорина¹
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась.

¹ Сокорина — те саме, що й осокір — високе листяне дерево родини вербових з добре розвиненою кроною; чорна тополя.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас поезія Тараса Шевченка «Зоре моя вечірняя...»?
- 2 До кого або до чого звертається ліричний герой? З яким проханням?
- 3 Що з тексту твору ми дізнаємося про ліричного героя? Як ви зrozуміли слова *Поговорим тихесенько / В неволі з тобою?*
- 4 Поміркуйте, чому саме вечірня зоря, а не людина, стає його співрозмовником?
- 5 Про що ліричний герой просить розповісти зорю?
- 6 Який образ поезії — один із народних символів України — вказує на те, що ліричний герой хоче чути про рідний край?
- 7 Якою в спогадах ліричного героя постає Батьківщина? Що ви уявляєте, коли читаете ці рядки? Спробуйте описати уявну картину.
- 8 Знайдіть у тексті слова зі зменшено-пестливими суфіксами. Чи допомагають образи *сонечка*, *веселочки* зrozуміти ставлення ліричного героя до рідного краю? Свою думку обґрунтуйте.
- 9 Якою постає природа у спогадах ліричного героя: холодною, неживою чи одухотвореною, життєдайною? Свою думку обґрунтуйте.
- 10 Якими словами ви б схарактеризували почуття, які охоплюють ліричного героя? Свою думку обґрунтуйте.

РАДІСТЬ СУМ ТУГА ПЕЧАЛЬ СМУТОК ВТИХА ЖУРБА

Яким є провідний мотив цієї поезії?

Шукаємо відповіді разом

- 11 Об'єднайтесь в групи, оберіть і виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - Пригадайте, що на уроках музики ви дізналися про поняття *мажорний* (веселий, бадьорий) і *мінорний* (сумний, журливий). Прочитайте уважно рядки, у яких постає образ України. Поміркуйте, який настрій переважає на початку опису — мажорний чи мінорний. Чи змінюється цей настрій? Свою думку обґрунтуйте.
  - Знайдіть у тексті поезії рядки, де виникає образ *гори*. Поміркуйте, що він може означати в поезії «Зоре моя вечірняя...».

Обираємо завдання на свій смак

- Якби вам довелося добирати музику до цієї поезії, якій музиці — мажорній чи мінорній — ви надали б перевагу? Можливо, ви за- пропонуєте якийсь інший варіант?
- Підготуйтесь до виразного читання вірша, візьміть участь у конкурсі читців.

Виявляємо творчі здібності

- У поезії Тараса Григоровича Шевченка його рідний край постав в яскравих образах: *веселочка*, що позичає воду у Дніпра; *верба*, що схилися над водою. А які образи постають у вашій уяві, коли ви думаете про місто чи село, де ви виросли? Спробуйте розповісти про них у короткому есе.

Послання поета («Учітесь, читайте...»)

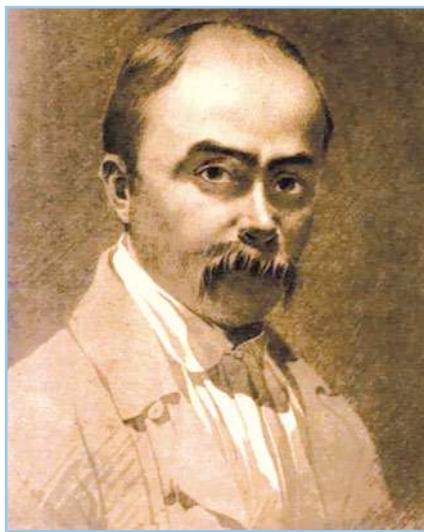
Тарас Шевченко ділився з читачами всім вистражданим і пережитим. Закликав їх навчатися патріотизму, бути справжніми українцями — гідними наступниками своїх славних предків, які віддавали життя за національну свободу. І його поетичні заклики — це не просто слова, адже вони підтвердженні всім його життям, самовідданим служінням рідній Україні.

Читацький практикум

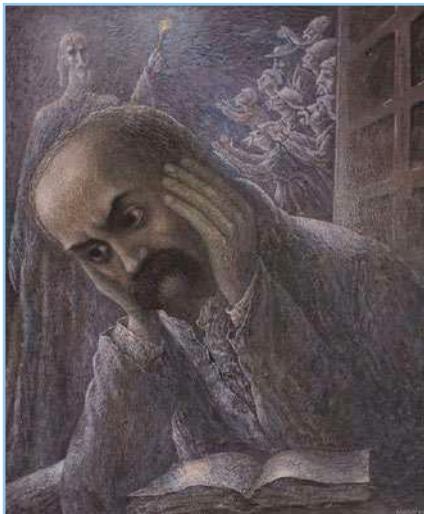
«Учітесь, читайте...»

(Уривок із поеми)

Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злому

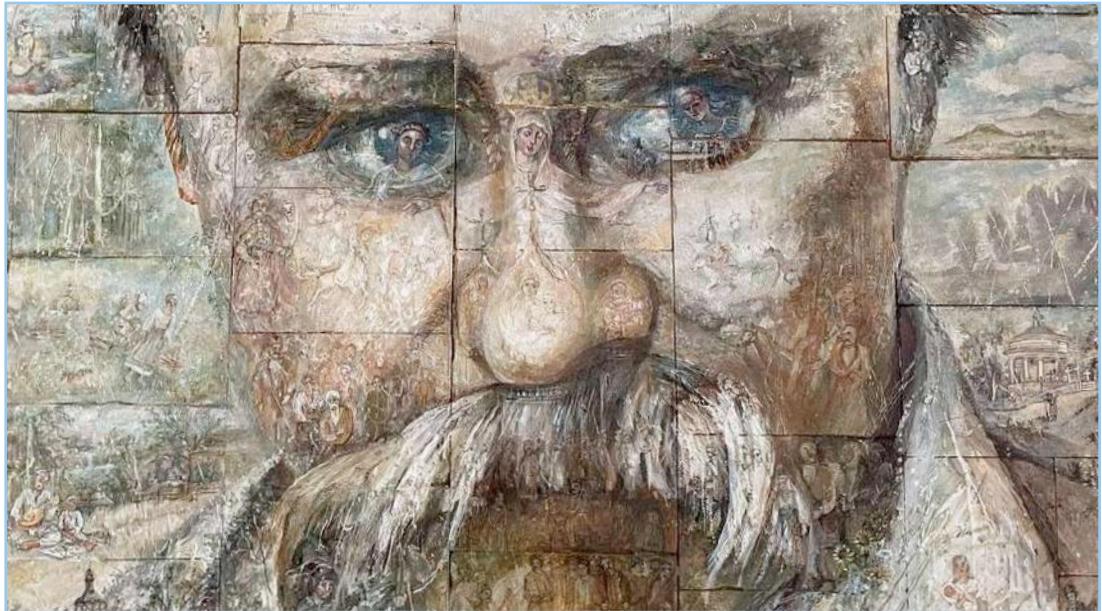

Тарас Шевченко
(автопортрет, 1853)

Портрет Тараса Шевченка
із циклу «Шевченкіана»
(Іван Марчук, 1983)

На всій землі безконечній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
Отака-то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників, кого, коли,
За що розпинали!
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє...
Обніміться ж, брати мої.
Молю вас, благаю!

Збільшений фрагмент портрета Тараса Шевченка
з арт-проєкту «Шевченкіана. Джерело натхнення»
(Надія Нікіфорова, 2013)

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справив на вас уривок із поеми?
- 2 До чого закликає ліричний герой твору?
- 3 Який перший «урок» мають засвоїти люди? Що означають слова «*Йного не цурайтесь*»?
- 4 Якими в уяві ліричного героя постають люди, які «*свого цуралися*»?
- 5 Що для ліричного героя означає «*свое*»? Про що він згадує насамперед? Прочитайте ці рядки виразно.
- 6 Що в пам'яті ліричного героя постасе як «*незабутнє*»? Які почуття його охоплюють, коли він згадує про минуле України? За що ліричний герой ладен віддати «*половину веселого віку*»?
- 7 Яким ліричний герой бачить майбутнє рідного краю? Від кого, на думку ліричного героя, це майбутнє залежить?
- 8 Як зрозуміли останні рядки уривка? До чого закликає ліричний герой?

Богдан ЛЕПКИЙ

(1872—1941)

Богдан Лепкий

Богдан Лепкий (повне ім'я — Богдан Теодор Нестор Лепкий) народився 9 листопада 1872 року в сели Кривенькому на Тернопільщині. Богдан був першою дитиною в родині Сильвестра і Домни Лепких, які побралися, коли Сильвестр закінчив навчання й прийняв сан священника. Батько Богдана захоплювався літературою, писав українською, польською та німецькою мовами вірші, п'еси для аматорських театрів. У рідному домі малий Богдан вперше почув твори Тараса Шевченка, багато з них вивчив напам'ять. Ще з дитячих років життєвий подвиг славетного Кобзаря надихав Лепкого.

У гімназії Богдан почав писати вірші, повісті. Мав він ще одне захоплення — малювання, тому вирішив навчатися у Віденській академії мистецтв. За кілька місяців перебування в цьому навчальному закладі юнак усвідомив, що більше його вабить словесне мистецтво, тому вступив до Віденського університету, вивчав літературу й мовознавство. Через два роки перевівся до Львівського університету. На ті роки припала активна літературна діяльність Богдана Лепкого: він писав поезії, оповідання, перекладав, виступав з доповідями на засіданнях студентського товариства.

Після закінчення Львівського університету молодий талановитий письменник і дослідник літератури став учителем української та німецької мов і літератур у гімназії. Він швидко здобув авторитет і повагу серед колег та гімназистів. Через кілька років Лепкого запросили викладати українську мову та літературу в Ягеллонському університеті.

На початку ХХ століття Лепкий написав низку віршів, присвячених Тарасові Шевченку, досліджував біографію поета, готував до видання його твори, перекладав їх польською мовою.

1914 року на честь 100-ліття від дня народження Тараса Шевченка Богдан Лепкий видав у Львові з власними ілюстраціями невеличку збірку «За люд». У творах збірки поетично висвітлено окремі епізоди з біографії Кобзаря, життя й творчий подвиг якого стали легендарними.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Де народився Богдан Лепкий?
- 2 Коли захопився літературою?
- 3 Який український поет мав вирішальний вплив на становлення творчої особистості Богдана Лепкого?
- 4 Який інший мистецький хист мав Богдан Лепкий?

«Шевченкова верба»

Вірш «Шевченкова верба» ввійшов до збірки «За люд». За основу Богдан Лепкий узяв дійсну подію.

Ця історія сталася 1850 року, коли Тарас Шевченко відвідав покарання у Казахстані. За порушення заборони писати й малювати поета з Орської фортеці відправили до Новопетровського укріплення на півострові Мангышлак. Під час зупинки в місті Гур'єві поет знайшов маленьку вербову гілочку, забрав із собою і посадив її за фортом. «Я ввіткнув її в землю, вона листя пустила, я ну її поливати, а вона — рости. Верба моя виросла й укриває мене в спекотний день своєю густою тінню», — писав поет. Сталося невеличке диво: у пустельній місцевості вербова гілочка прийнялась і з неї виросло деревце.

Мангышлацький сад
(Тарас Шевченко, 1857)

Андрющі
(Тарас Шевченко, 1845)

Цей випадок із життя Тараса Григоровича настільки вразив Богдана Лепкого, що він написав про неї вірш. Героя твору, якого лиха доля привела на чужину, автор порівняв із самотнім деревом у дикій пустелі. Верба нагадує засланцю про Україну, її природу. А ще дерево у вірші наділено людськими почуттями: воно підтримує героя, здається, як і він, сумує за далекою Батьківщиною.

Читацький практикум

Шевченкова верба

Коли на чорний шлях ступав,
Ішов на прогнання в неволю,
Галузку вербову підняв,
Обчімхав¹ і забрав з собою.

Була відірвана, як він,
Від пня і від землі святої,
Засуджена на лютий скін
Серед пустині степової.

Поніс її і посадив
За фортом, в полі, на пустині,
Здалека воду приносив
І пильно підливав щоднини.

Летить степом листочків шум,
Немов далека пісня жалю,
Ні твоїх снів, ні твоїх дум
Нам не забути, рідний краю!

Принялася і на весну
Зелене листя розпустила.
Ох, як же, як була йому
Та деревина люба й мила!

Було, з казарми прибіжить
В зеленій тіні відпочити,
Положиться, верба шумить
І шепче щось над ним, як мати.

Мов жалується, що весна.
Сади цвітуть на Україні,
Вона ж сумує тут одна
Посеред дикої пустині.

¹ Обчімхав — обірвав листя.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас поезія?
- 2 Яку історію зі спогадів Тараса Шевченка використав Богдан Лепкий у цьому творі?
- 3 Яких змін зазнала реальна історія у творі поета?
- 4 Як ви зрозуміли слова «*Коли на чорний шлях ступав...*»? Про які події з життя Тараса Шевченка йдеться в цих рядках?
- 5 Чому Богдан Лепкий порівнює вербову гілку та свого героя? Прочитайте виразно ці рядки.
- 6 Чому відрівана від рідного дерева й рідної землі вербова гілка не загинула? Яка була її доля?
- 7 Доведіть, що маленька верба була дуже важлива в житті героя. Про що вона йому нагадувала? На що давала надію?
- 8 Яким постає Тарас Шевченко в цій поезії? Поміркуйте, чому Богдан Лепкий не називає імені свого героя.

Про рими й римування

Ви вже звернули увагу, що поетичні твори частіше римовані.

Рима — це співзвучні закінчення слів у рядках.

За місцем наголосів у суголосних словах **рими** поділяють на **чоловічі** (наголос на останньому складі) і **жіночі** (наголос на передостанньому складі). Є також інші види рим, адже наголос може припадати на третій або четвертий від кінця слова склад.

За частинами мови рими бувають іменниковими й дієслівними, а також неграматичними (коли римуються слова, що не належать до однієї частини мови).

А ще рими можуть бути **точними** (*водá — ордá; мóва — змóва, загадкóва*) і **неточними** (*водá — перешкóда; мóва — слóва; світова́*).

Розташування рим у вірші ми називаемо **римуванням**.

Залежно від того, які рядки римуються між собою, виділяють **перехресне, суміжне й кільцеве** римування. Схеми розташування рим, тобто співзвучних закінчень рядків, частіше позначають літерами української абетки.

Суміжне, або парне римування: вірші рядка, що йдуть безпосередньо один за одним, римуються між собою. Такий тип римування позначаємо схемою — **аabb**.

Розгляньмо приклад суміжного римування:

*Вибіг місяць з-за діброви,
погубив на вітрі брови,
заховав за спину руки,
ходить лисий, без перуки.*

Перехресне римування: римуються кінцеві слова непарних рядків з непарними, а парні — з парними. Схема перехресного римування — **абаб**.

Приклад перехресного римування:

*Ворони каркали у кронах.
Світило сонце з висоти.
Бруньки мовчали при воронах,
Що завтра хочуть розцвісти!*

Кільцеве римування: римуються перший рядок з четвертим, а другий — із третім. Схема — **абба**.

Приклад кільцевого римування:

Вічний революціонер,
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю,
Він живе, він ще не вмер.
(Іван Франко)

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Що таке рима? Які існують види рим?
  - 2 Що таке чоловіча рима?
  - 3 Що таке жіноча рима?

- 4 Поміркуйте, чи допомагають рими сприймати художній текст?
- 5 Про які способи римування ви дізналися?

Досліджуємо самостійно

- 6 Прочитайте виразно наведені приклади різних видів римування.
- 7 Поміркуйте, чи однаково легко вам було читати вірші різні за способом римування. Які вірші читати було найлегше? Які — найскладніше? Чому?
- 8 Дослідіть, яке римування обирає для своєї поезії «Шевченкова верба» Богдан Лепкий.
- 9 Складіть схему римування рядків:

Мов жалується, що весна.
Сади цвітуть на Україні,
Вона ж сумує тут одна
Посеред дикої пустині.

- 10 Яка рима — чоловіча чи жіноча — у першому і третьому рядках?
- 11 Яка рима в другому й четвертому рядках?
- 12 Поміркуйте, чи впливає римування на звучання вірша, напе сприйняття поетичного тексту?

Гра «Добираємо риму»

- 13 Із поданих слів доберіть рими до слів *мова* й *правопис*. Які слова утворять точну риму?
- 14 Які слова утворюють неточну риму? Які слова не римуються зі словами *мова* й *правопис*?

Мова — змова, святкова, розмова, голова, гора, службова, постанова, диктант, колискова, кольорова, гроза, чорноброва, мармурова, снігова, улюблена, бойова, бронзова.

Правопис — список, опис, живопис, рукопис, звукопис, клинопис, тайнопис, літопис, часопис, опис, надпис, підпис, запис, напис, мис, синтаксис, кипарис, нарис, абрис, обрис, ірис, рис.

Зауважа! Це завдання можна перетворити на веселу гру. Діймо так: ведучий називає слова парами (*мова* — *зимова*). Якщо це точна рима, пласкаємо в долоні двічі, якщо неточна — один раз, якщо слова не римуються — не пласкаємо. Переможе той, хто правильно визначить, римуються чи не римуються слова.

Галина КИРПА

(нар. 1950 р.)

Галина Кирпа

Галина Миколаївна Кирпа народилася 1 січня 1950 року в селі Любарцях на Київщині. Свою шкільну творчість згадувала з іронією: «Першими були звичайні дитячі щоденники, більше схожі на вигадки та фантазії. Я вела їх лише в дитинстві й роздаровувала подругам. І вони мене називали “письменницею”».

Галина Кирпа закінчила філологічний факультет Київського університету, була журналісткою. Її збірки «День народження грому», «Гостини», «Цвіт королевий», «Ковток тиші», «Слон мандроє до мами», «Профіль вечора» полюбилися читачам.

Поетеса підготувала й видала шкільні читанки «Ластівка», «Біла хата», «Писанка», «Зелена неділя».

Галина Кирпа працює над художніми перекладами з німецької, шведської, данської, норвезької мов. 2018 року її переклад повісті Ульфа Старка «Диваки і зануди» відзначила Міжнародна рада з дитячої та юнацької книги (IBBY).

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Де народилася Галина Кирпа?
- 2 Чому в шкільні роки її називали «письменницею»?
- 3 Яку освіту здобула Галина Кирпа?
- 4 Авторкою яких поетичних збірок вона є? Назва якої збірки вас зацікавила? У який спосіб ви можете задовольнити свою цікавість?
- 5 З яких мов перекладає художні твори Галина Кирпа?
- 6 Чи є серед її перекладацького доробку твори для дітей або юнацтва?

Про епітети, метафори, порівняння

У мові художніх творів багато засобів виразності, які підтримують увагу читача, спонукають його емоційно співпереживати. Розгляньмо деякі з них.

Епітет — це не просте, а художнє означення, що емоційно характеризує людину, явище, предмет, подію.

Найчастіше епітетами є прикметники: *широка душа, променістий погляд, ласкаве море*.

Мета використання епітета — створити яскравий образ. Епітети не лише вказують на певну якість, а надають людині, предмету або явищу емоційної характеристики.

Порівняймо, для прикладу, словосполучення «*світле волосся*» і «*світлий настрій*». У першому випадку «*світлий*» просто позначає колір, а в другому — розкриває позитивний емоційний стан людини.

Слово **метафора** походить від грецького «*передати*» або «*перенести*». Це художній засіб, що полягає в перенесенні ознак одного предмета чи явища на інший на основі їхньої схожості.

Наприклад, *дорога до школи* — це пряме значення, а *життєва дорога* — уже переносне, метафоричне.

До метафори дуже близьке **порівняння**. Воно так само пояснює один предмет через інший, однак робить це за допомогою слів *як, мов, немов, наче, ніби* та ін., наприклад, *очі, як небо; вільний, як птах*.

Епітети, метафори, порівняння всім нам добре знайомі. Ми часто використовуємо їх у повсякденному мовленні. Однак особливу роль вони відіграють у літературній творчості.

Образно про рідну мову («Мова моя»)

У творі Галини Кирпи втілено мотив любові до рідного слова, дбайливого ставлення до нього. Зверніть увагу на особливу виразність поезії й на те, які саме художні засоби використано.

Мов дівчинка у віночку, мов ластівка, немов Берегиня — у таких красивих образних порівняннях постає мова. Вона йде, летить, дихає, тремтить...

Метафоричний образ «тернових стежок» на початку вірша дістает пояснення в останніх рядках: він перегукується зі щирою готовністю ліричної героїні захищати мову — визбирувати колючі терни на її шляху.

У колисці мене мама колихала
(Марфа Тимченко, 1998)

Читацький практикум

Мова моя

Мова моя — мов дівчинка у віночку,
йде полем, іде лугом,
терновими стежками йде.
Мова моя — мов ластівка,
летить горою, летить долом,
провіщає мені ясен-день.

Мова моя — немов Берегиня,
що на кожне своє дитятко
дихає і тремтить.
Мова моя — БУЛА! БУДЕ! А нині
я терни в стежках визбирую,
щоб їй було легше ходить...

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас поезія Галини Кирпи «Моя мова»?
- 2 Чи всі слова в цій поезії були вам зрозумілими? Значення яких слів ви хотіли б уточнити?
- 3 У яких яскравих образах постає *мова* в поезії? Назвіть їх.
- 4 Які інші образи привернули вашу увагу?
- 5 У тлумачному словнику української мови слово *терни* пояснено так: «зарості колючих рослин». Але в поезії *терни* стають метафоричним образом перешкод або забуття. Наприклад:

*I стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла.*

(Тарас Шевченко)

Поміркуйте, що можуть означати *терни* в поезії Галини Кирпи.

Гра «Асоціації»

- 6 Прочитайте перші два рядки поезії. Уявіть створений поетесою образ. Яка дівчинка — білява чи русява? Можливо, вона має руде волосся? Висока чи низенька? Усміхнена чи зажурена? З яких квітів у дівчинки віночок? Уявіть її ходу. Вона рухається легко й жваво чи повільно й втомлено? Яких кольорів луг, поле?
- 7 Уявили? А тепер спробуйте визначити, що ви відчуваєте від цієї уявної картини:

**РАДІСТЬ СПОКІЙ ВІДРАДУ РОЗЧАРУВАННЯ
ВТІХУ ТРИВОГУ ЗАНЕПОКОЄННЯ ВЕСЕЛІСТЬ СУМ
ЩАСТЯ ЛАГІДНІСТЬ НІЖНІСТЬ ЗАДОВОЛЕННЯ
ТУГУ ЗДИВУВАННЯ РОЗГУБЛЕНІСТЬ**

- 8 Прочитайте третій рядок поезії. Що ви уявляєте тепер? Чи змінився образ дівчинки? Яка вона? Чи зазнали змін ваші відчуття від уявної картини? Що ви тепер відчуваєте? Зайдіть слова, щоб визначити свої емоції, почуття.
- 9 Зверніться до тексту поезії та уявіть інші образи: ластівку, Берегиню. Що ви відчуваєте під впливом цих образів?

Досліджуємо самостійно

- 10 Пригадайте, що таке епітети. Знайдіть у тексті поезії ці засоби виразності мови. Поміркуйте, чому епітети привертають читацьку увагу.

- 11 Пригадайте, що таке порівняння. Знайдіть у тексті поезії ці засоби виразності мови. Поміркуйте, з якою метою використовує їх поетеса.
- 12 Пригадайте, що таке метафора. Поясніть, як ви зрозуміли рядки:

*Я терни в стежках визбираю,
щоб їй було легше ходить...*

- 13 Який метафоричний образ створює поетеса у цих рядках?

Шукаємо відповіді разом

- 14 Об'єднайтесь в групи, оберіть і виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

- Якою постає в поезії лірична героїня цього твору? Схарактеризуйте її.
  - Зверніть увагу на графічне оформлення тексту поезії. Накреслення яких слів вирізняється? Поясніть, чому після цих слів стоїть знак оклику.
- 15 Прочитайте есе вашого однолітка «Моя мова». Поміркуйте, які ще яскраві образи нашої мови можна створити.

«Моя мова»

У поезії «Моя мова» Галина Кирпа створила багато цікавих образів. І я замислився, як уявляю свою мову.

Для мене мова — наче річка. Вона тече плавно й красиво, коли ми спілкуємось. Я знаю, що українська мова зазнала багато труднощів. Іноді ця річка натрапляє на перешкоди, але завжди їх долає. Буває, що люди кидають у воду сміття, тобто засмічують мову помилками. Нам треба вчитися, щоб допомогти річці текти вільно.

Я зробив висновок, що образно уявляти різні явища корисно й цікаво.

Виявляємо творчі здібності

- 16 Оберіть і виконайте творче завдання.

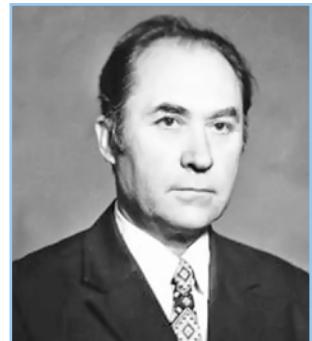

- Напишіть есе «Моя мова».
- Підготуйтесь до виразного читання вірша Галини Кирпи «Моя мова» й візьміть участь у конкурсі читців.
- Створіть ілюстрації до поезії Галини Кирпи «Моя мова».

Віктор ЗУБАР

(1923—1994)

Віктор Володимирович Зубар народився на Хмельниччині. Після Другої світової війни проживав на Прикарпатті та Буковині. Був активним громадським діячем, виступав на захист української мови й культури, написав багато поетичних творів з патріотичними мотивами.

Віктор Зубар

Про громадянську лірику

Ви знаєте, що художні твори, у яких зображені роздуми, почуття, настрої людей, називають **ліричними**.

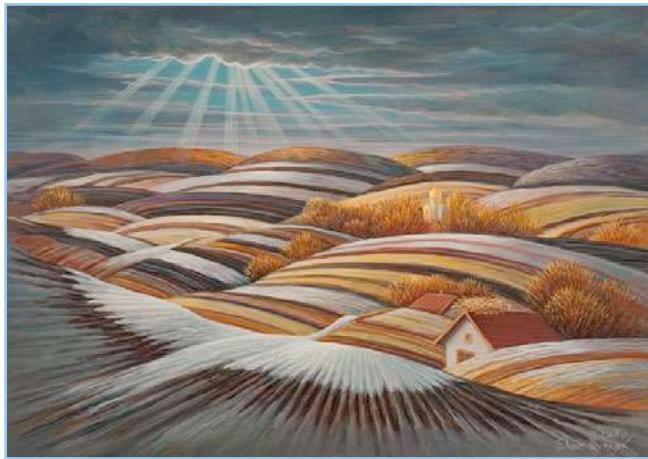
Залежно від змісту ліричні твори поділяють на **громадянські**, інтимні, пейзажні та філософські.

У громадянській ліриці поети розглядають важливі суспільні питання й конфлікти.

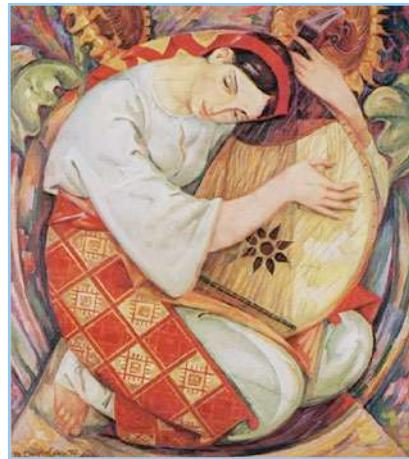
До громадянської належить також патріотична лірика з властивими їй мотивами любові до Батьківщини та збереження національних цінностей.

Державний Прапор України на найвищому флагштокі (102 м),
установлений у Харкові
23 серпня 2021 року

До рідних гнізд
(Олег Шупляк, 2016)

Мелодія
(Михайло Дмитренко, 1970)

Читацький практикум

Крила України

Синьо-жовтий прапор
Процвіта над нами,
Наче синє небо
В полі над житами.

Синьо-жовтий прапор
В сонячнім промінні —
Символ щастя-долі,
Крила України.

З волі запорожців
Стяг наш народився,
З духу України
В небесах розвився!

Ми не хочем лити
Крапелини крові,
Постає Вкраїна
З доброти, любові.

Синьо-жовтий прапор
Процвіта над нами,
Наче синє небо
В полі над житами.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас поезія Віктора Зубара «Крила України»?
- 2 Як ви зрозуміли назву твору? Що поет називає *крилами України*?
- 3 Пригадайте, що таке порівняння. За допомогою яких службових слів воно утворюється? Знайдіть у тексті поезії цей засіб виразності мови. Поміркуйте, що стало основою для порівняння — колір, форма, розмір. Відповідь обґрунтуйте.
- 4 Поміркуйте, який художній засіб застосував поет в образі *крил України* — епітет, порівняння чи метафору. Відповідь обґрунтуйте.
- 5 Пригадайте з уроків історії, що ви знаєте про історію Державного Прапора України. Чому ліричний герой поезії каже, що прапор народився з *волі запорожців*, а з *духу України розвився*?

Зauważа! Якщо вам важко дати відповідь на це питання, зверніться до електронного додатка до підручника й знайдіть матеріал у розділі «Україна і я».

Шукаємо відповіді разом

- 6 Об'єднайтесь в групи, виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - Щорічно 23 серпня відзначається День Державного Прапора України — державне свято України. Поміркуйте, як ви з однокласниками та однокласницями можете долучитися до святкування. Придумайте цікаві заходи, у яких ви взяли б участь.

Тетяна МАЙДАНОВИЧ

(нар. 1957 р.)

Тетяна Майданович

Тетяна Василівна Майданович народилась 18 квітня 1957 року на Житомирщині. За фахом вона філолог, нині працює редакторкою у видавництві. А ще вона є авторкою багатьох творів для дорослих та дітей. Її поетична збірка «Країна Українія» розповідає юним читачам і читачкам про природу, історію, духовну красу людей нашої Батьківщини.

Країна, яка надихає!

Авторка нагадує про красу рідного краю, якої часто не помічаемо поза щоденними турботами. «Слухати... Читати... Уявляти...». Відкривати неповторність Батьківщини, радіти й любити закликає поетеса своїх читачів і читачок. В образній мозаїчній картині її вірша увиразнюється казкова «калинова» Україна, добра, привітна — і така рідна!

Читацький практикум

Країна Українія

Є така країна — Українія.
Вся вона обсаджена калиною.
Не звичайна, а немов казкова:
Скрізь лунає — українська мова.

І пісні, й казки з усього світу
Тут зібрались вам на радість, діти!
Не шукайте, не питайте: «Де ж це?!»
Ось вона прийшла у ваше серце.

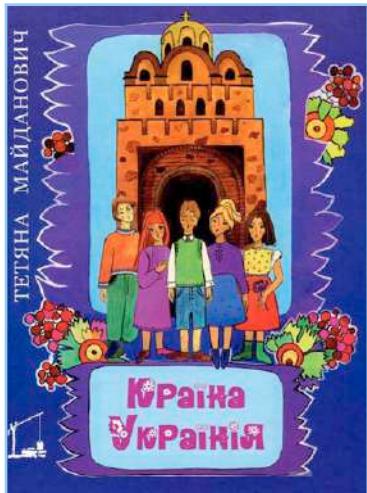
Диво-казка моя — Україна і я!
 Рідна мова моя — Україна там, де я:
 В класах, книгах і гаях,
 У незвіданих краях...
 Школа, друзі та сім'я:
 Чим віддячу нині я:
 Україні — я? Україні — я!

Є така країна — Українія.
 Всі тут пригощаються калиною!..
 Ось гостей нових у ній вітаем —
 З різних-різних мов перекладаєм.

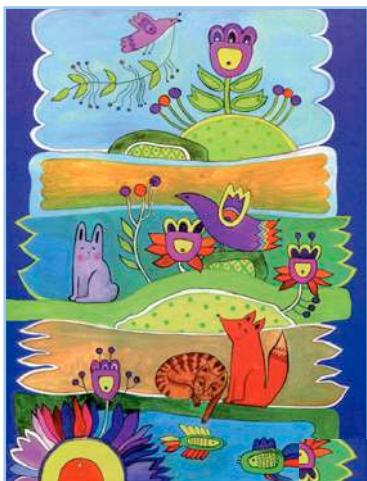
Чарівні калинові ворота:
 Хто у них із радістю заходить,
 Ягідку калинову скуштує —
 Розуміє все, що тут почує:
 «Бон жур! — Добрий день!»
 «Гутен морген! — Добрий ранок!»,
 «Счастливого путь! — Щасливої
 дороги!»,
 «До відзеня! — До побачення!»

Є така країна — Українія.
 Золоті ворота — між калиною.
 Треба тільки дуже забажати!..
 Слухати... Читати... Уявляти...

І пісні, й казки з усього світу
 Тут зібрались вам на радість, діти!
 Не шукайте, не питайте: «Де ж це?!»
 Ось вона прийшла у ваше серце.

Обкладинка книжки
 Т. Майданович
 «Країна Українія»
 (Іванна Хомчак, 2016)

Ілюстрація зі звороту
 обкладинки книжки Т. Майданович «Країна Українія»
 (Іванна Хомчак, 2016)

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас поезія? Чим зацікавила?
- 2 Як ви зрозуміли називу твору?
- 3 Якою постає Українія в уяві ліричної героїні?
- 4 Де, на думку поетеси, знаходиться ця чудова країна?
- 5 Розкажіть, якою Українію уявляєте ви?
- 6 Напишіть есе «Україна і я».

УЗАГАЛЬНИМО?

1. Перенесення ознак одного предмета чи явища на інший на основі їхньої схожості — це
  - A порівняння
  - B метафора
  - C епітет
2. Автор / авторка рядків

Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра *веселочка*
Воду позичає... —

  - A Тарас Шевченко
  - B Богдан Лепкий
  - C Галина Кирпа
3. Виділені слова в поетичних рядках попереднього завдання — це
  - A епітет
  - B порівняння
  - C метафора
4. Перехресним, суміжним і кільцевим може бути
  - A римування
  - B порівняння
  - C мотив

- 5.** Співзвучні закінчення слів у рядках — це
- A** рима
B порівняння
C епітет
- 6.** Замість «тема» в ліричному творі застосовують поняття
- A** мотив
B порівняння
C римування
- 7.** Літературні твори, що зображують почуття, настрої, переживання, —
- A** ліричні
B драматичні
C казкові
- 8.** Художнє означення — це
- A** метафора
B епітет
C порівняння
- 9.** Українська мова постає в образі дівчинки у віночку у творі
- A** Богдана Лепкого
B Галини Корпи
C Тетяни Майданович
- 10.** Автор поезії «Зоре моя вечірняя...» —
- A** Віктор Зубар
B Тарас Шевченко
C Богдан Лепкий
- 11.** Автор / авторка рядків
- І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє... —
- A** Галина Кирпа
B Віктор Зубар
C Тарас Шевченко

- 12.** Біографічну основу має поезія
- A** Богдана Лепкого
B Галини Кирпи
C Тетяни Майданович
- 13.** Автор поезії «Крила України» —
- A** Тарас Шевченко
B Богдан Лепкий
C Віктор Зубар

i

Щоб перевірити, як ви засвоїли тему «Україна і я», пройдіть тест в електронному додатку до підручника.

Віртуальна бібліотека

Більше дізнатися про громадянську поезію ви зможете з таких творів:

- «Волошки» Миколи Щербака;
- «Кобзарю» Ліни Костенко;
- «Клятва» Володимира Лучука;
- «Український віночок» Людмили Савчук.

Ці твори ви знайдете в електронному додатку до підручника в розділі «Віртуальна бібліотека».

Рідна природа

Олена ПЧІЛКА (1849—1930)

Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка — літературний псевдонім) народилася 29 червня 1849 року на Полтавщині.

Найбільше захоплювалася народною творчістю: записувала пісні, казки, вивчала побут, звичаї та обряди, навіть видала книжку «Український народний орнамент».

Своїх дітей Ольга Петрівна виховувала в пошані до рідного краю, не довіряючи офіційним школам Російської імперії, де викладання велося тільки російською. Вона змогла передати дітям любов до творчості. Її донька Лариса стала відомою поетесою під псевдонімом Леся Українка.

Літературну спадщину Олени Пчілки складають твори на теми з українського народного життя. Для маленьких читачів вона писала вірші, казки, оповідання, п'єси.

**Перевіряємо,
чи уважні ми читачі й читачки**

- 1 Де народилася Ольга Петрівна Косач?
- 2 Яка українська поетеса була її дочкою?
- 3 Які твори писала Олена Пчілка для дітей?

Олена Пчілка

Олена Пчілка (праворуч)
та Леся Українка (ліворуч)
серед знайомих на хуторі Зелений
Гай біля Гадяча (1905)

Ловлять снігурів
(Сергій Васильківський, 1910-ті)

Зимові розваги
(Сергій Кольба, 2019)

Природа в літературній творчості

У літературних творах ми часто зустрічаємо описи довкілля — не лише природи, а й загалом усього зовнішнього простору, який нас оточує. Такі описи об'єднують одним загальним поняттям — **пейзаж**.

Пейзаж — опис природи в літературному творі.

Ілюстрація до збірки віршів Олени Пчілки «Дивна хатка» (лариса Іванова, 1988)

Існують різні види пейзажів: **степовий, лісовий, морський (мариністичний), міський (урбаністичний), індустріальний (опис промислових будівель)** тощо.

Пейзажні описи допомагають увиразнити людські почуття, передати настрій, пояснити події, розкрити умови життя героя чи героїні.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Як називають описи довкілля в художніх творах?
- 2 Чи знайомі ви з цим поняттям з уроків образотворчого мистецтва?
- 3 Які види пейзажів існують?
- 4 З якою метою письменники створюють описи довкілля в художніх творах?

Зимовий день (**«З Ґринджолятами»**)

Катання на санчатах, гра в сніжки, а головне — дитячий захват і відчуття радісної втоми. Веселий настрій від захопливих зимових розваг, коли не помічаєш навіть, як швидко спливає час.

Цей настрій безтурботного щастя допомагають створити наявні у творі пейзажні замальовки. Сніг, наче срібло, стежка, гірка, з якої так легко спускатися на санчатах, нарешті, мороз, який нагадує, що день завершився й слід повернатися додому. Окремі пейзажні штрихи складають загальну мозаїчну картину, що навіює світле переживання радісного зимового дня.

Обкладинка збірки віршів
Олени Пчілки «Дивна хатка»
(Лариса Іванова, 1988)

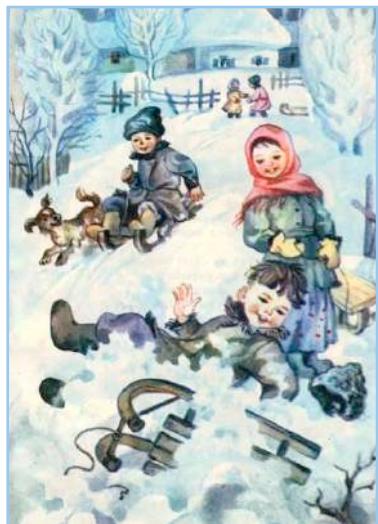
Читацький практикум

З Ґринджолятами

Що за чудовая днина,
Сніг, наче срібло, блищить!
Вийшов веселий хлопчина,
Швидко з санками біжить.

Ох, ті санки-гринджолята!
Коней не треба до них:
Роблять їх мудро хлоп'ята,
Треба прудких тільки ніг!

Сам у санки упряжешся,
Вже ж не яка там вага!
Стежкою хутко женешся,
Всякий тебе оббіга!

Ілюстрація до вірша Олени
Пчілки «З Ґринджолятами»
(Лариса Іванова, 1988)

Ілюстрація до збірки віршів
Олени Пчілки «Дивна хатка»
(лариса іванова, 1988)

Ось вона й гірка маленька, —
Ой, як униз я спущусь!
Наче та пташка швиденька,
Долі умить опинюсь.

Нуте лишень, хто зрученіший?
Швидше которое збіжить?
Кепсько, — мороз все лютіший,
Носик з морозу щемить.

Ей, чи ж морозу боятись
Та отаким козакам?!

Нуте у сніжки гуляти,
Треба зогрітися нам!

Ой, чи заходить вже сонце?..
Пізня така вже пора?..
Стукають мати в віконце,
Треба рушать до двора!

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас поезія? Як вплинула на ваші почуття, настрій?
- 2 Пригадайте свої зимові розваги. Якими словами ви могли б описати емоції під час катання на звичайних санчатах або санчатах-льодянках, тюбінгу?

РАДІСТЬ ЗАХВАТ ТРИВОГА АЗАРТ НУДЬГА ЗАПАЛ ЗАВЗЯТТЯ СУМ ОСТРАХ

- 3 Розгляньте ілюстрації на цих сторінках підручника. Чи вдалося художникам і художницям відтворити цей настрій у своїх роботах?
- 4 Прочитайте виразно вірш Олени Пчілки ще раз. Поміркуйте, чи допомогли вам власні спогади про зимові розваги, ілюстрації відчути настрій ліричного героя / героїні цього твору?

Досліджуємо самостійно

- 5 Прочитайте виразно перші чотири рядки вірша. Яку картину ви уявляєте? Опишіть її.
- 6 Зверніть увагу, від якої особи — першої чи третьої — говорить ліричний герой/героїня в першій і другій строфах? Поміркуйте, хто розповідає про цю зимову картину — дорослий чи дитина. Відповідь обґрунтуйте.
- 7 Прочитайте виразно третю та четверту строфу. Від якої особи — першої чи третьої — говорить ліричний герой/героїня?
- 8 Поміркуйте, хто ця перша особа, яка розповідає про зимові розваги? Якою ви її уявляєте?

Шукаємо відповіді разом

- 9 Об'єднайтесь в групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх, презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому на початку твору ліричний герой/героїня говорить від третьої особи, а далі — від першої?
  - Хто ж ліричний герой/героїня цієї поезії — доросла людина чи дитина?

Виявляємо творчі здібності

- 10 Яка зимова розвага вам запам'яталася найкраще? Уявіть той день або ранок, можливо, вечір. Пригадуєте, яким було повітря? Морозним? Холодним? Вологим? Якими були земля і небо? Чи пам'ятаєте ви свій настрій? Розкажіть про свої спогади в короткому есе. Не забувайте про назву, яка надаватиме вашому твору завершеності.

«Хмаринка-підказка»

**Зимовий день   На ковзанці   Льодяна гірка
До лісу на лижах   Хокей у нашому дворі**

Павло ТИЧИНА

(1891—1967)

Павло Тичина

Обкладинка першого видання збірки «Сонячні кларнети» (1918)

Павло Григорович Тичина народився 15 січня 1891 року в селі Пісках на Чернігівщині. Змалку любив музику, мав чудовий голос і слух. Музикальність відчутно позначилась на його поезіях. Перша збірка Тичини «Сонячні кларнети» містить багато слухових образів. Вона стала подією в українській літературі, засвідчила появу видатного майстра пейзажної лірики.

Любов до природи Тичина завжди поєднував із дбайливим ставленням до неї. Письменник Іван Сенченко пригадував: «Щоб дійти до машини, треба було пересісти дорогу. Почали пересікати, і тут я витріщив очі від подиву. Павло Григорович не йшов, а ніби танцював, виробляв якісь дивні піруети, робив такі рухи, немов обминав незриму мені перепону. “Що з вами, Павле Григоровичу?” — спитав я. Він зі стражданням на обличці показав мені на мурашок, що густо мережали потріскане асфальтове покриття. Він боявся завдати кривди кузочці, що ж тоді говорити про людину!»

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Яку назву мала перша збірка віршів Павла Тичини?
- 2 Які особливості віршів цієї збірки відзначено в розповіді про поета?
- 3 Як поет ставився до природи?
- 4 Який цікавий спогад про митця залишив письменник Іван Сенченко?
- 5 Поміркуйте, як цей випадок характеризує Павла Тичину.
- 6 Чи зацікавила вас постать поета? Чого ви очікуєте від читання його творів?

Пейзажна лірика

Пригадайте, як Олена Пчілка у вірші «З гринджолятами» використала пейзаж — у яскравих образах розповіла нам про веселі зимові забави.

У деяких творах пейзаж виконує не допоміжну, а головну роль. Такі твори зосереджені на емоціях від споглядання природи, нагадують безпосередні душевні відгуки на навколишній світ. Саме вони й складають **пейзажну лірику** — поезію про враження, навіяні довкіллям.

Наші далекі предки приписували рослинам, птахам, тваринам, природним явищам людські риси. На основі первісних уявлень виник художній засіб — **персоніфікація**.

Персоніфікація, або **усоблення**, є різновидом метафори. Вона передбачає перенесення людських рис на довкілля, так би мовити, олюднення природи.

Навіть у щоденному мовленні ми використовуємо персоніфікацію, говоримо, наприклад: *море грає, сонце усміхається*.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- Що таке *пейзажна лірика*?
- Як називають різновид метафори, коли явища природи надають людських рис?
- Пригадайте, у яких прочитаних вами творах застосовано цей прийом? Наведіть приклади.

Гай
(Петро Левченко, 1900-ти)

Ілюстрація до збірки віршів П. Тичини «Гай шумлять»
(Едуард Колесов, 1968)

Ілюстрація до вірша П. Тичини
«Хор лісових дзвіночків»
(Едуард Колесов, 1968)

Читацький практикум

Хор лісових дзвіночків

(Уривок з драматичної поеми «Дзвінкоблакитне»)

Ми дзвіночки,
Лісові дзвіночки,
Славим день.
Ми співаєм,
Дзвоном зустрічаєм:
День!
День.
Любим сонце,
Небосхил і сонце,
Світлу тінь,
Сни розкішні,
Все гаї затишні:
Тінь!
Тінь.

Линьте, хмари,
Ой прилиньте, хмари,—
Ясний день.
Окропіте,
Нас нашелестіте:
День!
День.
Хай по полю,
Золотому полю,
Ляже тінь.
Хай схитнеться —
Жито усміхнеться:
Тінь!
Тінь.

Казкова гармонія «Хор лісових дзвіночків»)

Саме персоніфікація дала змогу поетові створити органічну, рухому й живу картину олюдненого довкілля.

За допомогою дивовижної гармонії казкового хору автор залишає нас до сприйняття звуків і барв природи.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справив на вас цей твір? Які спогади навіяв? Які емоції, почуття ви переживали, читуючи його?
- 2 Поміркуйте, чому поезія має називу «Хор лісових дзвіночків». Повтори яких слів схожі на звуки дзвіночків?
- 3 Пригадайте, як ми називаємо *художнє означення*, яке привертає увагу читача. Чи є епітети в поезії «Хор лісових дзвіночків»? Знайдіть їх. Які з цих епітетів і чому найбільше привернули вашу увагу: *світла тінь, сни розкішні, гаї затишні, ясний день, золоте поле?*
- 4 Як ми називаємо вид метафори, що дає уявлення про предмет шляхом надання йому людських рис і якостей? Чи можемо ми стверджувати, що у створенні образу *лісових дзвіночків* персоніфікація є провідним засобом? Доведіть або спростуйте це твердження.
Міркуймо так: У поезії лісові дзвіночки *співають, славлять ...* А це не властиво ... Зате ці дії можуть виконувати ... Отже, ...
- 5 Поміркуйте, яке (які) твердження є суголосним(-ми) головній думці поезії.
  - A Природа таємнича і ворожа до людини
  - B Природа сповнена неповторної краси
  - C Людина може бачити красу природи навіть у звичних речах
  - D Чутливий до краси митець допомагає побачити їй відчути красу світу

Виявляємо творчі здібності

- 6 Об'єднайтесь в групи, виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - Поезія має називу «Хор лісових дзвіночків». Пригадайте з уроків мистецтва, що таке хор. Яку цікаву форму виразного читання цієї поезії можна вигадати, щоб передати особливість її назви?
  - Підготуйтесь до виразного читання поезії.

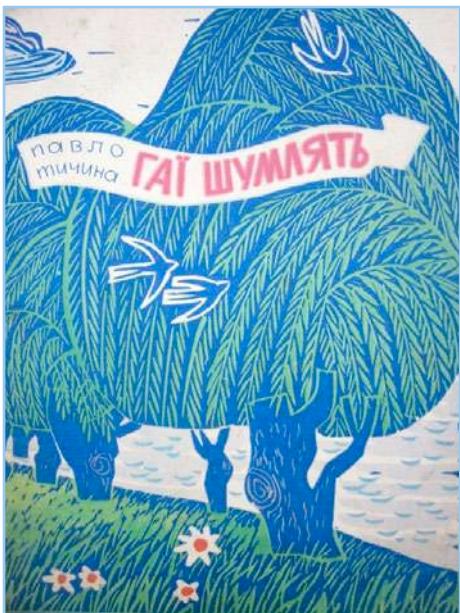

Загадкова музика світу (**«Гаї шумлять»**)

У цьому творі природа постає як яскрава мозаїка з окремих образів: гаї, хмарки, ниви, річка, золото вечірнього сонця в річковій воді. А ліричний герой реагує на цю красу так: *слухаю, милуюся, весело, зворушений, когось все жду — співаючи.*

Мотив щирої любові до рідного краю поет розкрив в органічному поєднанні пейзажних малюнків і душевних станів свого героя.

Читачький практикум

Обкладинка збірки віршів
П. Тичини «Гаї шумлять»
(Едуард Колесов, 1968)

Гаї шумлять

Гаї шумлять —
я слухаю.
Хмарки біжать —
милуюся.
Милуюся-дивуюся,
чого душі моїй
так весело.

Гей, дзвін гуде —
іздалеку.
Думки пряде —
над нивами.
Над нивами-приливами,
купуючи мене,
мов ластівку.

Я йду, іду —
зворушений.
Когось все жду —
співаючи.

Співаючи-кохаючи
під тихий шепті трав
голублячий.

Щось мріє гай —
     над річкою.
 Ген неба край —
     як золото.
 Мов золото — поколото,
     горить-тремтить ріка,
     як музика.

Ілюстрація до вірша П. Тичини
«Гай шумлять» (Едуард Колесов, 1968)

Розмірковуємо над текстом твору

- Яке враження справив на вас цей твір? Що зацікавило, здивувало? Які емоції, почуття ви переживали, читаючи його?
- До якого виду лірики належать цей твір — пейзажної чи громадянської? Обґрунтуйте свої міркування.
- Яким постає ліричний герой цієї поезії? Які риси йому властиві? Оберіть три слова з поданих або запропонуйте інші. Свій вибір обґрунтуйте.

МРІЙЛИВІСТЬ ОБДАРАРОВАНІСТЬ БАЙДУЖІСТЬ
ДОПИТЛИВІСТЬ ЧЕРСТВІСТЬ ЛАГІДНІСТЬ ЗВОРУШЛИВІСТЬ
ЧУЙНІСТЬ ПРИСТРАСНІСТЬ ДОБРОДУШНІСТЬ
СЕРДЕЧНІСТЬ ТАЛАНОВИТИСТЬ

- Які картини постають в уяві під час читання або слухання цієї поезії? Опишіть їх. Якими ви уявляєте гай? Весняними, у першому прозорому листячку, чи літніми — з густою зеленою листвою? Може, гай вже вбралися в золотаве осіннє листя? Що підказують вам ваші відчуття: поет змальовує весну, літо чи осінь? Які прикмети цієї пори року трапляються далі в тексті твору?
- Поміркуйте, які засоби художньої виразності мови залучає поет для створення свого дивовижного пейзажу.
- Чи є в поезії «Гай шумлять» епітети? Знайдіть їх. Які з цих епітетів більше привернули вашу увагу: «тихий шепті трав» чи «шепті трав голублячий»?

- 7 Як ми називаємо художній засіб, що полягає в перенесенні ознак одного предмета чи явища на інший на основі їхньої схожості? Знайдіть у поезії метафори.
- 8 Яка з цих метафор вам найбільше сподобалася: *хмарки біжать*, (дзвін) *думки пряде*, *шептіт трав*, *мріє гай*, *горить-тремтить ріка*? Яка з них, на вашу думку, є найбільш загадковою, що її важко пояснити?
- 9 Які порівняння використовує поет? Чим вони вас зацікавили?
- 10 Складіть таблицю й запишіть приклади.

**Засоби художньої виразності мови
в поезії Павла Тичини «Гаї шумлять»**

Епітети	Порівняння	Метафори

У єдності з природою («Арфами, арфами...»)

Дух весни
(Альфонс Муха, 1894)

У пейзажній ліриці часто зображують різні пори року. Звісно, найбільше написано про весну, адже саме тоді природа ніби відроджується, навіює нам світлі емоції. Весняне оновлення поширюється й на ліричного героя поезії, який немовби занурюється в плин природних процесів.

У сприйнятті природи він покладається на слухові та зорові враження. *Гаї* — ці природні арфи — своїм гомоном «обзываються», повідомляючи про урочисту ходу весни, що, немов дівчина у святковому вбранні — «квітами-перлами закосичена».

Арфа
(веред Фішман, 2012)

Небесна арфа
(С'юзан Енн Рассел, 2021)

Буде життя, нова й світла його сторінка, і вже панує це переконання в душі ліричного героя, залученого до виру весняних змін.

Для вираження емоцій поет майстерно поєднав «пестливі» слова (*поточки, дзвіночки*) з вигаданими ним словами (*самодзвонними, ніжнотонними*), що разом наділяють вірш вишуканою простотою й свіжістю.

Читацький практикум

«Арфами, арфами...»

Арфами, арфами —
золотими, голосними обізвалися гай
Самодзвонними:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.

Прихід весни та літа
(давид Бурлюк, 1920-ті)

Думами, думами —
наче море кораблями, переповнилась блакить
Ніжнотонними:
Буде бій
Вогневий!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...
Стану я, гляну я —
скрізь поточки як дзвіночки, жайворон
як золотий
З переливами:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.
Любая, милая, —
чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям
вкрай.
Там за нивами:
Ой одкрій
Колос вій!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас поезія? Що зацікавило?
- 2 Чи пам'ятаєте з уроків музики зовнішній вигляд, звучання арфи? В електронному додатку до підручника знайдіть і послухайте фрагмент концерту українського композитора Анатолія Кос-Анатольського для арфи з оркестром. Яке враження спровалює звучання арфи?
- 3 Поміркуйте, чому поет почув у шумі весняного гаю звуки арфи?
- 4 Якими почуттями сповнений ліричний герой цього твору?

ЗАХВАТ ВЕСЕЛІСТЬ СМУТОК РАДІСТЬ ЩАСТЯ ТРИВОГА

- 5 Що викликає ці почуття?
- 6 Якою постає весна у творі? Опишіть її.

Оксана ІВАНЕНКО

(1906—1997)

Оксана Дмитрівна Іваненко народилась 13 квітня 1906 року в Полтаві. Її батьки були людьми творчими: тато працював журналістом, а мама — учителькою. Від них дівчина перейняла любов до літератури. Пригадувала про свої творчі спроби з гумором: «*Писати я почала дуже рано, як тільки вивчилася читати, а читала я з чотирьох років. Псувала на все безліч паперу... і в шість років вирішила видавати свій журнал. Він називався “Гриб”. Мій журнал, правда, після кількох номерів “прогорів”. Але я продовжувала писати нескінчені повісті.*»

Здобувши освіту, Оксана Іваненко працювала в науковому інституті та в різних видавництвах. Писала твори не лише для дорослих читачів, а й для дітей: казки, повісті, оповідання. Життю славетного українського поета Тараса Шевченка вона присвятила повість «Тарасові шляхи».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

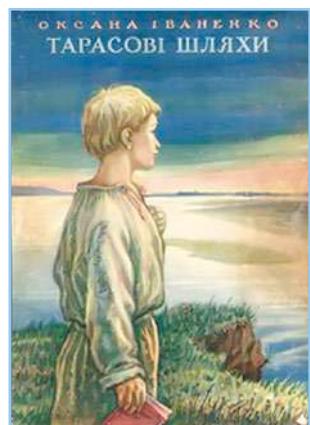
- 1 Де народилася Оксана Іваненко?
- 2 Хто за фахом були її батько й мати? Що перейняла від батьків Оксана Іваненко?
- 3 Яким було її дитяче захоплення?
- 4 Яку повість Оксана Іваненко присвятила Тарасові Шевченку?

Прозова мова

Автора віршів ми називаемо поетом, а того, хто пише оповідання, романі й повісті, — прозаїком. Нам легко відрізняти прозу від вірша, адже віршований твір має ритм, тоді як

Оксана Іваненко

Обкладинка повісті
О. Іваненко
«Тарасові шляхи»
(1953)

обкладинка збірки

О. Іваненко
«Лісові казки»

(Олександр Кошель, 2006)

у прозі ритміка практично відсутня або дуже слабко виражена — у цьому й полягає головна відмінність між поезією та прозою. Різницю між поезією та прозою ми помічаємо також візуально, оскільки існує давня традиція графічного виділення віршової мови на книжковій сторінці. Зазвичай прозою пишуть казки, оповідання, повісті, романі та деякі інші твори. Набагато легше розповідати про життєві події, що потребують всебічного висвітлення, саме за допомогою прози.

Ви вже знайомі з прозовими творами. Пригадайте хоча б український літопис «Повість минулих літ», що є першим зразком української прози.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Як називають письменника, який пише прозою?
- 2 Чим проза відрізняється від віршів?
- 3 Поміркуйте, чому навчальні тексти в підручниках написані прозою?

Мова автора і мова персонажів

Під час читання важливо розрізняти мову автора та мову персонажів. Авторові належать розповіді й описи, у яких він виявляє себе, зокрема емоції, оцінки. Мову персонажів становлять їхні діалоги, монологи або репліки. В образі кожного персонажа мова відображає індивідуальні риси, ураховує вікові, освітні, соціальні та інші особливості.

Добра казка про лісових мешканців «Цвітарінь»

Розбийте «цвітарінь» на дві частини — матимете *Цві* та *Рінь*. Щоб дати імена своїм маленьким геройням, авторка використала відоме звуконаслідування на позначення пташиного щебету.

Її казка — це історія про світ, у якому птахи та звірі наділені людською здатністю говорити. Твір розповідає нам про життя лісових мешканців, їхні звичаї, докладно розкриває зміни, які переживає природа в різні пори року. А ще в цій казці нас приваблюють дружба, вірність, доброта.

Твір Оксани Іваненко має не лише пізнавальний характер. Авторка прагне передати свою любов до природи й здійснює це виражальними можливостями художнього слова. Зверніть увагу, як майстерно представлено авторську мову й мову персонажів — мова героїв не лише відтворює наші усталені уявлення про звичаї звірів і птахів, а ще й робить їх виразниками найкращих людських якостей — здатності до співчуття, взаємної допомоги та підтримки.

Обкладинка книжки
О. Іваненко «Цвітарінь»
(Олена Паславська,
1958)

Читацький практикум

Цвітарінь

Оповідання

Тук-тук!.. — тихенько застукотіло на горішній вітці. Так тихо, як у тебе іноді у вушку задзвенить, — навіть ніхто, крім тебе, і не почує. Отак застукотіло і в гнізді, в двох малесеньких яєчках, і почула цей стук лише мати-пташка. Це ж були її рідні-рідні яєчка.

— Тук-тук! — знову повторилося в першому і в другому яєчку. Але вже трошки голосніше. Так, ніби роса падала на світанку з пелюсток лісових дзвіночків. Це вже почули інші пташки. Вони висували голівки зі своїх гнізд і з цікавістю прислухалися.

Ілюстрація до оповідання
О. Іваненко «Цвітарінь»
(олена Паславська, 1958)

— Їм так важко пробити цю тверду шкаралупку, — зітхаючи сказала мати-пташка. — Навіщо я знесла такі тверді яєчка!

Але подруги із сусідніх гнізд засміялися-зацвірінчали. Адже у всіх пташок такі яєчка. І нічого — пташенята вилуплюються.

— Тук-тук! — почулося втретє. І це було цілком виразно — так, як стиглі кисличкипадають на стежку.

І раптом — трах! — розкололися яєчка, і звідти висунулися дві малесенькі кумедні голівки з великими ротами. І роти враз розкрилися.

— Цві! — цвікнуло перше пташеня.

— Рінь! — закінчило друге.

— Цві-рінь! — сказали вони разом і так широко розкрили роти, що здавалося, от-от роздеруться.

— Цві-та-рінь! Цвітарінь! — підняли всі пташки враз галас, заспівали, засміялися, бо пташки були взагалі найпривітніші і найвеселіші в лісі, а тут же — в їхньої товаришки вилупилися пташенята.

І пташенят тих назвали Цві та Рінь.

Читаемо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Яке враження спровів на вас початок казки? Чи цікаво вам її читати?
- Як письменниця розповідає про появу пташенят з яєчок? Які цікаві порівняння вона використовує? Прочитайте виразно ці порівняння.
- Як назвали маленьких пташок? Чому?
- Передбачте, що з маленькими пташками може статися далі.

У лісі вже наливалися терпкі кислички, а в полі покосили жито й пшеницю. Цілий день Цві та Рінь літали над лісом. Вершечки дерев жартома лоскотали їх, пташки спускалися до річки або намагались у височині догнати хмарки. Коли не було вітру, вони літали дуже-дуже високо. Адже високо не так страшно було літати. З височини їм усе здавалося

маленьким і ласкавим, а коли вони спускалися вниз — все було велике-велике: і дерева, і кущі, і звірі. Далеко приемніше було літати високо!

Щоб не загубити одна одну, вони весь час переспіувалися:

— Цві! Цві! Цві! — кликала Рінь з річки.

— Рінь! Рінь! Рінь! — відповідала Цві з ліщини.

А ви знаєте, чому пташки ввечері здіймали такий галас, у лісі? То клопітлива мати скликала їх на весь ліс:

— Цві та Рінь! Цві та Рінь! Цвітарінь!

А пташки, її подруги, допомагали всі хором:

— Цві та Рінь! Цві та Рінь! Цвітарінь!

Цві та Рінь повертали до свого гнізда, і тут починалися такі співи, що кожному листочку в лісі хотілося усміхнутись, а то просто пташки розповідали матері сьогоднішні новини.

— Я була сьогодні над річкою, — казала Рінь, — і бачила, як чайки літають понад самою водою і ловлять пташок, що літають у воді, зовсім без крил. А на болоті я зустріла кумедних довгих птахів. У них у всіх по одній нозі, але вони стоять рівно і не хитаються, і мені здалося — вони спали. Мамо! Невже можна спати не в себе у гніздечку, а на одній нозі?

— А я бачила багато звірів, — перебила її Цві, — але ніхто з них не літає, як ми. Подумайте! Навіть велика ведмедиця не може літати. Вона така велика, що й одна її лапа не вміститься у нашому гнізді. Але я сама бачила, як вона хотіла зірвати грушку і не могла її дістати. Вона трусила, трусила стовбур, але верхня грушка не падала, а я підлетіла і поклювала, скільки хотіла. І я нікого не боюся, бо від усіх можу полетіти!

Читаемо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Як зростали пташки, які відкриття вони робили?
- Перекажіть фрагмент тексту, який вам сподобався найбільше.
- Передбачте, що може трапитися далі з маленькими пташками.

Та трапилося зовсім не так.

Вже поспіли кислички на диких яблунях, тріскалися шкаралупки на каштанах. Кароокі каштани падали на лісові

Ілюстрація до оповідання
О. Іваненко «Цвітарінь»
(vasиль євдокименко, 1964)

стежки, і здавалося — веселі очі дивляться з землі. А за каштанами почало опадати листя. Пташки загомоніли про відліт.

Одного сухого, але вже не теплого ранку в лісі почулася незнайома пісня:

Чіт-чіт-перечіт!

Чи почули мій привіт?

На дубі сиділа весела, не відома малечі пташка. Але літні пташки її знали. Це була північна гостя — чечіточка.

— Як, ви й досі не полетіли? — дивувалася чечітка. — А в нас уже випав сніг,

і я швидше подалася сюди. Тут буде не так холодно, і я пerezимую у вас. Але, любі мої, збирайтесь швидше. Незабаром прилетить справжня морозиха — біла сова, а тоді вже, будьте певні, скоро випаде сніг. Мені що? Мені нічого! Ваша зима мені не страшна!

Чечітка наробила переполоху в лісі, і на терміновому пташиному зльтоті вирішено було негайно відлітати.

Літні пташки ще перецвірінькувались про різні дрібні справи, коли зненацька згори каменюкою упав шуліка з гачкуватим дзьобом.

Всі пташки кинулися вrozтіч. Але він встиг схопити в свої колючі пазури маленьку пташку.

— Бах-бах! — пролунало раптом. Постріл?

Всі пташки враз примружили очі, бо перед ними постелився туман. А коли відкрили — туман розійшовся — ні шуліки, ні маленької пташки ніхто вже не бачив.

Уночі всі пташки зібралися летіти.

— Цві! Цві! Цві! — кликала сестричка, але не чути було звичайної відповіді.

— Де ж Цві? Де ж Цві? — хвилювалася мати.

Цві ніде не було.

— Ой мамо! — заплакала Рінь. — То, мабуть, її потяг шуліка.

Та сумувати було ніколи. Співаючи прощальних пісень, пташки знялися вгору.

Замрячив дрібний дощик, і здавалося, весь ліс плаче за пташками, бо з усіх гілочок, листків, хвоїнок стікали дрібні краплини.

Читаемо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Яке враження справила ця частина казки?
- Чи справдилися ваші передбачення?
- Як письменниця розповідає про перехід літа в осінь? Які яскраві прикмети ранньої осені змальовано?
- Передбачте, що трапилося з Цві.

Останніми відлетіли журавлі і дики гуси. Опало листя. Затихла говорлива річка. Жаби й риби залізли подалі від таких холодних неприємностей і поснули на всю зиму. Випав сніг, і почалася справжня зима.

Було темно й тихо. Тільки чулись якісь дивні звуки, зовсім не схожі на пташине цвіріннякання.

— Хрр-хрр, — хропів хтось.

«Де ж це я?» — подумала Цві перелякано.

На ній згори і з боків було сухе листя. Це вона зрозуміла. Але це було не в лісі, ні. Вона випросталася, підстрибнула на лапках, і враз її носик ткнувся в щось густе, волохате, дуже теплое й м'яке.

— Тут хоч тепло, як під маминими крилами, але де ж це? — міркувала вона. — Може, це той шуліка, що схопив мене, відніс до себе на гору? Але ні, він би з'їв мене давнє? І потім, він же випустив мене, і я упала.

Цві спробувала розправити свої крильця і тихенько сказала:

— Цвірі-цвірі-цвір — цвірінь!

І раптом щось заворушилося у темряві.

— Мамо! Мамо! — почулися рикаючі голоси десь тут поблизу. — Прокидайся, вже, напевне, весна — вже пташки співають!

І Цві відчула, що те, в чому вона сиділа, заворушилось, і було воно дуже-дуже велике. Воно, це велике, потяглося,

позіхнуло так, що вітром війнуло, і сказало басом, просто як грім загуркотів:

— Що, весна? Пташки співають? Ну, я гляну!

Цві сиділа ні жива ні мертвa. Та вона з головою заховалась у волохату шерсть, і її ніхто не бачив. Проте все, що вона побачила, зовсім приголомшило її.

Волохате, велике одгорнуло лапою листя й гілки, і в темряву ринуло світло. Спочатку аж очі засліпило, — а потім вона побачила, вона побачила, що сидить на спині великої ведмедиці! Тої самої ведмедиці, що не вміла літати, але була найдужчим звіром у лісі. А поруч лежали двоє маленьких ведмежаток.

Холодом-морозом війнуло у теплий ведмежий барліг. І всі — і великі, і малі, і навіть непомітна нікому Цві — подивилися — і не впізнали рідного лісу.

Білим, холодним мело на всі боки й намітало високі кучугури. Маленьких кущиків навіть не видно було. Вила хуртовина, танцювала метелиця, а вітрові підспівували десь здалеку голодні вовки.

— Де там весна! — гримнула сердито ведмедиця. — Тільки розбуркали мене даремно! Пустуни!

— Але ж ми чули, як пташка заспівала, — винувато сказали ведмежата.

— Чули, чули! — буркотіла ведмедиця. — От вижену вас усіх з барлога, коли, по-вашому, вже весна, тоді й знатимете!

Цві злякалася, що всіх виженуть через неї на мороз.

— Не сердьтеся. Це я! — тихенько сказала вона.

Всі підвели морди наскільки могли і побачили над вухом у своєї мами (тільки вона, звичайно, не могла побачити) маленьку-маленьку пташку.

— Ану йди сюди, щоб і я подивилася, — вже лагідно сказала ведмедиця, — що ти за звір.

— Я не звір, я птичка, — сказала Цві, — я не знаю, як я описнилась у вас. Справді, я сама не залітала сюди. Я зараз полечу у вирій, — додала вона, але згадала метелицю і аж затремтіла.

— Куди ти там полетиш! — пробурмотіла ведмедиха. — Ти замерзнеш через хвилину. Лягай і спи вже тут за моїм вухом. Можеш поклювати наших грушок.

Цві насмілилась і сказала:

— Спати я вже зовсім не хочу, а я дуже хочу поспівати.

І вона заспівала:

Цві-цвірінь,
Весна, прилинь,
І з нею Рінь!

У барлозі стало весело-весело. Ведмедиха задоволено посміхнулася й сказала:

— Просто наче літо! Аж меду захотілося!

Того ж дня косий заєць, що завжди гасав по всьому лісі і все бачив, і чув найперший, бо в нього ж такі довгі вуха і ще довші ноги, — розніс цікаву новину: у ведмежому барлозі живе Цві, яку восени схопив шуліка.

— Як же вона там опинилася? — міркували всі.

А знат про те тільки старий дуб. Він чув, як вистрілив мисливець, що полював на диких качок, і зачепив крило шуліки. Він бачив, як Цві упала непритомна під дерево. Ведмедиха, лаштуючи собі барліг на зиму, загрібала сухе листя. Загребла і Цві: її не помітно було між червоним і жовтим листям. У барлозі вона зігрілася, крильця загоїлися, вона й прокинулась.

Ясними днями в лісі бувало тепер весело. Пробігаючи повз старий дуб, і зайчик, і білка, і лисиця не могли не зупинитися. З дупла дуба, де був ведмежий барліг, лунали веселі пісні Цві. Усі ж співочі пташки відлетіли, а Цві нагадувала всім весну.

Прилетіли горобці, чечітки, снігурі, що зимували тут. Вони раділи, що Цві жива, і кликали її з собою.

Але ведмедиха висунула з своєї хати морду і сказала:

Ілюстрація до оповідання
О. Іваненко «Цвітарінь»
(vasиль євдокименко, 1964)

Ілюстрація до оповідання
О. Іваненко «Цвітарінь»
(Василь Євдокименко, 1964)

— Хай живе у мене, он ви самі гасаєте, холодні й голодні, та ви вже звикли, а вона замерзне!

Струмочок хотів подалі втекти від снігу і побіг швидко-швидко. А тому що він не знав ще дороги, бо це ж був перший весняний струмок, він і плутав то праворуч, то ліворуч.

По дорозі праворуч почув його і виткнувся зелений гострячок якось

рослинки — два листки разом. Сонце припікало, і струмок бавився і сміявся, пробиваючи собі дорогу. Два листки розкрилися, як повіки вранці, і звідти визирнула блакитна квітка:

— Так це справді починається весна?

По дорозі ліворуч з-під кори осики вилізла мушка. Вона розправила крильця, кілька разів змахнула ними — це була її ранкова зарядка — і спитала:

— Так це справді починається весна?

А струмок біг далі по лісі і будив усіх і праворуч, і ліворуч. Витикалися з землі трави, проліски; прокидалася комашня, потягалися дерева занімілими за зиму вітами.

Першою серед дерев прокинулася молоденька верба над ріжкою. Вона була тоненъка-тоненъка. Їй легко було і потягтися до сонця, і нахилитися до води. Зараз вона потяглась до сонця — треба ж було погрітися після зими. І на гілочках у неї виступили бруньки, як білі зайчики побігли.

— Скільки я живу на світі, а ще не бачив хутряних квітів, — сказав здивовано справжній зайчик і побіг рознести цю новину всьому лісові.

Вилізли ведмежата з барлога, борюкались і бавились. Вилетіла весела Цві і сіла на вершечку дуба, мружачи очі на сонці.

— Що це? Що це?

По блакитному небу наче розсипано чорні намистинки. От намистинки більші. От вони вже як кольорові квіти. Але

то не пелюстки квітів — то крила. То пташки махають крилами і летять сюди.

А найперша невеличка пташка, така самісінька, як і Цві. Ця пташка радісно вітає ліс.

— Цві! Цві! Цві!

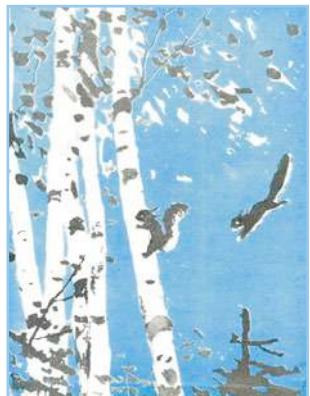
— Рінь! Рінь! Рінь! — закричала дзвінко Цві.

Рінь зупинилася. Це ж Цві! Її сестричка Цві! Вона сидить жива й весела на рідному дубі.

— Цві-та-Рінь! Цві-та-Рінь! — зацвірінчали, загомоніли всі пташки. І це вже була справжня весна.

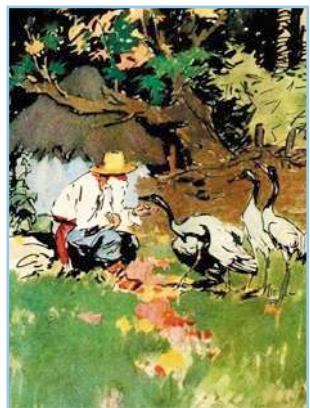
Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Чи справдилися ваші передбачення щодо Цві?
- 2 Що насправді з нею скілося? Де вона опинилася? Хто міг би розповісти про те, як Цві потрапила в барліг великої ведмедиці?
- 3 Як мешканці лісу поставилися до Цві?
- 4 Завдяки кому й чому Цві вижила?
- 5 Чого навчає казка «Цвітарінь»?

Виявляємо творчі здібності

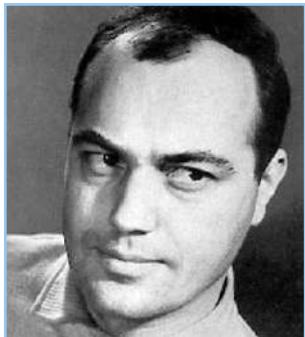
- 6 Об'єднайтесь в групи, виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - Оберіть фрагмент твору, що містить мову автора й мову персонажів. Підготуйтесь до виразного читання цього фрагмента «за ролями»: автор, персонажі.
  - Розгляньте ілюстрації художника Василя Євдокименка до збірки «Лісові казки» Оксани Іваненко. Яке враження вони спровокають? Чи зацікавлюють читача, викликають бажання прочитати твори з цієї збірки?
  - Поміркуйте, які ілюстрації можна створити до цього твору. Опишіть їх або намалюйте.

Ілюстрації до збірки
О. Іваненко
«Лісові казки»
(Василь Дмитренко,
1964)

Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ

(1936—2004)

Микола Вінграновський

Микола Степанович Вінграновський народився 7 листопада 1936 року в місті Первомайську Миколаївської області. Здобув освіту кінорежисера, працював на Київській кіностудії імені О. Довженка. Видав поетичні збірки «Сто поезій», «На срібнім березі», «Київ», «Цю жінку я люблю» та ін. Написав багато творів для дітей, зокрема збірки поезій «Андрійко-говорійко», «Мак», «Літній ранок», повісті та оповідання «Первінка», «Сіроманець», «Гусенятко».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Де народився письменник?
- 2 Де й ким працював Микола Вінграновський?
- 3 Які твори для дітей він написав?

Тема та ідея літературного твору

Характеризуючи літературні твори, ми зазвичай використовуємо поняття **теми** та **ідеї**. Тема в перекладі з грецької мови — те, що покладено в основу. Зображені у творі явища, події, думки, почуття становлять його тему.

Для характеристики теми ми, звісно, не переказуємо весь зміст твору, а добираємо якесь узагальнене формулювання, наприклад: тема дружби, кохання, добра і зла, людини і природи. Якщо ж у творі є одразу декілька тем, то використовуємо ширше поняття — **тематика**.

З темою тісно пов'язана **ідея** — основна думка твору. У ній виражено ставлення автора до того, що зображено, тобто до теми. Наприклад, темою народної казки є боротьба добра і зла, а її ідеєю — думка про неминучу перемогу добра.

Тема — коло подій, явищ, зображених у творі.

Ідея — основна думка художнього твору.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Як ви зрозуміли, що таке тема художнього твору?
- 2 Поміркуйте, які з прочитаних вами у цьому навчальному році твори висвітлюють тему людина і природа?
- 3 У яких творах сучасних письменників розкрита тема минулого нашого народу?
- 4 Коли вживають поняття тематика?
- 5 Що таке ідея художнього твору?

На захисті природи («Гусенятко»)

Історія маленького гусенятка та його батька незвичайна: птахи говорять і думають, як люди, але дуже їх бояться. Наприклад, трирічна гуска вважає себе старою, бо все її покоління вже давно загинуло від куль мисливців. Постріли, небезпечне плавання й зіткнення з баржею, рибалки, які намагаються вудками підчепити знесиленого гусака, — ці епізоди посилюють емоційне напруження, створюють у нашій уяві гостре відчуття загрози й небезпеки.

Звернувшись до теми людини і природи, автор утверджив ідею захисту нашого довкілля — спільногому, що потребує турботи й догляду.

Обкладинка книжки
М. Вінграновського
«Гусенятко» (Кость Лавро, 2011)

Гусенятко

Оповідання

(Скорочено¹)

Гусенятко розплющило одне очко, потім друге, пискнуло і — народилося. Мама подивилась на нього, вкрила його крилом і заплакала: вночі гуси мали відлітати. Її чоловік з табуном і старшими дітьми зранку подався політати над полем і плавнями перед відльотом. Гуска лишалася на пізнім своїм осіннім яйці. Вона ще мала надію, що з цього яєчка нікого не буде, — аж на і є, знайшлося: згорблене, вогке, сумне, з прилиплюючою шкаралупкою на дзьобику, гусенятко обсихало під маминим крилом і не знало, що двоє його братів і четверо сестричок народилися ще у травні, весною, коли й треба, а воно — восени, сьогодні, коли іній цвіте на зеленім лататті і давно вже не чути голосу їхніх найближчих сусідів-деркачів.

Гуска думала: що робити? Летіти з дітьми через три моря і так нелегко, а це, сьоме, сьогоднішнє, куди? Під крило його не візьмеш і на спину не покладеш — упаде. А тут на дзьобі уже зима, заплава замерзне — що тоді? Зимувати з малим? А вітер, а сніг, а мороз та лід, а лисиці, тхори, куниці, кібчики, приблудні коти, собаки, а мисливці, а істи що? Пропали...

І старій гусці вперше не захотілося жити. Вона вважала себе довголітньою, бо прожила вже три літа і три зими. Тієї першої осені, коли вона молодою злетіла у перший свій вирій через три моря у тепле, з очеретів піднялася така стрілянина, що тепер із свого покоління лишилася вона одна... Спитати б кого старшого, що їй робити з оцим малим, так серед гусячого табуна не було жодного діда-гусака або баби.

Гуси до дідівства не доживали. Та ѹ чоловік її — молодий, на вирій молодший від неї...

¹ Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

Гуска підняла крило і глянула на свого мізинчика: гусенятко кисло кліпнуло на маму і заснуло.

— Горе мені з тобою та й годі...

Знизу, з заплави, покотило волохатими хвилями, білими комірцями обпінівся при воді очерет, нагнувся сухо над гускою, довгим листям своїм прикрив її всю на гнізді, і доки він лежав під вітром, гуска скубнула з очерету його бляшаного листя, хотіла було скубнути ще раз, але очерет підвівся. Гуска зачайлась, коли вітер удруге нагне очерет і вона скубне із нього іще хоч листочок, та вітер раптово повернув і поклав очерет на порожні гнізда.

Між очеретом за лугами при озимині з прощального низького сонця вилетів з дітьми гусак — летів-летів і прилетів. Діти стали чиститись. Їхні набиті вола ходили під молодими жовтими дзьобами, наче діти цю ніч нікуди не збирались.

Гусенятко визирнуло з-під маминої ноги і побачило тата. А тато побачив його.

Він поправив крило і сказав мамі:

— Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою.

— Добре, — сказала мама. — Лечу.

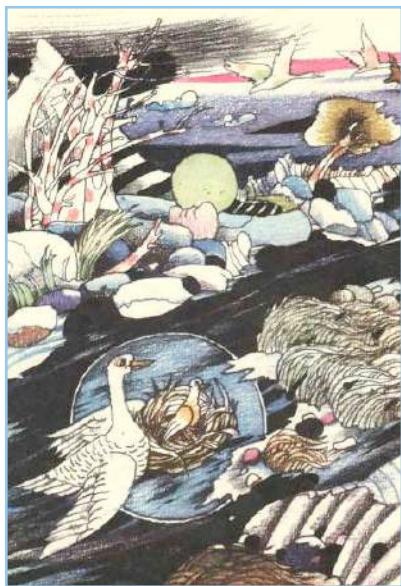
— Лети по сірому. По синьому не лети. І не кричи. Над очеретом бери праворуч вище: за очеретом в засідці вже троє.

Гуска полетіла. По ній кілька разів тарахнули, чи по ній, чи по табуну. Табун сів на гніздів'я. Гусак подивився: старих гусей не було — стари літають знизу. От їм і попало. «А де ж моя?».

Гусак випростав крило, випростав друге, обдивився своїм крила ще раз і склав.

Поле з гусьми
(Петро Нілус, 1930-ті)

Ілюстрація до оповідання
М. Вінграновського «Гусенятко»
(Петро Гулин та Надія Кирилова,
1989)

Крила були в порядку. Старші діти збились докупи, поховали дзьоби до крил, грілися і поговорювали між собою.

— Як-небудь перелетимо і це море, і це, і друге, і третє, якщо не зіб'уть, — сказав їм гусак і глянув на пізню свою осінню дитину.

З горіхового неба стало накрапати. В гусенятка на дзьобику зависла крапеліна, і в тій крапеліні гусенятко роздивлялося свого тата: у тата були сторожкі очі, висока очеретяна шия, татова шия ходила над гусенятком, поверталася над ним на кожен найнечутніший порух. Мав тато і високі м'які сірі груди: гусенятко пірнуло під них, і так йому стало тепло, що воно відразу ж заснуло знову.

З поля від озимини тарахнуло, тричі тарахнуло і від очерету, діти висмикнули голови з крил і подивилися на тата:

— Летіти чи сидіти?

— Сидіть, — сказав їм гусак, хоч серце в самого забилося так, що гусенятко проснулося, вилізло з-під татових грудей, подивилося в його жовті очі і спитало:

— Чого так стукаєш своїми грудьми?

«Пропала», — подумав гусак, і цієї ж миті повітря зашуміло і, збиваючи волоття очерету, опустилася важко задихана гуска.

— Ой, — сказала вона.

— Ціла?

— Наче... Ой... Що робити?

— Бери дітей, і летіть. Я з малим лишимось тут і якось плавом будемо добиратись, доки воно підросте та стане на крила.

— Не полечу, — і її жовті, як і в тата, очі по краях взялися чорними обідками. — Буду з тобою і малим. А діти полетять з табуном.

— З яким табуном, куди? Глянь — одна молодь. Ти найстарша. От і лети. Поведеш. З малим ти не виживеш тут. Чула?

— Чула, — сказала гуска. — То що, вже збиратись?

— Збирайтесь. Надходять ніч і мряка. Підіймайтесь у мряці. Крізь мряку вас ніхто не побачить і не дістане.

— А якщо літаки?

— Тутешні літаки у мряці не літають. До ранку добереться до заповідника. Там сідайте сміливо і нікого не бійтесь. Підгодуйтесь. А далі від заповідника — морем. Над морем летіть низько. Над морем вас ніхто не зачепить. А там далі дивіться самі: вибираїте ночі лише дощові і темні.

— А як ти малого не доведеш і сам?

— Не бійся. Ти, головне, бережи табун і дітей. Будь хитра і обережна. А я постараюсь на весну прилетіти до вас з малим. Мале, дивися, в нас яке — тільки народилося, а вже говорить. Гусачок!

Гуска підійшла до гусенятка і, сколупнувши з його дзьобика шкаралупку від яйця, сказала:

— Краще б ти не родилося і не говорило...

Серед ночі гуси знялися і полетіли. Гуска повела їх крізь мряку у небо і не втрималась, крикнула щось своєму гусакові на прощання. І як тільки крикнула, — відразу ж від озимини і очерету по ній і по табуну затарахкало мокро і сліпо, як-не будь і неприцільно.

Гусак витягнув шию. Було тихо. Шепотів очерет. Потім почувся крик. Гусак дослухався. Ні, той крик був не гусячий, а людський. «Видно, попали по своєму, — подумав гусак, — вночі ж то не видно, де небо, а де земля». Гусак нагнув шию і послухав, чи дихає гусенятко.

З відльотом табуна гусак відчув, як ніч раптом поважчала і стала тиснути своєю мокрою темінню на гніздо, темінь залязила йому в спину і крила, наче хотіла сковатися в ньому і хотіла обсохнути в його пір'ї. Колись веселий, дорогий гусям очерет мовчав тепер над гусаком відчулено і вороже, і темно

говорила до когось вода. Перед гніздом з рибиною в зубах випірнула ондатра, ненажерливо подивилася на гусака, бо ондатра знала — гусак лишився з малим сам. Гусак засичав на ондатру: мовляв, мало тобі риби в заплаві, а ти ще й моого гусенятка хочеш? Лише підпліви — вб'ю!

Ондатра почула це і пірнула додому. Та ненадовго. За хвилину ондатр з'явилось двоє і, малюючи вусами воду, вони стали наблизатись до гусака. Гусак засичав з усіх сил, гусенятко забилося йому під живіт, під лапи, заплакало-запищало, а дощ прибував з ночі, гніздо підплівало, ставало легшим, ось-ось гніздо попливе за водою. З'явилася видра, ондатри — тікати, видра — за ними, повпірнали і ті, і та, і не стало їх більше чутти.

Гусак обгорнув крилами гніздо з гусенятком і, відштовхуючись лапами об ворожу заплавну воду, вивів гніздо на струмінь ріки. На струмені вода була не така, як при очереті. При очереті вода комизиста, вредна, то якийсь корінь чи яма — і вода там вирує, сердиться, вічно щось їй не так; на струмені вона гінка і вільна, вона, ця струмінна вода, не питає, хто по ній пливе і до кого, летить вона вільно під осінньою ніччю, аж дно під цією водою дзвенить. І що їй до того, що гусак править по ній крилами своє гніздо з гусенятком посередині?

На струмені гусакові відлягло від серця, і він вів гніздо, не підштовхуючи його лапами: гніздо несло перед очима в бистру темінь, і гусенятко не могло надивитись на свого зgrabного тата. Раде, воно залоскотало язичком собі піdnебіння, виказало татові свої криленьчата, вилізло на край гнізда й сказало:

— Тату, я хочу сполоснутися! Я сполоснусь, — і шубовснуло в воду.

Гусак затерп. Ледве втримуючи одним крилом гніздо, другим крилом він витягнув з води гусенятко і вкинув його назад у гніздо.

— Я тобі дам, дурне, сполоснутися! Я тобі дам! А соми, а щуки, а судаки! — і в цю мить гусака щось поронуло зубами по лапі в воді.

Гусак прожогом вискочив на гніздо. Гніздо закрутилося на бистрині у вирі. «Розпадеться гніздо — пропадем», — подумав гусак. Гніздо було нове, сьогорічне, і складав його гусак з жінкою з позаторішнього очерету — таким очеретом люди огорожують на зиму від вітрів парники.

Назустріч, знизу, з проти води, з глибини ночі з'явились вогні, і з ними музика і вода помчала гніздо з гусаком і гусенятком на ці музичні вогні ще з більшою охотою. Вогні наблизалися, і ні дощ їх не брав, ні темінь. Гусак оглянувся на береги — берегів не було.

Гусак став загрібати лівим крилом, аби подалі від оцих вогнів, розминутися б з ними! Вода під крилом пручалася, хихотіла, і судаки під гніздом клацали зубами.

Гусак загріб правим. Праве крило було у нього дужчим, бо, коли водив у вирій табуни, вітри йому дули чомусь завжди у праве крило. Та одне діло небо, друге діло вода. Вода гнула, шарпала, теребила і праве: гніздо не слухалось, гніздо мчало на вогні, і ось вони вже перед дзьобом, музика, чорна блискуча громадина з темної ночі...

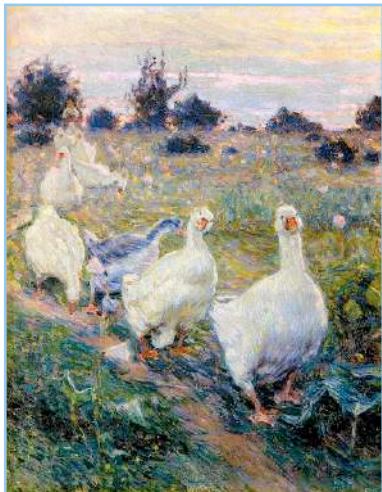
— Плигай! — закричав гусак і гусенятко випало в воду. Його жовтеньке тільце вискочило в ніч, і сам гусак ледве встиг звестися на крила — перед його носом навалювала чорна рухлива гора.

— Птиця! — закричали з баржі. — Птиця!

Гусак вже було вищугнув над баржею, та з переляку зачепився краєм крила за антену, перекрутівся і впав на баржу, на вугілля. З рубки його освітили прожектори, а бортом до нього вже добирається якийсь чолов'яга, гусак заборсався, став від вугілля чорніш, а чолов'яга закричав до рубки:

Ілюстрація до оповідання
М. Вінграновського
«Гусенятко» (Петро Гулин
та Надія Кирилова, 1989)

Гуси
(Кіріак Костанді, 1911)

його розшуканець, чи вже проліз чи ні, бо в хлюпотінні води і в гулі мотора гусак нічого нечув, як чолов'яга був саме перед ним, впав на коліна і схопив обома руками гусака за шию.

— Єсть! Є! Ось! — і він звівся на ноги в світлі прожектора, тримаючи гусака за шию.

Гусак задихався. І тоді обома крильми, і здоровим крилом і забитим, зашмалив чолов'ягу по обличчю, що той упав горілиць на вугілля головою до носу баржі, а сам, з перехнябленою, скособоченою шиєю викинув крила в безнадії зіпертись на них, викинув, простелив і відчув, що крила його несуть і підіймають. Чорний, як ніч, він знову летів, тиснув грудьми темінь, і голова його теліпалась з крила на крило.

Тепер: де ж гусенятко, де саме воно вистрибнуло у воду і де ж та сама вода і над чим я лечу сам: над водою, полем, очеретами?

Гусак закричав, та з придушеного горла той крик був чутен лише йому одному. Гусак знизився й залітив колами, довго літав колами і кричав.

— Світи, світи, бо я нічого не бачу! — і навкарачки поліз по вугіллю, обмаючи його руками й очима. Поруч з гусаком пройшли його руки і цибуляче дихання — чолов'яга поліз до носу баржі. «Пропало мале і я пропав, — подумав гусак, — щоб то було плисти під берегом, не випливати на середину...»

Баржа дрібно двигтіла проти води і везла гусака назад від ірію, від гусенятка, чолов'яга з носу закричав:

— Не знайшов! Нема! Світи менше, очі сліпиш, світи слабіше, бо в воду впаду, — і знову на чотирьох поліз до рубки...

І треба ж було гусакові підвести голову!

Він підвів голову, щоб роздивитись, де той чолов'яга, чи вже проліз чи ні, бо в хлюпотінні води і в гулі мотора гусак нічого нечув, як чолов'яга був саме перед ним, впав на коліна і схопив обома руками гусака за шию.

— Єсть! Є! Ось! — і він звівся на ноги в світлі прожектора, тримаючи гусака за шию.

Гусак задихався. І тоді обома крильми, і здоровим крилом і забитим, зашмалив чолов'ягу по обличчю, що той упав горілиць на вугілля головою до носу баржі, а сам, з перехнябленою, скособоченою шиєю викинув крила в безнадії зіпертись на них, викинув, простелив і відчув, що крила його несуть і підіймають. Чорний, як ніч, він знову летів, тиснув грудьми темінь, і голова його теліпалась з крила на крило.

Тепер: де ж гусенятко, де саме воно вистрибнуло у воду і де ж та сама вода і над чим я лечу сам: над водою, полем, очеретами?

Гусак закричав, та з придушеного горла той крик був чутен лише йому одному. Гусак знизився й залітив колами, довго літав колами і кричав.

Та ось і вона. Вода. Солодка, добра для гусячого малого народу, вода з теплими, мілкими затоками, з літніми очеретами, де народилося його гусенятко і він сам...

Вода закрутила ним, та ні лапи його, ні крила були вже йому не підвладні, і ця недобра чорна вода несла його всю ніч до світанку, аж доки не вдарився об металеву сітку перед греблею ГЕС.

Гусак поворухнув шию — в шиї щось хряснуло, але не дуже, і він спробував впірнути. Впірнув, побачив верховодку, дзьобнув одну і другу: верховодки пішли непогано. Гусак випірнув і сперся забитим крилом на воду — крило заболіло, запекло, наче сперся він ним не на воду, а на вогонь. «Пропало крило, — подумав собі гусак і тоскно глянув на верхів'я ріки, де мало бути гусенятко. — Де воно там, і де його шукати, і з якого берега?»

Зімлілими, наче не своїми лапами, гусак відштовхнувся і поплив вверх по ріці. З шлюзу поволеньки висунувся ніс ще однієї баржі з вугіллям, гусак пірнув і замолотив під водою до берега насکільки хватило повітря. А коли повітря не стало і він випірнув і з баржі накричали: «Птиця!» — гусак ударив крильми об хвилю, і здоровим крилом і забитим, й, не вірячи собі, полетів, важко, згорблено, орючи дзьобом, але полетів!

З берега, від спорожнілих дач, йшло троє брезентових рибалок. Помітивши гусака, вони підняли спінінги і засвистіли, заатакали на нього, гусак розгубився, заметяв шию і впав на воду. Крила його вже не тримали. Одним оком гусак косився на середину ріки на баржу, другим пас рибалок.

Човнів у рибалок не було, вода холодна — не полізеш, зате у їхніх руках були спінінги. І ось біля гусака зачали золотесенько вибухати блешні, рибалки будь-що, а хотіли піймати гусака на блешню. Гусак пірнав, випірнав, ухилявся від блешень і так і сяк, один із рибалок так той прямо був таки майже снайпер — його блешня висвистувала у гусака перед очима все ближче, ближче і раптом точно упала йому на дзьоб — каюк! — але гусак родився в щасливій сорочці, бо блешня

Українська дівчинка з гусьми
(Микола Бодаревський, 1892)

з верхів'я, засірів лозовистий острівець...

На острівці гусак допався до іржавого лозиного листя та кори, потім ліг на пісок і став тихо зализувати зболіле крило.

А гусенятко? Рай та й годі! Як тільки тато крикнув йому — плигай! — і воно вискочило з гнізда в іскристу чорноту і чорна рухлива громадина боком тернулася в бік гусенятка і хвиля схопила й потягла його в ніч — рай!.. Плинучий темний шовк води обгорнув його жовтеньке карапузеньке тільце, одягнув його хвилею, з хвилі і роздягнув, занурив і винурив, пливи собі далі!.. Яке воно все, коли все воно отаке: все темне! Не видно ні себе, ні тата перед собою, один тільки дощик січе тебе по головці та пахне якоюсь їжею, але де вона є?.. З ночі шумить, шумить, мабуть, очерет, жми, гусаченьку, туди, та не дуже бійся, а як тільки що — набирай побільше повітря і — під воду... На березі щось наче говорило. Гусенятко прислухалось — то вітер грався з водою залізним цепом від човна. «Тікати не буду, бо мені не страшно. Раз я нікого не бачу, то й мене ж не бачить ніхто».

Гусенятко підплівло до човна, обплівло його, вибрало під його боком затишне місце і задрімало. І наснилось йому,

тільки ковзнула по дзьобу і ляпнулась разом із своїми гаками у воду. Тоді гусак зібрав свої крила наче в одне, і вже не бачачи куди і що, а лиш би відрватися від своєї погибелі, темно і тяжко злетів. Вслід йому загуділа баржа і плюнув на небо спінінговий снайпер.

Гусак насилу підгрібав під себе повітря і, витріщивши очі, дивився-шукав, де б це його скриватися. На його щастя згори,

що воно вже велике, живе серед гусей, і гуси на нього кричать, і рай його скінчився...

«Здрастуй, дурне». — «Та я не дурне, я дике». — «Ну, раз дике, то йди до мене, не бійся, я сталевар, а це моя жінка Валя і троє моїх синів, вони теж сталевари. Я в бочку тебе на ніч посаджу біля саюа, щоб тебе, часом, ніхто не зобидив, щоб тебе наші гуси не били». — «Та не будуть вони мене бити». — «А може, будуть!» — «Та не будуть!» — «А як і не будуть, то все одно не хочу, щоб на тебе дивилися». — «Оце подивися, яка в мене шия гарна, ну як в старого гусака. Погрій мене». — «А чого ж, іди за пазуху». — «Та я замурзане, от!» — «Дивися, Валю, як воно у мене за пазухою сидить. Заснуло. Ніжкою дрібає, мабуть, сниться йому, що пливє. Валю, та виключи той телевізор, бо прокинеться. Ти диви, як воно до тебе притулилось...» — «Тату, віддайте гусенятко нам. Нашо воно вам? У вас свої гуси є». — «Так у нас домашні». — «То віддайте його нам, тату!» — «А де ж ви його держати будете, на балконі? Та і діти у вас такі, що замучать його в перший вечір...» — «Тоді мені, тату». — «Кому, тобі?» — «Та мені». — «Так тобі ж в армію через місяць!»

Сизим іневим досвітком хтось наче ішов. Гусенятко хотіло виглянути з бочки, але не дострибнуло. Тоді воно спробувало крило, одне і друге, а потім уже обидва і вистрибнуло на бочкове ребро: худий, облізлий, довгий, городом від води по картоплянім бадилищі до гусенятка йшов сірий тато.

Розмірковуємо над текстом твору

- Яке враження справило на вас оповідання? Які почуття, емоції ви переживали під час читання?

Гуси
(Олена Кульчицька, 1910-ти)

- 2 Яка тема цього твору?
- 3 Хто його головні герої?
- 4 Що з твору ми дізнаємося про гусенятко? Чим воно відрізнялося від решти дітей старої гуски?
- 5 Що ми дізнаємося про матір гусенятка? Чому вона полішає його? Чому саме їй доводиться вести табун гусей у вирій? Хто ухвалив таке рішення?
- 6 Яким постає у творі батько гусенятка? Прочитайте останню розмову гуски й гусака. Які настанови він дає гусці? Як це характеризує гусака?

«Хмаринка-підказка»

**турботливий байдужий досвідчений мрійливий
практичний обстріляний відповідальний
діловитий романтичний витривалий**

- 7 Поміркуйте, чому головними героями свого оповідання письменник зробив не людей, а птахів? Чим схожі на людей герої-птахи Миколи Вінграновського?
- 8 Пригадайте епізоди зіткнення гусака з людьми. Перекажіть той, що найбільше вразив. Якими у творі постають люди?
- 9 Поміркуйте, якими у творі постають технічні досягнення людей. Вони загрожують чи сприяють збереженню природи? Відповідь обґрунтуйте.
- 10 Оксана Іваненко зобразила у своїй казці «Цвітарінь» природний світ, сповнений гармонії, добра, любові. А якою постає природа у творі «Гусенятко»? Пригадайте епізоди, у яких гусеняті загрожують не люди, а представники тваринного світу.
- 11 Хто ж врешті рятує гусенятко? Хто, на думку автора, може віправити ту ситуацію, у якій воно опинилося? Що для цього треба?
- 12 Прочитайте розмову сталевара зі своєю сім'єю: синами, дружиною. Яким постає батько? Якими рисами характеру, на вашу думку, він наділений? Пригадайте характеристику, яку ви давали гусакові. Що спільногоміж батьком-сталеваром і батьком-гусаком?
- 13 Яка ідея твору Миколи Вінграновського «Гусенятко»?

Марія МОРОЗЕНКО

(нар. 1969 р.)

Марія Морозенко (справжнє ім'я — Марія Миколаївна Мороз) народилася 15 березня 1969 року в селі Малині Рівненської області. Вищу освіту здобула на філологічному факультеті Черкаського університету. Нині працює літературним редактором у видавництві. Вона є авторкою багатьох творів для дорослих та дітей, зокрема казок «Про країну ласунів», «У зеленому ярочку», «Невчайні пригоди Чока, який шукав Країну Щастя».

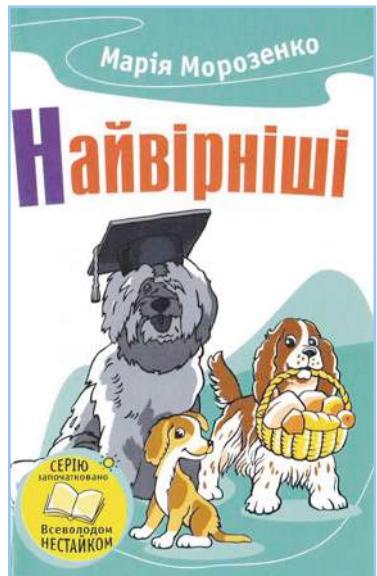

Марія Морозенко

Оповідання про тварин (анімалістичне)

Літературні твори, що розповідають про тварин, одержали назву **анімалістичних** (від латинського слова *animalis* — звір, тварина). Таким творам властиві документальна достовірність, науковість і водночас художність. У них поєднуються спостереження за тваринами та авторські емоційні відгуки, що пробуджують інтерес, повагу й любов до світу природи.

Оповідання Марії Морозенко «Вірність Хатіко» теж анімалістичне. У ньому реальна життєва подія стала основою глибоко емоційного втілення теми безумовної відданості та вірності.

Обкладинка книжки
Марії Морозенко
«Найвірніші»
(Ольга Воронкова, 2015)

Вірність Хатіко

Оповідання

Напевно, немає такої людини, яка не чула про Хатіко¹. Розповідь про цього дивовижного пса з породи акіта-іну розчулює і зворушує до сліз. Це особлива історія собачої вірності, нескінченної надії та безмежної любові. Історія про те, що наші чотирилапі друзі чуйні і безкорисливі. І попри все готові чекати нас вічність. Дозволь, я розкажу тобі про Хатіко.

— Я назву тебе Хатіко — восьмим. Як добре, що ми зустрілись. Нещодавно я втратив свого вірного друга. То був чудовий пес, мій сьомий улюблений. Знаєш, я невимовно сумую за ним, і найбільше боляче через те, що він так мало був поряд. Гірко, що собачий вік такий короткий. Але ти житимеш довго. Обіцяєш мені, Хатіко?

Маленький песик мало що розумів зі сказаного. Він був іще зовсім крихітним, а його досвід спілкування з людьми — мізерним. Та чомусь цієї миті Хатіко захотів залишитися з цим чоловіком, що мав світлий погляд і неймовірно теплі лагідні руки, які вміли ніжно гладити собачу шерстку.

Цуценятко Хатіко відразу ж полюбило свого господаря Хідесабуро Уено. Він сподобався йому вже тієї миті, коли той узяв його на руки. Почуття безпорадності, яке невідступно супроводжувало малого песика від рідної ферми, відразу ж зникло, щойно той лагідно заговорив до нього. Так, безперечно, Хатіко сумував за своїм звичним домом на фермі, де він насправді так мало провів часу. Щойно навчився істи з мисочки, його колишній господар привіз цуценя у гамірне місце і передав на руки цього чудового чоловіка зі словами:

¹ Хатіко народився 10 листопада 1923 р. на фермі неподалік міста Одате, префектура Акіта (Японія).

— Вчителю, собачку породи акіта-іну я хотів би подарувати вам на знак вдячності. Завдяки вашим життєвим урокам я навчився бачити цей світ по-новому, а знання, які здобув від вас, навчаючись на факультеті сільського господарства, допомогли мені визначитись із майбутнім. Так я став успішним фермером і ось тепер маю чудову прибуткову справу для родини. Дізнавшись, яке горе спіткало вас, коли ви втратили свого улюбленаця, я вирішив привезти «живий гостинчик» із власної ферми в Одате. Мої собаки — добрі помічники та надійні друзі. Вірю, цей песик стане утіхою вам, хоча й знаю, нікого не можна замінити бодай кимось. Але ж я не кажу зараз про заміну. Гадаю, можна розпочати нову історію дружби. Собачий вік короткий — це не наша провіна. Проте життя наших улюбленців триває доти, доки ми пам'ятаємо їх. І та любов, яку ви не встигли дати своєму втраченому песику, може зігріти того, хто так потребує вашого тепла у житті. Ось, погляньте, вчителю, яке це неймовірне цуценя! Ви можете подарувати йому свою турботу і чуйність, натомість отримаєте щось значно ліпше — безмежну відданість і любов. Він утішить вас, цей чудовий песик.

Господар ферми поставив цуценятко долі, маленький песик кумедно задріботів по землі, довірливо чалапаючи до рук професора, коли той присів навпочіпки, закликаючи його до себе. Коли ж цуценя ткнулося носиком у долоні свого нового господаря, професор радісно усміхнувся. Уперше за час втрати свого улюбленаця радів присутності поряд собачки, який довірився йому. І це була перша перемога Хатіко. У подальшому їх було безліч.

Скульптура, присвячена Хатіко та Хідесабуро Уено, встановлена в Токійському університеті (Цумо уеда, 2015)

Хатіко на залізничній станції в очікуванні господаря (1930-ти)

Хатіко любив бувати з господарем. Він супроводжував його скрізь і всюди — вдома, на відпочинку, на риболовлі, деінде і будь-коли був поряд із ним. Одного разу йому навіть пощастило побувати разом із господарем в Токійському університеті, де той викладав. Щоправда, це сталося через його неслухняність. Трішки підрісши, він якось подався слідом за професором на станцію Сібуя. Той, кваплячись, не помітив свого улюбленаця, що поспіхом ішов слідом. Так уперше Хатіко подолав дорогу до залізниці. Коли ж

господар сів у потяг до Токіо, угледів свого песика на пероні. Спохопившись, узяв його із собою, але в подальшому, після ранкового супроводу, наказував чотирилапому другові йти додому або ж сумирно чекати свого повернення на пероні.

— Я певен — ти все розумієш, Хатіко, — лагідно говорив усміхнений професор, невміло картаючи свого улюбленаця, коли той ішов слідом. — Ні, не можу більше брати тебе із собою. Ти бачив минулого разу й сам, що заняття всі звелись до гри з тобою. Ти настільки чудовий пес, що не можеш будь-кого залишити байдужим. Мої студенти так захопились тобою, що їм було не до занять. А це зовсім не годиться, друже. Гра — це чудово, але у визначений час і у визначеному місці. Чекай мене на пероні, Хатіко. Коли я повернусь, ми неодмінно пограємося у саду. Розумієш?

Хатіко не смів вслушатися свого господаря. Він справду був розумним і слухняним песиком. Тож надалі, слідуючи за професором, коли той іхав у місто в університет, проводжав його тільки до входу на станцію Сібуя і не далі, а потім повертався додому, щоб рівно о третій годині дня знову поквапитися на станцію зустрічати господаря з роботи. Коли потяг

прибував із Токіо, всі пасажири звично бачили на пероні Хатіко, що чекав професора. Подивовані такою відданістю містяни відтепер ставилися шанобливо не тільки до поважного Хідесабуро Уено, а й його вірного чотирилапого друга.

Так тривало півтора року. За цей час Хатіко безмежно полюбив професора. То було неймовірно — відчувати хазяїна й на віддалі. Він завжди знов про наближення господаря, його настрій і стан. Проте чомусь не відчув біди, що насувалася. Він ніколи й подумати не міг, що може несподівано втратити господаря. Але якогось дня той не повернувся з Токіо.

Вірний пес марно чекав його на станції, сумним поглядом проводжаючи усіх пасажирів. Серед приїжджих людей рідного обличчя не було. Бідолашний Хатіко просидів на пероні до пізньої ночі, але так і не дочекався повернення професора. Черговий на станції, проходячи повз нього, не стримав зітхання:

— Бідолаха, ти мабуть не знаєш, що в твого хазяїна, Хідесабуро Уено, стався серцевий напад, і він раптово помер. Лікарі не змогли врятувати професора. Додому він уже не повернеться. Не жди його більше.

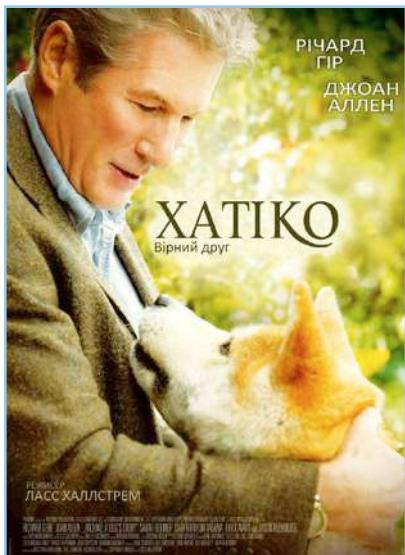
Хатіко не вірив почутому. Він знову знову — рано чи пізно його господар мусить-таки повернутися на станцію. Недарма ж сказав йому сам: «Чекай мене на пероні, Хатіко. Коли я повернусь, ми пограємося у саду».

Так, він мусив повернутися, бо пообіцяв. Професор щоразу дотримував слова, чого б мав порушити саме цю обіцянку.

Отож, вірний Хатіко заповзято вірив у повернення свого господаря. З дня у день він ходив на станцію, розумними очима обводячи щоранку і щовечора поквапливий натовп людей на пероні. Повз нього щодня байдуже проходили пасажири, от тільки дорогої людини у натовпі все не було й не було.

Пам'ятник Хатіко, установлений на вході до станції Сібуя в Токіо
(теру Андо, 1934)

Постер до художнього фільму «Хатіко. Вірний друг» (2009, реж. Лasse Галльстрем)

Розчulenі торговці підгодовували його рибою та якіторі¹, захоплюючись його наполегливістю. А залізничники стежили за тим, аби собаку, що став неодмінним атрибутом пристанційної площі, ніхто не ображав.

Осиротілий пес знехотя повертався додому, даремно сподіваючись, що раптом застане свого господаря у дворі, а чи у будинку. Наближаючись до воріт, мав надію, що почує за ними рідний голос. Але на подвір'ї його зустрічала похмураташа, яка запанувала тут від дня неповернення професора з Токіо. Вклавшись на ганку, Хатіко відтепер усе частіше сумував, згадуючи колишні щасливі дні. Віднині всі ночі його були тривожними, і навіть засинаючи, він скавулів безнадійно, оплакуючи втрату рідної людини. Та щойно наставав ранок, надія поверталася. Хатіко приходив знову на станцію, терпляче сподіваючись на диво.

Минали роки... Про Хатіко з часом дізнався увесь світ. Люди були захоплені його вірністю. Про цього дивовижного пса писали газети, заради нього на станцію Сібуя приїздили туристи, аби на власні очі побачити живе втілення віданості.

А Хатіко... Хатіко не зважав на це. Його не цікавила слава. Єдине, чого він хотів, аби його господар усе-таки повернувся. За десять років розлуки він так і не забув його.

До останнього дня чекав з надією. І вже поринаючи поволі у сон вічності, бачив перед очима світле лице професора, як і чув його неповторний голос:

— Чекай мене на пероні, Хатіко...

¹ Якіторі — популярна в Японії страва зі шматочків курки, підсмажених на бамбукових шампурах. Цю страву любив Хатіко.

Він так і стоїть на пероні дотепер, вірний пес Хатіко¹. Здається, що, вдивляючись у далечінь, усе ще сподівається угледіти наближення рідної людини.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справив на вас цей твір?
- 2 Як Хатіко опинився в професора? Чому господар ферми подарував професорові маленького собачку?
- 3 Які стосунки склалися між професором і Хатіко?
- 4 Чому професор не міг брати Хатіко із собою до університету?
- 5 Що сталося з професором?
- 6 Як Хатіко відреагував не те, що професор не з'явився в призначений час на пероні?
- 7 Як до Хатіко ставилися люди на залізничній станції?
- 8 Поміркуйте, чому в оповіданні авторка називає професора не господарем Хатіко, а рідною людиною?
- 9 Скільки років Хатіко чекав на професора?
- 10 Як люди відзначили вірність Хатіко?
- 11 Що сталося зі скульптурою Хатіко під час війни? Поміркуйте, чому після війни люди відновили пам'ятник Хатіко.

Подискутуємо?

- 12 Чого навчає нас історія Хатіко?

Виявляємо творчі здібності

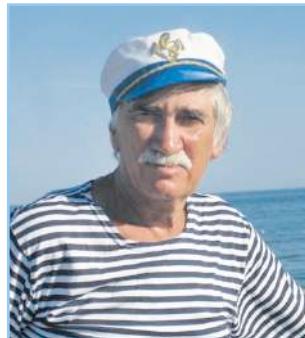
- 13 Оберіть тему й напишіть коротке есе.
  - Наш хатній улюбленаць
  - Хатня тваринка — забавка чи відповідальність? Власний досвід
  - Чому люди праґнуть мати хатніх тварин?

¹ Хатіко помер 8 березня 1935 року, а пам'ятник «Вірний собака Хатіко» скульптор Тери Андо встановив біля станції Сібуя 1934 року. Під час Другої світової війни пам'ятник знищили — метал потрібен був для зброї. У серпні 1948 року статую Хатіко відновили.

Анатолій КАЧАН

(нар. 1942 р.)

Анатолій Леонтійович Качан народився 16 січня 1942 року в селі Гур'ївці на Миколаївщині. Вищу освіту здобув на філологічному факультеті Одеського університету, працював учителем, журналістом. Написав низку книжок для дітей та юнацтва: «Берегові вогні», «Ворота міста», «Живу я біля моря», «Прощання з літом» та ін.

Анатолій Качан

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Де народився Анатолій Леонтійович Качан?
- 2 Яку й де здобув освіту?
- 3 Ким працював?
- 4 Які книжки для дітей та юнацтва написав Анатолій Леонтійович Качан?

Морський краєвид (**«Море грає»**)

Анатолій Качан відомий як майстер поетичної **мариністики** (від латинського *marinus* — морський). До неї належать твори з морськими мотивами: поезії про моряків, морські пейзажі, морське життя й подорожі.

Поет володіє умінням бачити красу довкілля й розповідати про неї. У вірші «Море грає» він добирає чудові образи. З одного боку сунуть морські хвилі, летять чайки, видніється яхта вдалині, а з іншого — на ниві коливаються «хвилі ярої пшеници». І десь на видноколі дивним чином сходяться разом ці — синій і зелений — кольори: «*Mоре грає, поле грає*».

Читацький практикум

Море грає

Море грає, море грає,
Хвиля хвилю доганяє:
Наступає їй на п'яти —
І не може наздогнати.

З неба чайки білокрилі
З криком падають на хвилі
І хапають, мов пір'їнку,
На льоту із хвиль рибинку.

Ген у морі яхта біла
Ловить вітер у вітрила.

А на кручі біля хати
Дві тополі височенні
Хочуть вітер упіймати
В паруси свої зелені.

А з полів на косогорі,
З володінь перепелиці
Линуть-котяться до моря
Хвилі ярої пшениці.

Десь отам на виднокрузі,
Коли дмуть вітри південні,
Зустрічаються, мов друзі,
Хвилі сині і зелені.

Море грає, поле грає,
Хвиля хвилю доганяє:
Наступає їй на п'яти —
І не може наздогнати.

Море з вітрильником
(Архип Куїнджі, 1876)

На морі. Сонячно
(Віктор Іванів, 2012)

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження спровокував у вас цей твір? Можливо, допоміг вам пригадати приємні хвилини відпочинку біля моря?
- 2 До якого виду лірики належить цей твір? Чи можна його назвати прикладом поетичної мариністики? Обґрунтуйте свої міркування.
- 3 Які картини постають у вашій уяві під час читання або слухання цієї поезії? Опишіть їх.
- 4 Поміркуйте, які засоби художньої виразності мови застосував поет для створення пейзажів — морського й степового?
- 5 Чи є в поезії «Море грає» епітети? Знайдіть їх. Які з них більше привернули вашу увагу: «чайки білокрилі», «яхта біла» «паруси зелені» «тополі височенні»?
- 6 Знайдіть у поезії метафори — художній засіб, що полягає в перенесенні ознак одного предмета чи явища на інший на основі їхньої схожості.
- 7 Яка з цих метафор вам найбільше сподобалася: *море грає, поле грає, хвиля наступає на п'яти, яхта ловить вітер у вітрила?* Можливо, вам до вподоби інша, що є в тексті?
- 8 Чи можна наведені метафори визначити як персоніфікацію? Свою думку обґрунтуйте.
- 9 Які порівняння використовує поет? Про кого він говорить «зустрічаються, мов друзі»?
- 10 Поміркуйте, яких образів більше в поезії «Море грає»: зорових (тих, що ми уявляємо у вигляді картини, відео, мультфільму) чи слухових (коли ми уявляємо звуки природи, звучання музичних інструментів, мелодій)?
- 11 Поміркуйте, чи є в поетичному пейзажі Анатолія Качана місце для людини, результатів її діяльності? Назвіть образи, які пов'язані з людиною. Поміркуйте, які стосунки між природою та людиною зображені в поезії «Море грає»: гармонійні, дружні, зграйні чи ворожі, суперечливі, неприязні? Відповідь обґрунтуйте.

Подискутуємо?

- 12 Чи можливі гармонійні стосунки між людиною і природою?
- 13 Дискусія «Людина і довкілля» спонукала ваших однолітків скласти й дотримуватися особистих планів захисту природи. Складіть власний план «Я на захисті природи».

УЗАГАЛЬНИМО?

1. Автор / авторка твору «З ґринджолятами» —
A Павло Тичина
B Олена Пчілка
C Анатолій Качан
2. Назва твору Оксани Іваненко —
A «Цвітарінь»
B «Гусенятко»
C «Гаї шумлять»
3. «Хор лісових дзвіночків» — це
A оповідання
B казка
C вірш
4. Олена Пчілка — літературний псевдонім
A Оксани Іваненко
B Ольги Косач
C Марії Морозенко
5. Основна думка художнього твору — це
A тема
B ідея
C епітет
6. Тему екології висвітлено у творі
A «Арфами, арфами...»
B «Цвітарінь»
C «З ґринджолятами»
7. Події прочитаного вами твору Марії Морозено відбуваються
A в Україні
B у Японії
C у Франції
8. Майстер мариністичної лірики —
A Павло Тичина
B Микола Вінграновський
C Анатолій Качан

- 9.** Тему дружби людини і тварини висвітлено у творі
- A** Марії Морозенко
B Миколи Вінграновського
C Оксани Іваненко
- 10.** Перенесення людських рис на довкілля, олюднення природи в художньому творі — це
- A** епітет
B порівняння
C персоніфікація
- 11.** Епітет подано в рядку
- A** море грає
B сни розкішні
C мріє гай
- 12.** Опис природи в художньому творі — це
- A** ідея
B пейзаж
C метафора

Щоб перевірити, як ви засвоїли тему «Рідна природа», пройдіть тест в електронному додатку до підручника.

Віртуальна бібліотека

Більше дізнатися про тему природи в літературі для юнацтва ви зможете з таких творів:

- «До Ворскли, по рибу!» Івана Багряного;
- «Янехо» Анатолія Дрофана;
- «Після хуртовини» Василя Чухліба;
- «Таємниці старого дуба» Анатолія Давидова;
- «Мандри жолудя» Дмитра Чередниченка.

Світ дитинства

Іван НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

(1838—1918)

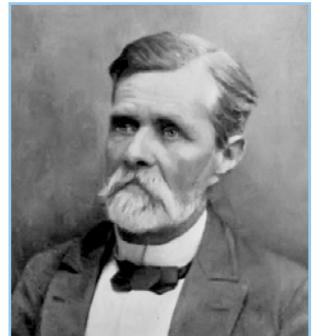
Іван Семенович Левицький (Нечуй — літературний псевдонім) народився 25 листопада 1838 року в місті Стеблеві (нині селище міського типу Корсунь-Шевченківського району Черкаської області). Батько-священник прищепив йому любов до літератури та історії. Вищу освіту Іван Левицький здобув у Київській духовній академії. Тоді дуже багато читав, самотужки вивчив французьку й німецьку мови. По закінченні академії викладав у різних навчальних закладах Російської імперії.

А ще він завжди виступав проти утисків української мови й літератури — це й визначило рішення стати українським письменником. Псевдонім Нечуй обрав на честь козацького полковника, героя народної «Думи про Нечуя». Звертався до різних тем, уславив себе як знавця народного побуту та звичаїв.

Іван Нечуй-Левицький дуже любив музику, природу, годинами міг сидіти біля річки і мріяти. Узагалі був самітником, людиною тихою, спокійною.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Яке справжнє прізвище письменника Івана Нечуя-Левицького?
- 2 На честь кого обрав літературний псевдонім?
- 3 Яку освіту здобув Іван Семенович Левицький?
- 4 Хто захотив майбутнього письменника до читання?
- 5 Які знання він здобув шляхом самоосвіти?
- 6 Що вплинуло на його рішення стати українським письменником?

Іван Нечуй-Левицький

- 7 У спогадах, які залишили сучасники Івана Нечуя-Левицького, він постає людиною тихою й спокійною. Як же характеризує його рішення бути українським письменником, писати про Україну й українців?

Композиція та сюжет літературного твору

З окремих деталей конструктора ми складаємо якусь фігуру або малюнок. Так само й письменник поєднує образи, породжені його уявою, у завершенну цілість — художній твір. Недарма замість «написати» іноді кажуть «скомпонувати» твір.

Композиція походить від латинського *compositio* — складання, поєднання, побудова. Під цим поняттям розуміють побудову твору, розташування різних його частин: персонажів, подій, пейзажів, діалогів, монологів тощо.

При розгляді композиції важливо звертати увагу не лише на окремі елементи твору, а й на те, як вони погоджені між собою авторським задумом.

До композиції належить і **сюжет**.

Сюжет — події, у яких розкриваються образи персонажів та втілюється головна ідея твору.

Сюжет умовно можна поділяти на частини — епізоди, що мають відносно самостійне значення. Не всі літературні твори мають сюжет: у ліриці найчастіше не зображено жодних подій, натомість є лише емоції, роздуми, переживання ліричного героя.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- Що таке композиція художнього твору?
- Що таке сюжет?
- Пригадайте будову народної казки. Чи всі її частини пов'язані з розвитком подій?

«Хмаринка-підказка»

Тут і казці кінець, а хто слухав молодець!
От вам казка, а мені бубликів в'язка.

Із дитячих спогадів («Вітрогон»)

Коли говорять «вітрогон», то мають на увазі когось дуже легковажного. Ось шестилітній герой оповідання Нечуя-Левицького — такий вітрогон!

Щоправда, це означення швидше доброзичливе, адже стоється маленької дитини, яка лише пізнає світ. Дуже вже кортить героєві гуляти із сільськими хлопчаками: купатися, збирати ягоди, спостерігати за птахами та й навіть за небезпечною гадюкою. Мимоволі забуваються навіть суворі мамині настанови й повчання, бо стільки ж нового й цікавого навколо.

Усе оповідання становлять щоденні пригоди маленького хлопчика, викладені вже як спогади дорослої людини про дитинство. Воно просто манить оповідача яскравими враженнями, приваблює напрочуд легким і безтурботним сприйняттям світу.

У творі дуже багато пейзажних описів, точними штрихами зображені люди і побут українського села позаминулого століття.

Читацький практикум

Вітрогон

Оповідання

Пам'ятаю, мені було років шість або сім, як це діялось. Батько мій був тоді економом в одному селі. Економія стояла сливе край села, вся обсаджена вербами й тополями. За економією слався до кінця села широкий вигін, де весною і влітку пастушки пасли ягнята.

Дома не було мені з ким гулять. Була в мене одним одна менша сестра, але така вередлива та плаксива, що й гулять і бавиться з нею було не можна. Оце почнемо граться, я її торкну чи зачеплю, а вона розквасить губи та й почине ревти на всю хату. Була вона якась утла на здоров'я і завжди

кисла, як кислиця. І через неї мені часто доводилось од матері пробувати кислиць: оце було зачеплю її або штовхну так, що вона й ноги задере, то вона зараз біжить до матері жалітися: а мати мені зараз тиць кислицю в зуби: було добре намне чуба або наскубе вуха.

Нема мені дома з ким гулять, а гуляти, господи, як хочеться! Так було мене й тягне на той вигін. І побігать є де на просторі і з хлопцями гарно погулять. Оце було втечу з хати на вигін до хлопців, бігаємо навпереди, наввипередки, граємо в довгої лози, загнуздаємось та граємо в коней. А осточортіє бігать, ідемо до річечки, що текла або слизила внизу край вигону, серед очерету та осоки. Лазимо було в лозах, понариваємо прездорові пучки ожини, наїмось, ще й позамазуємо пазухи ожиною. Прийду було додому й сестрі принесу пучок ожини. А мати знов мені тиче кислиці: «Навіщо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожиною?» Велика пак цяця — біла сорочка. Спробувала б мама, як гарно лазить в лозах та ожину рвати, то, може б, і не тикала мені кислиць, та ще й так часто.

Лазимо було по кущах та й в осоці назнаємо пташині гнізда. Господи, яка то була радість, як було назнаємо десь пташине гніздечко! Мама було каже: «Не дери ж ти пташиних гнізд та не бери яєчок, бо пташка буде плакати». А мені було байдуже, чи плаче там пташка, чи ні. Було заберу яєчка з гнізда та й принесу додому сестрі. Мама мені за яєчка знов тиче під ніс ті капосні кислиці. А раз ми нагляділи в березі страшну гадюку. Над берегом лежав камінь, де молодиці прали плаття й крохмалили його в березі в крохмалі з висівок. Ми було там усе купаємось. Пісочок на дні затужавілий, твердий, і неглибоко: саме добре нам купатися. Було прийдемо на піскуватий берег, дивимось, а кругом каменя дрібна рибка аж кишить, в'ється, хапає висівки. Оце було тільки стану на камені та як моя тінь впаде на воду, то рибка так й шугне навкруги од каменя, неначе курчата од шуліки. А раз ми вскочили в берег під верби, коли дивимось, коло камінчика плаває, неначе

пасеться, гадюка, довга, як батіг, та ряба. Ми так і оставпіли з переляку. Стоїмо ми та тільки дивимось. І страшно, і дивитись хочеться на гадюку; бо я ще тільки чув про неї, що як вона вкусить, то чоловік од цього може вмерти, а бачить на свої очі гадюки не бачив. Гадюка вгляділа нас та й плавує по піску: в'ється, як батіг, а головку держить вгору та все киває нею то сюди то туди. Покрутилась по піску та й пошилась в осоку. Од того часу ми вже боялись лазить в осоці. Я й мамі не казав за гадюку, бо знав, що мені досталось би на бублики. Тільки сестру лякав гадюкою.

Раз я з пастушками побіг в берег купаться. Надворі було дуже душно. Старші пастушки покинули менших стерегти ягнята, а самі побігли зо мною до річки. Поскидали ми сорочки. Купались ми, купались, а потім вискочили з води та давай качається по гарячому піску. Один пастушок наглядів калюжу під вербами. Ми побігли до тієї калюжки, пообмазувались чорною гряззю. Так нам смішно, що ми усі стали чорні, як чорти. Я знав, що мама мені за цю мазанину дала б на закуску зо дві або зо три кислиці; але все-таки обмазався усей гряззю, навіть лице й лоба обмазав. В березі стояв човен. Хлопці повлазили в човен та давай стрибать з човна в воду на бік, де було води по пояс. Я довго дивився та й думав: «Ви скакаєте в воду, як маленькі, а от я скочу так, як плигають парубки з каменя або з гатки в воду». Розігнався я з берега, побіг по човні та плиг в воду з самісінького носа човна на глибиню! Хотілось мені почванитися перед хлопцями, так я й не знав, де та сміливість узялась. Скочив я в воду; думав, буде мені по шию, але примічаю, що ногами дна не достаю та все тону глибше. Плавати я ще не вмів; та й ніхто з нас ще не вивчився гаразд плавати. Я пригадав тоді вперше, що люде топляться в воді, і в мене в душі похололо. Черкнувся я ногами об дно, примічаю — несе мене вода вгору. Я вирнув на світ, б'юся руками й ногами та й криконув що було сили. Але чую, я знов потопаю, знов пірнув під воду. Тягне мене на дно, неначе руками.

Вже мені дух вода забиває, вже мені важко дихати. Я роздягив рота й хотів дихнути, а вода пішла в рот, і я її п'ю та й п'ю. Я втімив, що топлюся, що я тут сяду на дно та й не вирну більше наверх з води і тут мені буде смерть. Я знов черкнувся об дно, почав борсаться в воді. Вода мене знов винесла наверх. Я липнув очима, побачив світ і знов крикнув. Мабуть, на моє щастя, саме тоді находилась якась молодиця: прийшла в берег плаття прати. Кинулась вона в воду, вхопила мене за чуб та й винесла на берег. Дивлюсь я, пастушки стоять ні живі ні мертві, тільки очі повитріщали та роти пороздявлляли. Прибіг я додому, та вже й мамі нічого не кажу за те. Але капосна молодиця швидко після того стрілася з мамою та й розказала. Дала мені мама доброї прочуханки й заборонила зовсім виходити з двору та гуляти на вигоні.

Але як його в світі всидіть вдома, коли для мене був двір тісний. Вже я й по покрівлі лазив: і по коморі, і по клуні, і по стайні; вже й заглядав в голубині гнізда, дер горобині гнізда, скинув палицею одно ластовине гніздо, викидав горобині яєчка з гнізд та розбивав їх навіщось об колоду; але самому без хлопців було невесело дерти. Бігав я по дворі, ганяв по садку, а мене все бере нудьга без хлопців. Тягне мене та й тягне на вигін до компанії.

Ото раз надвечір нудився я, нудився та й думаю: не видержу більше, піду крадъкома та потаенці до пастушків. От і пішов я, тільки не через ворота, а через садок. Перебіг садок, виліз на тин, плигнув зопалу через тин в колючки, поколов собі колючками литки, набрався реп'яхів, як та вівця, а далі дременув на вигін що було сили. Біжу я, дивлюсь — ягнят не видно і пастушків нема. А далі думаю, що пастушки погнали ягнята до царини на кінець вигону. Прибіг я до царини, і там нема пастушків. Я й не догадався, що вони погнали ягнята на другий кінець вигону, під чагарник. Мені здалося, що вони пасуть десь за цариною. Вибігаю я за царину, їх нема. Я побіг шляхом попід високим житом, що вже викидало колос, а поперед

мене біжить чубата посмітюха та так недалечко од мене. Мені здавалось, що вона молоденька і я її зловлю руками та й принесу сестрі на гостинець. Що добіжу до неї, то вона зніметься та й перелетить далі на ступенів два понад самісінькою травою. Я знов за нею, а вона од мене: неначе дражниться зо мною. Біг я, біг, а посмітюхи не впіймав. Коло невеличкого мосту вона знялася з місця та й полетіла в жито.

Добіг я до мосту. Коло мосту так гарно та зелено. Під мостом дзюрчить малесенька річечка по камінцях. Понад річкою зелена трава. Я побіг до річечки, вглядів камінці, кидав тими камінцями в воду, влучав в жаб, а далі задумав загатить гребельку й зробить ставок та й почваниться потім перед хлопцями: дивіться, мов, яке я диво вчинив. Загатив я гребельку; вода спинилася, стала й почала розливаться на зелені бережки. Я проробив посеред гребельки спуст для лотоків. Отут, думаю, поставлю млинка, та ще якби так зробить, щоб він крутився, ще й борошно мололось, як у млині. Ото хлопці з дива очі повитріщали б на мій млин! Я глянув під міст, а там так чудно, якось неначе в хаті: і дві стіні по боках, і стеля зверху, і неначе двоє здоровецьких дверей — одні проти других. Я пішов під міст, ліг на м'якій травиці та й задивився на потічок, як він булькотить, переливаючи воду з камінчиків на камінчики. Я дививсь та дивився, роздивлявсь. Так мені чудно під мостом, бо я ще зроду не був ніколи під мостом. Лежав я, пацав ногами, думав, як то мій млинок буде молоть, а з-під млинка буде борошно сипатися в маленький мішечок, — та й незчувся, як і заснув.

Вже й сонце зайшло, а я сплю. Як прокинувся я, то вже почало на світ благословитися. Прокинувся я та й лежу, а мені

Вечоріє
(Микола Пимоненко, 1900)

здається, що я лежу в себе вдома на ліжку та чогось прокинувся вночі, чи що. Тільки глянув я на один бік, передо мною якесь здоровецьке вікно сіріє: таке здорове, що в його чоловік сміливо увійшов би, не схиливши голови. «Що це таке? — думаю я. — Чого це наше вікно за ніч стало таке здорове? Я чув, як батько недавно казав, що нашу кімнату будуть розкидать та перебудовувати заново. Може, це теслі за ніч встигли вже розібрати стіну», — думаю я лежачи. Коли повернув я очі на другий бік — і там сіріє таке саме здорове вікно. «Що це за випадок стався вночі!» — думаю я. Лапнув я під собою, щось м'яке підо мною, неначе кожух; а я пам'ятаю, що мама ніколи не стелила мені кожуха на ліжку. Дивлюся я вгору, стеля чогось чорна, неначе сажею обмазана. То було коли прокинусь, липну очима на стелю, то вона все біла влітку, а взимку сіра; а це чогось стала зовсім чорна. Ото лежу я та спросоння собі це все митикую. Коли прислухаюсь, коло мене близько щось дзюрчить, неначе потічок або течія тече по камінцях: кап-кап, ляп, дзюр-дзюр! Зовсім вода шумить та булькає. «Що це за диво! — думаю я. — Де ж це в хаті взялась річечка, та ще й неначе тече через кімнату близько од моого ліжка». Вже я трохи прочумався, та все лежу, прислухаюсь, чи не заговорить десь в другій кімнаті мама, чи не крикне десь тато. Коли чую, хтось ніби по стелі йде й бубонить. Я прислухаюсь і виразно чую: «Господи помилуй, господи помилуй, слава отцю й сину і святому духу, нині й присно і вовіки віков, амінь. Отче наш, оже єси на небесь..» Це, мабуть, батько встав та голосно богу молиться, бо мій панотець мав звичай вранці молитись голосно, ходячи по кімнатах. «Але ж, — думаю я, — чого це він виліз на горище богу молиться! Або, може, то наймит ходить по горищі та голосно богу молиться: це не тато», — міркую я собі. Коли тут щось як загуркотить! Як залущить стеля! Чую на свої вуха, що попереду застукали кінські копита, а за ними покотився віз; а дошки в стелі аж лущать. «Ой боже мій! Що ж це за диво! Хтось по нашому горищі кіньми їздить! І як воно

туди витеребилось кіньми та возом? Ой! ще стеля завалиться та й мене вб'є!» — блиснула в мене думка.

Та при тому як скочу з ліжка на ноги, аж... і скакать не було куди. Вже трохи розвиднілось, і до мене вернулась пам'ять. Я в одну мить пригадав, що я під мостом і як я туди заліз. Тільки ніяк не міг вгадать, що тепер надворі: чи вечір, чи ранок, чи вдосвіта. «А може, я оце заночував під мостом... лежав і спав тут вночі?» — майнула в мене думка. І чогось мені одразу стало страшно ѹ містка, і тієї ночі. Чогось мені спала на ум та гадюка, що я бачив в березі. Здалося мені, що от-от гадюки вилізуть з нори й обкрутятися кругом рук, кругом ніг, кругом шиї та й задушати мене, а жаби наскакають та й укриють мене всього. Як дремену я з-під мосту, та мерщій на горбок, та на шлях. Дивлюсь — шляхом іде чоловік і наближається до містка. Як углядів мене чоловік та як крикне: «Дух святий при нас! Ой чорт!» — та як дремене назад! Аж курява за ним піднялася. Біжить та хреститься, а я за ним біжу та кричу! Чоловік біжить та й собі кричить до того чоловіка, що тільки переїхав через місток: «Потривай! Підожди! Дух святий з нами! Чорт з-під містка!»

Чоловік спинив коні. Я біжу та кричу: «Потривайте, дядьку, дядьку, дядьку!» А чоловік каже: «Еге! Нечиста сила, а ще й дядьком зве. Який я тобі дядько? Нехай бог боронить і заступить од такого небожа!»

Скочив чоловік у віз, аж ноги задер у возі з переляку. Батіг свиснув. Віз покотився, а я зостався сам серед шляху. Іду шляхом за возом та й плачу. Зайшов я вже далеченько, бо мені неначе памороки одвило; але слози перестали літись. Я став та й роздивляюсь, куди це я зайшов. Дорога повилася далеко-далеко між житами, а далі піднялась на гору та й сковалася в ліс. Глянув я на ту гору та й догадався, що я йду не в село, а одходжу од села. Я озирнувся назад і глянув на село. Село мені здалось неначе не наше: якось потяглося смугою низом по над річкою аж до самого ліска. Церкви нігде не видно, і економії не видно. Село зовсім ніби не наше, бо з цього боку я ніколи

й не бачив нашого села, а коли, може, й бачив, то не доглядавсь. Дивлюсь я, од шляху повертає між житами втоптана стежка просто до хат. Я повернув тісю стежкою та й неначе пірнув у жита.

Йду я тісю стежкою, як у лісі. Мені нічого не видко, тільки небо синє надо мною. Коли гляну, проти мене йде молодиця. Вгляділа мене та як крикне: «Ой боже мій! Дух святий з нами!» Повернулась вона назад та як дремене! Тільки жито за нею слідком зашелестіло. Вона біжить, а я й собі біжу за нею, радий, що стрів живу людину. «Дядино! дядино! тітко!» — кричу я до молодиці, а вона біжить і не оглядається. Що це таке зо мною здіялось, що мене люди лякаються й жахаються, втікають од мене! Переночував під мостом та неначе й сам чортом став, коли од мене люди одхрещуються.

Вийшов я з жита, перебіг через шлях та й пішов улицею по селі. Дивлюся я, молодиця вбігла в двір та й ускочила в сіни, ще й двері за собою причинила. Я й собі пішов до того двору. Коли як вискочать з двору дві собаки! загавкали та так і кинулись до мене. Я махаю руками, а вони капосні от-от вхоплять мене за руки. Я з переляку видерся на тин, сиджу та й душі в собі не чую. А собаки аж на тин плигають, але до мене не достають. На моє щастя, одчинились сінешні двері, і звідтіль вийшла старенька бабуся, а через поріг виглянула молодиця з острахом.

— А хто ти такий? — питає в мене бабуся.

— Я Василь, — кажу я до баби, — обороніть мене од собак.

— Чий же ти, хлопче? — знов питає баба, а сама коли б тобі з місця рушила.

— Я економів, я Василь, — кажу я та плачу. Бабуся взяла ломаку, щось пошептала, перехрестилась та й прогнала собак і зняла мене з тину.

— Ой боже мій, як воно мене налякало! — обізвалась молодиця. — А я думала, що русалка блукав, гуляючи в житі, та за мною гониться.

— Чого ж це ти аж сюди забрів та дражниш собак вдосвіта? — питає в мене баба.

— Та я ночував під мостом, — обзываюсь я до баби.

— Під мостом? Оце диво. А чого ж ти туди заліз? — питає баба.

Я розказав бабі про свою пришту. Вона взяла мене за руку та й одвела додому. Як прийшли ми додому, вже сонечко викотилось з-за верб.

Тільки що ми увійшли в двір, десь узялась мама на ганку, прибігла до мене й з плачем кинулась до мене та й обняла мене. Я боюся, аж трушусь, жду кислиць, а мама плаче. «Що це за диво якесь трапляється мені?» — думаю я.

— Де ти, Ганно, його знайшла? — питала мати в баби.

Приблукавсь панич до нашого двору оце вже світом, а молодиця наша вгляділа його в житі та й утекла од його: дурна думала, що то русалка гуляє в житі. Мабуть, гравсь учора ввечері в житі та й переночував там, — каже баба.

— А ми тут цілісін'ку ніч не спали, — оповідала мама бабі з слізми в очах, — порозсили наймитів та наймичок шукать його. Пан з ліхтарем обійшов усей вигін, оглядів усі рови, обійшов чагарник. Ми вже думали, чи не втопився він часом, купаючись з хлопцями, і оце світом послали з волоком людей, щоб зайшли в тих місцях, де вони купаються, та хоч витягли його з води. А я цілу ніч ні на волос не спала й очей не стуляла через оцього вітрогона.

Я слухаю, що мати розкажує бабі, та й постеріг, якого я клопоту та жалю завдав матері та батькові. Мені стало якось ніяково. Я не знав, де й очі діти, та все дивився собі на ноги, замазані гряззю. Подякувала мама бабі, пішла в пекарню, винесла хліб і дала бабі, а мене все за руку держить та за собою водить. Поглядаю я на заплакане мамине лицезрі: і жаль мене бере, і все-таки я жду от мами кислиць та думаю: «Сльози — слізми, а кислиці ще таки будуть».

Повела мене мама в покої. Тато не виходив ще з своєї кімнати. Я стою, а в мене аж ноги трусяться. Мені здавалось, що тато от-от винесе мені з півклунка кислиць на снідання. От і тато вийшов. В мене і в душі похололо. Однаке тато кислиць мені на снідання не виніс; вийшов веселенький і тільки каже:

— А де це ти, волоцюго, тинявсь цілу ніченьку, що й дома не очував? Де ти очував?

— Під мостом, — насилу стало в мене сили обізваться.

— Під мостом! — аж крикнула мати, а за нею й наймичка, і обидві вони перехрестились. Батько зареготовався на всю кімнату.

— Чого ж ти туди заліз? — спитала в мене мати.

— Гуляв, та й зайшов під місток, та зробив гребельку на течії, — кажу я.

— Та там же чорти сидять вночі під мостом, не при хаті згадуючи, — обізвалась наймичка.

— Там же гадюки та жаби! І як оце вони тебе не покусали? — сказала мама, бідкаючись.

Чортів тоді ще я не боявсь, хоч і чув за їх: я тоді думав, що чорти — то щось таке, як чорні жуки з рогами, що душать курчат за шийку. Я сам не раз одламував роги тим жукам, то вони мені були не страшні; але як сказала мама за гадюком, то я аж зблід з переляку. Посадили мене за стіл, дали снідання, а мені все увижається, що під столом лазять гадюки та вже й плавають по моїх ногах.

Пополаяв мене батько за сніданням, попосміявсь з мене та й заборонив мені купатися в річці з пастушками й гуляти на вигоні. Мені було дуже ніяково. Я почував, що вчинив якусь провину, наробив клопоту мамі й татові. Після снідання я вискочив надвір, сів на ґанку, а мені все якось погано було на душі. Але налинули до ґанку голуби дзьобати просо. Я побіг в стайню, заглянув у кошіль, дивлюсь — голуби знеслись. Я став такий радий, що зараз забув і про місток, і про собак, і про гадюк, як усяке лихо забувається на світі.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справив на вас твір Івана Нечуя-Левицького?
- 2 Як ви зрозуміли називу оповідання?
- 3 Хто є оповідачем у творі? Про що він розповідає?
- 4 Як звати головного героя? Скільки йому років?
- 5 Чому Василькові «*тісно*» в хаті та на подвір'ї? Із ким він любив грatisя? Які в хлопців були ігри?
- 6 Як зрозуміли слова головного героя: «...мені часто доводилось од матері пробувати кислицю»? Наведіть приклади, за що і як мама карала Василька.
- 7 Знайдіть у тексті оповідання епізод, коли мама научає Василька й забороняє йому «дерти пташині гнізда» і брати звідти яечка. Чому хлопчикові «було байдуже, чи плаче там пташка, чи ні»? Чому він не слухає мами? Поміркуйте, чи змінилося ставлення до цих подій дорослої людини, яка розповідає про своє дитинство? Відповідь обґрунтуйте.
- 8 Як ми, сучасні читачі, можемо оцінити ставлення Василька до природи?

«Хмаринка-підказка»

неприпустиме нерозважливе неприйнятне недозволене необережне ганебне нормальне прийнятне

- 9 Які небезпечні пригоди переживає Василько?
- 10 Чому він мало не потонув? Прочитайте виразно цей епізод. Що ви відчували під час читання?
- 11 Хто врятував Василька? Як хлопчика було покарано? На вашу думку, покарання було справедливим?
- 12 Поміркуйте, як убезпечити себе від таких прикрих пригод.
- 13 Чому Василько порушує заборону виходити з двору?
- 14 Перекажіть такі епізоди:
  - Як Василько опинився під мостом, і що там сталося.
  - Як Василько дістався додому, які пригоди чекали на цьому шляху.
  - Як Василька зустріли вдома.
  - Що зрозумів Василько після повернення?
- 15 Чи надовго він запам'ятав урок, який отримав? Чому?

Борис ГРІНЧЕНКО

(1863—1910)

Борис Грінченко

Борис Дмитрович Грінченко народився 9 грудня 1863 року на Харківщині. Рано захопився політикою, побував в ув'язненні. Десять років працював учителем. На основі набутого досвіду написав праці «Яка тепер народна школа на Вкраїні», «Народні вчителі і українська школа».

До літератури прийшов за підтримки Івана Франка. Учительську працю поєднував з літературною, вивчав народні традиції. Упорядкував збірки народної творчості «Пісні та думи», «Веселий оповідач».

За часів Російської імперії Борис Грінченко, незважаючи на заборони та переслідування, рішуче обстоював освіту українською мовою. Сам очолював товариство «Просвіта», підготував навчальні видання «Українська граматика до науки читання й писання» та «Рідне слово».

Серед багатьох здобутків Б. Грінченка є унікальна праця — «Словник української мови», який дотепер має велике значення для української науки й культури.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Чи зацікавила вас постать Бориса Грінченка?
- 2 Хто з відомих українських митців підтримав Бориса Грінченка у його намаганнях стати письменником?
- 3 З якою діяльністю письменник поєднував літературну працю?
- 4 Яку збірку народної творчості впорядкував Борис Грінченко?
- 5 Відомо, що письменник десять років працював учителем у *народних школах* — навчальних закладах початкового навчання, у яких могли навчатися діти всіх верств населення. Грунтуючись на фактах із нарису про Бориса Грінченка, доведіть, що він був небайдужим до проблем освіти в Україні.

Урок людяності («Украка»)

Є уроки, яких не відшукати в шкільному розкладі. Про один такий і розповідає автор оповідання «Украка». Він пропонує зрозуміти, що ж насправді змусило школярку взяти чужий хліб. Здається, викрито злочинницю, однак досвідчений і справедливий учитель уважно її вислуховує, демонструючи своїм учням взірець людяної поведінки. І вже невдовзі ті, хто спершу обвинувачував геройню, самі переймаються глибоким співчуттям до неї.

Автор дає й нам важливий урок, застерігаючи від передчасних оцінок та висновків у стосунках з іншими людьми.

Читацький практикум

Украка

Оповідання

Тільки вчитель увійшов у клас, зараз побачив, що там робиться щось непевне. Школярки та школярі юрмою оточили когось і про щось палко й голосно гомоніли. Гомін був неласкавий, сердитий. Зрозуміти поки нічого не можна було. Чуть тільки було, що на когось діти сердились, комусь докоряли.

Зараз же дехто побачив учителя, і почулось проміж дітьми:

— Василь Митрович прийшов... Учитель прийшов.

Діти стихли і всі повернулися до учителя. Учитель підійшов і спитавсь:

— Що тут у вас діється?

Усі мовчали, стоячи навколо одної парті. На тій парті сиділа Олександра.

Олександра була школярка першого року, дочка сільського писарчука-п'янички. Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі у свій стіл. Її біляве, усе у веснянках, обличчя було біле як крейда. Вона вхопилася руками за стіл, мов боялася, що її тягтимуть кудись силоміць.

Ілюстрація до оповідання
Б. Грінченка «Украдала»
(Василь Євдокименко, 1988)

— Що Олександра?

— Украдала в мене хліб! — доказала Пріська і зовсім зареготалася, і її нерозумні сіро-сині очі з сміху аж скривилися за ситими щоками.

Ця звістка дуже вразила й здивувала вчителя. Такого в школі ще не було. Учитель знав, що деякі з дітей ще дома, перш ніж у школу почали ходити, були де в чому грішні, але в школі поки ніхто в гріх не вскачував. На Олександру він теж ніколи нічого не думав. Вона була просто дівчина боязька — мабуть, налякав її батько-п'яниця.

Учитель глянув на Олександру й спитавсь:

— Олександре, правда цьому?

Вона мовчала й сиділа нерухомо, як кам'яна. Учитель зrozумів, що Пріська казала правду. А Пріська вже не мовчала й торохтіла:

— Вона не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягала. Тільки кинеш торбу з пирогами — так і потягне. Та я все мовчала. А оце вже сьогодні... Бачу, вхопила хліб та й побігла з школи у двір, та зайшла за дерево, та й єсть. Я прибігла до неї,

Учитель ще раз спитавсь:

— Що тут у вас сталося?

Озвалася Пріська — подруга й товаришка Олександрина. Батько її був у економії за прикажчика. Пріська була дівчина сита, добре годована — вона завсігди приносila з дому гарну їжу: пиріжки, пеперічки, коржі тощо. Вона погано вчилася, але була дуже весела і не могла говорити не сміючися. Вона й тепер, осміхаючись, загомоніла:

— Та Олександра... — Пріська почала й засміялась, не доказавши.

Учитель спитавсь:

а вона злякалась. «Не кажи, — каже, — вчителеві, я тобі малюнок дам...»

Учитель ще раз спитався:

— Олександре, правда цьому?

Але й тепер Олександра мовчала і сиділа нерухомо. Один великий школляр, не зовсім розумний і не дуже жалісливий, загомонів:

— Та що там її питатися? Хіба й так не видко, що правда. Бач, що вигадала, — красти! Її треба прогнати з школи!

Школярі загули:

— Треба! Треба!

Учитель сказав:

— Чому ж то так?

— А тому, що вона краде, а ви або ми на кого іншого думатимемо по-дурному.

Інші казали:

— Це нічого не можна буде й положити в школі, якщо крастимуть.

— А хіба воно гарно, як казатимуть на школярів, що вони крадуть, — додавали треті.

Учитель сказав:

— Ось що, дівчата й хлопці. Ви он уже налагодились вигонити Олександру з школи, а ще не знаєте до пуття діла. А може, воно й не так було? Треба послухати спершу, що Олександра скаже.

Той-таки великий школляр почав був знову:

— Та що там слухати, хіба й так не видко?..

Але його зараз же спинено:

— Цить! Василь Митрович правду кажуть. Вже ж треба знати, що вона скаже.

Ілюстрація до оповідання
Б. Грінченка «Украка»
(Василь Євдокименко, 1988)

Ілюстрація до оповідання
Б. Грінченка «Украдала»
(Василь Євдокименко, 1988)

й не так, як кажуть, та я й думаю, що не так.

Бліде обличчя в Олександри зробилося відразу як жар червоне. Але ж вона мовчала. А вчитель казав далі:

— Еге, я думаю, що це не так. Мені здається, що Пріська якось помилилася і що ти не винна.

Олександрине обличчя нахилилося аж до столу.

— Певне, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти.

Голосне гірке ридання розітнулося у школі. Це плакала Олександра, припавши головою до столу. Школярі відразу притихли. Очі їм якось широко порозплющувалися, і вони мовчки, затаївши духа, дивилися на Олександру. А вчитель казав:

— Не плач! Коли цьому неправда...

— Правда!.. Правда!.. — скрикнула Олександра. — Я вкраля!

І вона заридала ще дужче. У великий класовій світлиці стояло шістдесят школярів мовчки, не ворушачись, а серед їх, припавши головою до столу, гірко плакала маленька білява дівчина.

Усі обличчя повернулися до Олександри, усі очі вступилися в неї. Всі дожидалися від неї слова. Але вона й тепер сиділа, мов скам'янівші. Вона сковала голову межі плечі й прищулилась, неначе сподівалась, що її ось-ось ударять, хоча знала, що в школі не б'ються.

Учитель спитався:

— Ну, Олександре? Кажи, — ми ждемо.

Мовчить. Учитель знову:

— Не думай, що ми всі хочемо нападатися на тебе. Нам треба тільки знати правду. Може, це ще

Довго вона плакала, і всі мовчали, аж поки вона трохи заспокоїлася. Тоді вчитель, сівши біля неї, спитавсь:

— Нащо ж ти це зробила?

Вона мовчала знову і знову похнюпилась. Учитель бачив, що сказати те, через віщо вона це зробила, ій так само важко, як було важко признаватися. Але вона перемогла себе. Кілька разів вона починала казати, ворушила губами, але зупинялася. Нарешті промовила:

— Я їсти хотіла.

— Хіба ти дома не їла?

— Не їла.

— Чому?

Вона знову змовкла і... зовсім несподівано уп'ять заридала.

— У нас... у нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносять з волості... усе пропивають... Ми їмо су... су... сухари вже другий тиждень.

І більше вона нічого не могла сказати за слізьми. Давно був час починати вчиття. Учитель тихо взяв Олександру за руку і, сказавши їй кілька ласкавих слів, повів у свою хату, щоб вона там заспокоїлась. Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглеся до його, і в кожній руці була якась їжа.

— Нате! дайте їй! хай попоїсть!

Учитель глянув на дітей. Хлопці були ні в сих ні в тих, дівчата деякі плакали. Він забрав усе, що діти надавали, і поніс Олександрі. Але вона нічого не хотіла їсти і все плакала. Він, скільки міг, розважив її, а сам пішов у клас і звелів співати молитву перед початком науки.

Як заспівали молитву, він непомітно ввів у клас Олександру.

Ілюстрація до оповідання
Б. Грінченка «Украка»
(Василь Євдокименко, 1988)

Олександра після цього довго соромилася глянути учителеві в вічі. Але ні він, ні школярі ніколи не нагадали їй про те, що було. Та й не треба було їй нагадувати. З того часу вже ніщо не могло спокусити її. Дівчата-товаришки її люблять і часто дають їй чого їсти — такого, що з дому приносять. Але вона зрідка бере, хоч і часто сидить на сухому хлібові. Цього року вона здасть останнього екзамена і вийде з школи розумною, правдивою і чесною дівчиною.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справило на вас оповідання Бориса Грінченка?
- 2 Що ви дізналися з твору про народну школу? Скільки учнів у класі? Якого вони віку?
- 3 Поміркуйте, чому письменник починає свою розповідь з опису ситуації, яку спостерігає вчитель? Перекажіть, що побачив Василь Дмитрович, коли ввійшов у клас (до слів: «*На тій парті сиділа Олександр»*).
- 4 Чому в класі склалася така ситуація? Хто і в чому звинуватив Олександру?
- 5 Що учителеві було відомо про Олександру?
- 6 Як учні поставилися до розповіді Пріськи?
- 7 Що запропонував один «*великий школяр, не зовсім розумний і не дуже жалісливий*»?
- 8 Поміркуйте, чому саме вчителю Олександра зізналася в тому, що взяла хліб.
- 9 Як змінилося ставлення учнів до Олександри після її зізнання. Перекажіть цей епізод.
- 10 Чи змінилася Олександра після цього випадку? Доведіть свою думку.
- 11 Чого навчає оповідання Бориса Грінченка «Укrala»?

Шукаємо відповіді разом

- 12 Об'єднайтесь в групи й складіть правила, яких варто дотримуватися в конфліктних ситуаціях.

Оксана САЙКО

(нар. 1976 р.)

Оксана Володимирівна Сайко народилась 1 січня 1976 року в містечку Скалаті на Тернопільщині. Здобула фах журналіста, нині пише статті до газет та журналів. Розповіла, що творчістю захопилася у шкільні роки: «*Історія та уява вели мене, наче щось керувало мною, а я цьому корилася.*»

Для підлітків видала збірку оповідань «Новенька та інші історії», сама дала їй цікаву характеристику: «*Безперечно, книга, якби прочитала її у віці геройів своїх оповідань, мене чогось навчила б. Насамперед цінувати дружбу, бути щирою, справедливою, чесною, уважною до своїх друзів та близьких, прийти на допомогу, коли хтось потрапив у біду, переосмислювати свої не надто хороші вчинки і намагатися віправитися, робити вибір на користь добра і вірити в його перемогу.*»

До книжки ввійшло оповідання «Гаманець». Це коротка, але психологічно складна розповідь про незвичне знайомство двох дівчаток і про те, як їхні взаємна недовіра й ворожість дуже швидко перетворились на щиру приязнь.

Оксана Сайко

Читацький практикум

Гаманець

Оповідання

Весна завжди непомітно і якось навіть зненацька переходить у літо. Ніби ще вчора вмивали вікна травневі дощі, сумувало в калюжах небо і вітер приносив вологу прохолоду, а сьогодні сонце яскраве, майже спекотне, а небо — блакитне-блакитне,

Обкладинка збірки
О. Сайко «Новенька
та інші історії»
(Наталка Гайдा, 2012)

без жодної хмаринки... І листя на деревах — того молодого зеленого кольору, що буває тільки на початку літа. Тепло, гарно... Здається, цим юним літнім теплом просякнуте все довкола: і повітря, і вулиці, і будинки, і обличчя людей... Вигулькнувши з-за рогу вулички з насадженими вздовж каштанами, задзеленчав трамвай, наближаючись до зупинки біля скверу, ніби запрошуючи прокататися.

Іванка стрибає на підніжку. Настрій у неї чудовий. За успішне закінчення школи батько дав їй гроші на ролики, про які вона стільки мріяла! Мружачи очі від сонця, Іванка усміхалася думці, що тепер-ось у неї будуть ролики, ще кращі, ніж в Галки з їхнього двору... За якихось півгодини у крамниці фірмового спортивного одягу вона

знову приміряє їх для годиться, ще раз поглянувши в дзеркало, і зразу ж купить. На мить вона вкотре вже уявила, як взуває ці близкучі шнуровані червоні черевики з коліщатами, що так пасуватимуть до її червоних улюблених бриджів! Вона уявила, як гасатиме вуличками села, куди за два тижні поїде до бабусі на канікули, а за нею бігатимуть хлопчаки, не приховуючи свого захоплення. І серед них той зарозумілий Андрій, що полюбляє хизуватися своїм мопедом. Може, він захоче її прокатати, але вона відмовиться. Нехай катає свою Олену, за якою упадав минулого літа. І що він у ній знайшов? Цибата, худа, вся у веснянках... От, мабуть, теж помре із заздрощів, коли побачить її в тих червоних роликах і бриджах, що так їй до лиця! Уявивши це, Іванка захихотіла з утіхи.

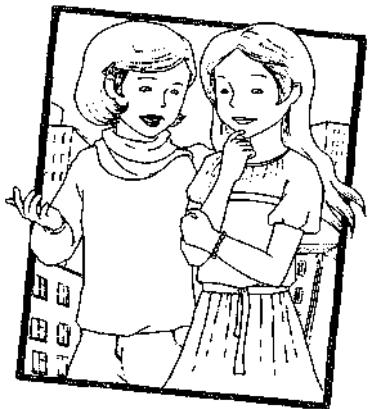
Людей у трамвай набилось багато, був саме час обіду. Гласлива літня жінка розпочала сварку, бо якийсь добродій боляче став їй на ногу. Хтось наче ненароком штовхнув Іванку,

а відтак близько притулився до неї, наліг плечем, притиснувши до стояка, потягнув, наче зачепившись, за спортивну сумку. Та на це Іванка не звернула уваги — ніщо не могло потъмарити цього гарного, майже літнього дня.

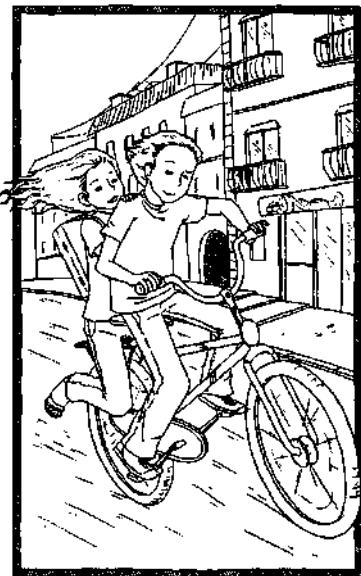
— Дайте вийти! Дайте вийти! — почула над вухом дзвінкий дівчачий голос.

Іванка інтуїтивно схопилась за сумку й помітила, що «бліскавка» розстебнута, сягнула в неї рукою. «Гаманець!» — обпекла одна-єдина думка, від якої Іванка аж спіtnіла. Так і є, почули гаманець. Трамвай наблизився до зупинки. Коротко стрижена дівчина швидко пробиралася до виходу.

— Дайте вийти! Дайте вийти! — лунав її дзвінкий голос. «Вона!» — здогадалась Іванка. Миттю схопившись, вистрибнула з трамваю і кинулася за нею. «Головне, її не сполохати», — промайнула ще одна думка. Але та, обернувшись, зрозуміла, що її переслідують, і кинулась бігти. «Е ні, не втечеш!» — злоба додавала Іванці сили та впевненості. Крім того, вона завжди була першою в класі з фізкультури, а надто у легкій атлетиці. Провулок, ще один провулок, ще один, вузенький заїзд, за яким постали незугарні старі будинки... Ще трохи... Дотягнувшись рукою, Іванка схопила її за светра. Якийсь момент, спинившись, вони мовчки дивилися одна на одну, важко дихаючи. Схоже, вони були ровесницями. Злодійці теж було не більше тринадцяти. Старі потерті джинси, светр з чужого плеча, з надто довгими рукавами... Очі її горіли диким вогнем, у всій її поставі відчувалася навіженість та відчайдушність. Іванці здалося, що вона зараз побіжить знову, втече, загубившись у лабіринті будинків, і тоді плакали її грошики разом з роликами.

ілюстрація до оповідання
О. Сайко «Гаманець»
(наталка гайдя, 2012)

Ілюстрація до оповідання
О. Сайко «Гаманець»
(наталка Гайда, 2012)

— Не чіпай мене! Гірше буде! Поб’ю!.. — раптом пронизливо заверещала дівчинка, ніби отямившись, намагаючись надати своєму голосу погрозливішого тону.

— Віддай гаманець! — звеліла Іванка, — Негайно, злодійко!

— Це я злодійка? — обурилася дівчинка. — Ну я ж тебе зараз!..

Вона щосили штовхнула Іванку, але та, схопивши, вивернула їй руку.

— Гей, Ритко, чого ви там не поділили? — гукнула ім якась жінка з балкону. — Ходи, забереш свого Івася. Вешталася десь увесь день!.. От так сестричка...

— Цить... сусідка... — зашепотіла Ритка, потягнувши Іванку далі від будинку, гукнувши жінці: — Зараз заберу, пані Галю!

Важко зітхнувші, вона витягла з кишені своїх джинсів гаманця і простягнула Іванці.

— На, забирай. Ніяка я не злодійка. Я краду дуже рідко, в тих, хто має гроші, і не для себе, а для брата. Він маленький, два рочки... Йому так хочеться якогось цукерка чи іграшки... А ми самі, без мами. Вже півроку, як померла... Сусіди помогають, годують нас. А от грошей бракує... Їх не так просто добути. Часом хтось із жалоців підкине кілька гривень, але нечасто. Є тут такий дядько Любко, він усім пиякам в борг дає, а мені не любить давати, бо довго не віддаю, та й горілки в нього не купую... Правда, тітка з Італії надсилала якісь гроші пані Галі, що нас пильнує, але вони пішли на те, щоб нас до інтернату не забрали, та й в пані Галі ще своїх двоє дітей, вона ніде не працює, а дядько Ігор п’є, іноді й з хати виносить на пляшку... Але нічого... За тиждень мене обіцяли влаштувати на лоток торгувати всякою городиною. Там можна

заробити. А за місяць приїде тітка з Італії і забере нас до себе...
Але нащо я тобі все це розказую? Тобі не зрозуміти...

— Послухай, — враз заговорила Іванка, — якщо тобі так потрібні гроші, візьми їх. Мої ролики зачекають, — і вона простиagnула дівчинці гаманець.

— Що?.. — не повірила Ритка.

— Візьми. А хочеш, я тобі їх позичу?

— Що? Справді позичиш? — втішилася Ритка, беручи гаманець.

— Їх досить, і вистачить, поки не приїде твоя тітка.

— Яка ж ти класна! — Ритка обійняла її. — Я віддам їх тобі, обіцяю! Ти віриш мені?

Іванка кивнула:

— Так... У мене теж немає мами...

Іванка прямувала вулицею, наповненою майже літом, не поспішаючи поверталася додому, в глибокій задумі. Вона думала про те, що могла би бути на місці Ритки, якби не батько, завдяки якому вона ніколи не знала, що таке нестатки, що таке чогось не мати. Вона важко зітхнула. І що ж то тепер придумати, щоб Андрій звернув на неї увагу? Без роликів буде важко, але вона все одно щось придумає. Може, попросить його навчити її їздити на мопеді? Усі дівчата бояться, і Олена теж, а вона ні...

Батько був уже вдома. Біля їхнього під'їзду стояв його новенький джип. Ще з порога гукнув:

— Ну, як там ролики? Задоволена покупкою?

— Я не купила їх, тату.

— Чому? Ти потратила гроші на щось інше?

— Так, — відказала Іванка, — на щось набагато важливіше, ніж ролики!

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справило на вас оповідання? Чи цікаво було його читати?

- 2 Якою постає на початку оповідання Іванка? Про що вона мріє? Що її непокоїть?
- 3 Як Іванка поводиться, коли розуміє, що гаманець вкрадено? Як це характеризує дівчинку?
- 4 Як вона здогадалася, хто поцупив гаманець?
- 5 Що з оповідання ми дізнаємося про Риту?
- 6 Як Рита поводиться, коли Іванка звинувачує її у крадіжці?
- 7 Чому Рита зізнається? Вона усвідомила ганебність свого вчинку? Чи для зізнання була інша причина?
- 8 Як Іванка поставилася до короткої сповіді Рити?
- 9 Прочитайте виразно розмову Іванки з татом. Як ви вважаєте, що зрозуміла Іванка?

Шукаємо відповіді разом

- 10 Об'єднайтесь в групи, виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
- 11 Порівняйте героїнь оповідань Бориса Грінченка та Оксани Сайко. Що між ними спільногого? Що відмінного?

Галина КИРПА

«Мій тато став зіркою»

Бурені події осені 2013 — зими 2014 років увійшли в нашу історію як Революція Гідності. Тоді країна піднялась на протести проти злочинних дій влади. Багато людей віддали життя в боротьбі за вільне майбутнє нашого народу.

Для українців це жива історія, що й досі відгукується болем у багатьох серцях. «*Події на Майдані ніколи не минуть у душі. І у моїй пам'яті вони також залишаться назавжди*», — зізналася письменниця Галина Кирпа, яка активно підтримувала протестувальників.

Галина Кирпа розповіла, як і за яких обставин з'явилось оповідання «Мій тато став зіркою»: «Я писала цю книжку дуже довго, понад рік. Розпочала роботу влітку 2014 року, після тих страшних подій на Майдані. Коли ми ховали¹ наших геройів, там, на Майдані, були також мами з дітками. Серед них стояла одна дівчинка, очі якої я запам'ятала назавжди... І геройня моєї книжки — така ж дівчинка. Я намагалася уявити, що ж відбувається в душі дитини, тато якої не повернувся додому, а лежить у домовині. Мабуть, тому, що я сама часто відчуваю себе дитиною, я відчула слізози тієї дівчинки».

Читацький практикум

Мій тато став зіркою

Оповідання

Коли тато вперше не прийшов додому ночувати, мама сказала, що так треба. Мовляв, він зостався на Майдані.

— А де він там спатиме? — спітала я.

— Він там не спатиме, — відповіла мама. — Йому не буде коли там спати.

¹ Тут: здійснювали обряд похорону.

Обкладинка книжки Г. Кирпи
«Мій тато став зіркою»
(оксана була, 2015)

де її переді мною на стіл і мовить:

— Чого ж чекати, поки все закінчиться? Мені здається, все тільки починається.

Я беру синю пастель і замальовую нею піваркуша білого паперу. Відразу стає видно, яке в нас високе небо.

— А йому там уночі не страшно буде? — питала маму.

— Їх там багато, — відповідає мама. — І з ними Господь Бог.

Очевидно, ѿ справді — багато, мама рідко помилляється. Там їх багато навіть удень. Якби ви знали, як гарно бачити дорослих, що ходять з прaporцями, мов діти! Вони тоді перестають сваритися, співають гімн і більше усміхаються.

На другий день ми з мамою ходимо Майданом, шукаємо тата. Пробираємося крізь юрбу до великого зеленого намета. Мама переконана, що тато там. Ні, немає. Був і вже пішов. Ідемо до другого зеленого намета, потім до третього. Їх там не злічити скільки. Аж раптом хтось мене підхоплює вгору і пригортано до своїх грудей. Міцно-преміцно, міцніше не буває. Я мало від того не задихаюся. Але мені в тих обіймах так тепло, що я завмираю.

— Ой, тату, задушиш, — шепчу я.

— А що ж він робитиме?

З'ясовується, там було повно роботи. Усякої. І саме тієї, що без тата не зробиться. Він там потрібен. Це мама так каже. А насправді я не знаю що. Вдома мені він теж потрібен.

— Коли це все закінчиться, ми з тобою малюватимемо небо й тополі, — казав тато. — І тополі у нас із тобою діставатимуть до самого неба. Я хочу, щоб усі побачили, яке високе в нас небо і які високі тополі.

Якось мама згадує татові слова і знаходить мені коробку кольорової пастелі. Кладе

А тато мовби не чує — обіймає ще міцніше.

— Доцю, сонечко, ми переможемо, — шепоче тато мені на вухо. І я розумію: шепоче він не тому, що звіряє якусь таємницю, а просто від щастя. Колись мама казала, що щасливі люди часто говорять пошепки. Мені трішки лоскітно, і я подумки сміюся.

А потім тато дедалі частіше й частіше не приходив додому ночувати. Мама потроху почала звикати, що на Майдані він потрібніший. У нього там була своя барикада, казала мама. А от я так і не звикла. Мені самій доводиться домальовувати високу тополю до самого неба.

Але минала ніч, друга, третя, а тато все не приходив. Мені це вже починало не подобатися, і я раз по раз питала мами:

— Коли прийде тато?

І вперше мама нічого не відповідає. Так наче я питаю про когось стороннього. Вона поводиться так, мовби не чує мене. Так наче вуха в неї заткнуті ватою. Загалом мама мені теж починала не подобатися. Вона враз стала якась інакша. Майже нічого не говорить, усе підходить до мене і обіймає. Ні з того ні з цього.

— То коли, мамо? — допитуюсь я.

І мама нарешті не витримує. Сідає на канапу, бере мене на коліна й каже:

— Він не прийде, доцю. Він поїхав... — у мами глухне голос, і далі вона не каже, а мовби видихує: — Далеко...

— Далеко? — перепитую я, а самій мені не дуже віриться, щоб тато міг поїхати кудись із Майдану. В нього там своя барикада, і він там дуже потрібен. Мабуть-таки, мама щось не договорює.

— Мамо, тільки не поводься зі мною, як з маленькою, — прошу я в мами.

Мама здивовано дивиться на мене. Здається, хоче щось за-перечити, та врешті-решт передумує.

Ілюстрація до оповідання Г. Кирпи
«Мій тато став зіркою»
(Оксана Була, 2015)

— Як це — зіркою? — спитала я і придивилась до мами: може, вона жартує?

Мама довго-довго — довше не буває! — мовчить, а тоді каже:

— Його вбили. На барикаді.

Мама обіймає мене міцно-міцно — міцніше не буває! — і плаче. Я ще ніколи не бачила, щоб мама плакала. Її слізозами горохомпадають мені на коси, і я відчуваю, наскільки вони гарячі. Хоч бери та грійся об них!

Я торопію так, що не можу ворухнути губами. Як це — вбили? На Майдані? За що? Мама каже, що вбивцю розшукають. І неодмінно знайдуть. Не сьогодні — завтра. Але я певна на всі сто: тата вбив той, хто не знат, що його нема за що вбивати. Той, хто не бачив його усмішки й не чув його голосу. Лише той! Бо хіба можна такого тата вбити навмисно?!

Я вмощуюся в мами на колінах, пригортаюся до неї все ближче та ближче — ближче не буває! — і захлинаюся слізами. Мама гладить мені голову, плечі, руки, мовби не вірить, що це все мое. А тоді, очевидно, вірить — і помалу заспокоюється. Потім каже не так мені, як собі:

— Гаразд, не буду, — обіцяє вона і знов ні з того ні з цього мене обіймає. Міцно-міцно, міцніше не буває. А потім дуже довго цілує в голову.

— А далеко — це куди? І коли він до нас повернеться? — помовчавши, допитуюсь я, але мама не відповідає. Напевно, вона сама не знає. Та за кілька хвилин стає ясно, що мама все знає. От лише чомусь не хоче, щоб знала і я.

— Він не повернеться до нас, доцю... — мамі, здається, бракує слів. — Наш тато... Твій тато... став... зіркою.

— Хай там що, доцю, а ти ніколи не забувай одного: наш тато став зіркою і завжди нам світитиме.

Мені хочеться крикнути криком на цілий світ:

— Ні, я так не хочу!!!! Нехай світить зірка, а не тато!!! А тато нехай малює мені високе небо і високі тополі! Нехай він буде просто татом та й усе!

Мама не чує, як я кричу, бо я кричу про себе, подумки.

— А Іванчин тато теж там? — питаю я маму згодом, тицяючи пальцем у вікно, звідки синіє небо.

— Їх там багато, — каже мама. І тихо-тихо — тихіше не буває! — додає: — Як дрібного чорного маку...

Он як. Виходить, і Іванчин тато та м? І він теж світить?

Я згадала слова, що скандували люди на Майдані: “Разом нас багато! Разом — сила!” Луна котилася аж до неба, і зірки передзвонювалися тими самими словами.

Тепер мені нема де подітися від усіляких думок. Мені треба збегнути щось дуже головне. Якщо й справді мій тато став зіркою, то чого моя мама так багато плаче? Чого вона цілими днями просиджує з його світлинами в руках і ховає від мене очі. Я знаю: не тому, що не хоче мене бачити, а тому, що очі в неї заплакані.

Того вечора мама взяла мене до себе в ліжко. Я трохи лежу з мамою, а потім перебираюся в своє ліжко. Бо знаю напевно, що друга подушка — для тата. Якщо зірка заглядатиме у вікно, то її світло впаде на подушку. Мама покладе на те світло руку і мовби торкнеться тата. Я приплющую очі, щоб самій усе те побачити. У шпаринку очей. Але побачила все те уві сні.

Часом ми з мамою ходимо на затоку — дивитися на воду, бо тато дуже любив туди ходити. Вода там чиста і гладенька, мов долоня. У ній відбиваються кудлаті хмари й високе небо. Ти стільки разів їх малював, тату! Тепер же мені доводиться дивитися на все те не двома очима, а чотирма. І за тебе!

А найчастіше я думаю про те, що якби тато не поквапився стати зіркою, то він неодмінно побачив би нашу Йордану. Їй

довелося народитися вже без нього. Тато навіть не знатав, що в нас буде дитина. Точніше, в мами. Мама не встигла йому тим похвалитися. Скажу тоді, як переможе Майдан, думала мама. Вона вірила, що то буде дуже скоро. Але коли переміг Майдан, тато вже був зіркою.

Посеред літа в нас удома з'явилася дівчинка. Смішна, чорнявенька і голосиста.

— Назвемо її Йордана, — сказала мама.

Я уявила собі, як би це сподобалося татові! З усіх зимових свят він чомусь найдужче любив Водохреще і називав його Йорданом. Досі чую, як вони з мамою співають дуетом:

Ой на річці на Йордані
Там Пречиста ризи прала...

Я силкувалася уявити ту Пречисту, що стоїть у холодній воді і пере для свого сина ризи, і не могла. Тут у мене в рукавичках руки ой як мерзнуть! Але навіть якби не мерзли, то навряд чи вона прала б у рукавичках?

Коли увечері небо всипає зірками, ми з мамою сидимо на веранді й дивимося на небо. Десь там — наш тато. Якщо довго дивитися, то можна помітити, як одна зірка моргає. Напевно, то мій тато. Він завжди моргав, щоб мене посмішити.

Йорданка спить поруч у візочку. Вона ще так далеко не бачить. Ба, вона не знає, що її тато — зірка. Цікаво, які їй сняться сни? Може, білі, як сніг, а може, сині, як небо? А може, кольорові, як мої пастельки? А може, їй сняться зірки, і вона чує їхні розмови. Мабуть, тато розказує їм усім про нас — про маму, про мене, і про те, як ми святили воду на Водохреце. Саме через тиждень після Йордану мій тато не вернувся з Майдану. Саме тої ночі він і став зіркою. Але я все одного його чекаю. Тепер уже з неба. Тато будь-коли може подзвонити на мамин мобільний. Мама казала, що ніколи не зітре звідти татового номера.

Я пригадую татові очі. Перед тим, як він став зіркою, у них було повно тривоги, і вони майже не усміхалися. Навіть на Водохреце, коли ми всі втрьох ходили до Михайлівського собору

святити воду. Надворі було морозяно і сніжно. Холод пробирався аж до рук. “Залазьте в одну рукавичку, — сказала я своїм рукам, — і вам стане тепліше”.

Мої руки слухняно залізли в одну рукавичку, а тато підхопив мене на руки, розщіпнув свою куртку і засміявся:

— Дивись, яка тут схованка!

І я, недовго думавши, ховаю руки в пазусі татової куртки. Якби я знала, що то наше останнє Ворохреще, я з тієї пазухи нізаща не вилізла б.

А сьогодні мені не спиться і не спиться. Хочу, щоб спалося, а не виходить. Кручуся на всі боки, згортуюся калачиком, лягаю горілиць — нічого не допомагає. Може, обняти подушку? Ах-ну... Що це там? Я лап-лап — і намацую якусь коробку. І не якусь! То коробка кольорових пастельок!

Тато щороку дарував мені коробку пастельок. І не тому, що я їх швидко змальовувала, а тому, що він і сам любив малювати пастельками. Та оскільки їх у нього не було, то він позичав у мене. І часто позичав назавжди, бо всі їх змальовував до крихти.

Невже тато й досі не забувся своєї звички — підкладати подарунки під подушку. Саме цим він і відрізнявся від Святого Миколая. Бо Святий Миколай підкладав лише на свято, а тато — будь-коли. Але ж день народження у мене аж восени!

— Він знає, що восени, — каже мама. — Але сьогодні день твого ангела.

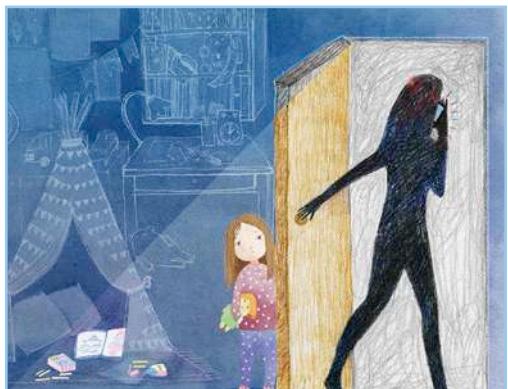
Ну, звичайно, як це я забула? Ще й подумала: а от тато ніколи не забував не то що про мене, а й про моого ангела. І сама собі усміхнулася. Тато умів найбуденніший день перетворити на свято.

Уранці мені відразу ж захотілося малювати.

— Після сніданку, — сказала мама.

Гаразд, скільки там того сніданку, подумала я.

Мій стіл стойть просто біля вікна. З нього гарно видно небо. Я виймаю синю пастельку і малюю небо. Тоді — жовту, щоб намалювати сонце. Та потім передумую. Краще вже місяць,

Ілюстрація до оповідання Г. Кирпи
«Мій тато став зіркою»
(оксана Була, 2015)

- А Йорданка скоро виросте? — питаю я маму.
- Скоро, — відповідає мама.
- Коли?
- Так скоро, що ти не встигнеш і посивіти, — усміхається мама.

Я помічаю, що мама посивіти вже встигла. Хоч ще зовсім молода. Їй усього двадцять вісім. Моя мама посивіла за одну-єдину ніч. І стала схожа на кульбабку, що відцвіла.

Якби тато не став зіркою, то брав би нас із Йорданкою на плече: її — на ліве, мене — на праве. Коли Йорданка підросте, я їй неодмінно це розкажу. Напевно, вона так само, як і я, полюбити сидіти в тата на плечі. Але їй дістанеться ліве плече, бо праве вже зайняте. На правому завжди сиділа я.

Наприкінці літа ми з мамою їдемо знайомити Йорданку з другою бабусею. Цебто — з татовою мамою. Там одна дитина вже є — мій двоюрідний братик Павлусь. Він старший за мене, і цього року піде в другий клас.

Цілі вечори ми просиджуємо з ним на веранді, і спати нам геть не хочеться. Бо з Павлусем цікаво. Він дуже багато знає. Особливо про танки й бомбардувальники.

бо таке синє небо буває лише вночі. Тоді ще раз передумую і малюю обох — і сонце, й місяць. І нехай хто скаже, що такого у світі не буває!

Навпроти місяця я малюю високу зелену тополю. І зумисно малюю її такою заввишки, щоб вона торкалася неба. То все задля тата. Якщо він, бува, стомиться, то йому буде куди сісти відпочити, подумалось мені. Я вже знаю, що тополі завжди дістають до неба, тільки шкода, що того ніхто не бачить. Ніхто, крім моого тата.

— І хто додумався називати танки “Тюльпанами”, “Акаціями”, “Гвоздиками”?! — обурюється Павлусь.

Я обурююся разом із ним, якщо не більше. Такі назви можна давати хіба що цукеркам, а не танкам!

— Ось виросту і зроблю так, щоб на світі не стало ні танків, ні бомбардувальників, — заявляє Павлусь. — Знаєш, я їх просто відміню!

Авжеж, я знаю, що Павлусь зробить, як каже. Він у нас такий — хороший і завзятий. Мабуть, людина, яка хоче вирости, й не може бути інакшою.

А от я зовсім не хочу вирости. Мені більше кортить повернутися в той час, коли з нами був тато. Зненацька мене охоплює туга і шепче мені на вухо: “Доцю...” Татовим голосом. Якби ви хоч раз у житті почули той голос, ніколи не забули б!

Я дивлюся крізь широке вікно надвір. Звідси видно, може, й півнеба.

— Бачиш он ту зірку? — питаю я Павлуся.

— Бачу, — каже Павлусь. — Дуже яскрава. Жаль, що вона так високо. Нічим не дістати.

— То наш тато, — кажу я трохи голосніше, щоб Павлусь розчув кожне слово й не перепитував. — Він став зіркою. — А потім згадую мамині слова про Майдан і додаю: — Їх там багато, і з ними Господь Бог.

Павлусь довго дивиться то на зірку, то на мене, немов хоче упевнитися, чи я з нього не кепкую. А тоді каже:

— Добре тобі... — Павлусь на хвильку замовкає, ніби думає: казати чи ні. Та потім таки каже: — А мій на війні... Ну, це там, де гинуть.

Я дивлюсь на Павлуся й мені здається, що це вже не Павлусь, а цілий Павло. Бо такі слова говорять тільки в дорослому віці. Скажімо, в такому, як мій дідусь.

— Твій теж стане... — починаю я і прикушую язика.

Мені раптомстає страшно. Я згадала, як уранці по радіо передавали про дванадцятьох загиблих під Луганськом. Вони

Ілюстрація до оповідання Г. Кирпи
«Мій тато став зіркою»
(Оксана Була, 2015)

підірвалися на міні. А що, як серед них і Павлусів тато?! Та навіть якщо й не Павлусів, то чийсь! Однак — **Т А Т О!**

— А скільки твоєму татові років? — питає Павлусь.

— Двадцять вісім, — відповідаю я.

— Ти ба, такий молодий, а вже зірка, — каже Павлусь.

Але в голосі в нього немає й краплі заздрості, лише сум. І той сум — завбільшки з гору, яку й за ніч не обійти.

— Жаль, що ти його не завжди можеш бачити, — додає Павлусь.

— Не завжди, — зітхаю я.

Хоч насправді мені хочеться сказати, що я свого тата бачу більше, ніж завжди. Я бачу його, коли захочу. Досить мені тільки заплющити очі, як він являється переді мною. Усміхнений і щасливий. Я навітьчуло, як він шепоче мені на вухо: “Доцю, сонечко, ми переможемо...” А потім садовить собі на праве плече і несе кудись далеко-далеко. Крізь увесь Майдан.

А просто над нашими головами стоїть зірка. Так високо, що вище її не буває. Та її дістати до неї можна лише очима. І лише очима можна сказати: “Я навіки люблю тебе, тату!”

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справило на вас оповідання?
- 2 Які реальні події лягли в основу оповідання Галини Кирпи «Мій тато став зіркою»? Чому його головною геройнею стала маленька дівчинка?
- 3 Яким постає світ очима дівчинки? Які її щоденні турботи? Чи розуміє вона, учасником яких історичних подій став її тато? Чи здатна вона це зрозуміти?

- 4** Як мама оберігає дівчину від жорстокості цього світу?
- 5** Об'єднайтесь в групи, виконайте завдання, обговоріть свої висновки з однокласниками та однокласницями.
- Поміркуйте, чому мама каже дівчинці, що її тато став зіркою?
  - Такий психологічний захист (*мій тато не загинув, він став зіркою*) допомагає чи шкодить дівчинці? Відповідь обґрунтуйте.
  - Чи усвідомлює дівчинка, що насправді стало з її татом? Доведіть свою думку прикладами з тексту.
  - Чи збереже своє почуття любові до тата дівчинка на все життя?

УЗАГАЛЬНИМО?

1. Події Революції Гідності відображені в оповіданні
  - A «Мій тато став зіркою»
  - B «Украла»
  - C «Вітрогон»
2. Тему співчуття й прощення висвітлено в оповіданні
  - A Галини Кирпи
  - B Івана Нечуя-Левицького
  - C Бориса Грінченка
3. Улюблена справа героїні оповідання «Мій тато став зіркою» —
  - A спів
  - B малювання
  - C танці
4. Ім'я літературного героя, який набігався, награвся та й заснув під мостом, —
  - A Івась
  - B Петрусь
  - C Василько
5. Іванка та Рита — героїні оповідання
  - A «Вітрогон»
  - B «Гаманець»
  - C «Украла»

6. Ім'я дівчинки, яка звинуватила Олександру в крадіжці, —

- A** Рита
- B** Пріська
- C** Іванка

Щоб перевірити, як ви засвоїли тему «Світ дитинства», пройдіть тест в електронному додатку до підручника.

Віртуальна бібліотека

Щоб більше дізнатися про тему дитинства в українській літературі, прочитайте такі твори:

- «Малий Мирон» Івана Франка;
- «Дивак» Григорія Тютюнника;
- «Про козу» Ярослава Стельмаха;
- «Війві» Михайла Слабошицького.

Ці твори ви знайдете в електронному додатку до підручника в розділі «Віртуальна бібліотека».

У пошуках пригод і чудес

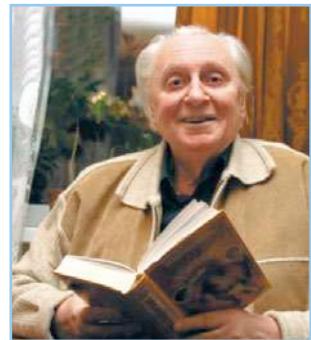
Всеволод НЕСТАЙКО (1930—2014)

Всеволод Зіновійович Нестайко народився 30 січня 1930 року в місті Бердичеві на Житомирщині. Коли помер батько, мати забрала хлопця до родичів у Київ. Часи Другої світової війни були важкими, навчатися довелось у непростих умовах: мати-вчителька навіть організувала в окупованому місті підпільну школу. Після війни майбутній письменник закінчив філологічний факультет Київського університету, працював у журналах «Дніпро», «Барвінок», у різних видавництвах.

Літературою Всеволод Нестайко захопився в дитинстві — дуже полюбив пригодницькі твори Даніеля Дефо, Жуля Верна, Марка Твена, Джека Лондона. Мріяв подорожувати, хотів стати моряком, однак переважило творче покликання. Пізніше з гумором пояснював, чому обрав шлях дитячого автора: «А коли я став по-справжньому дорослим, мені страшенно захотілося повернутись назад у дитинство — догратися, досміятися, добешкетувати... Вихід був один — стати дитячим письменником. Так я й зробив. І, пам'ятаючи своє невеселе дитинство, я намагався писати якомога веселіше».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Яким було дитинство письменника Всеволода Нестайка?
- 2 Як сам Всеволод Нестайко пояснював, чому він вирішив стати дитячим письменником?

Всеволод Нестайко

Епічний твір

Ви вже знаєте, що ліричні поезії зображення людські роздуми й почуття, драматичні твори призначені для вистави на театральній сцені. А ось оповідання, повісті й романи належать до епосу. Це слово у грецькій мові означає «розповідь». Основне в епічному творі — це авторська розповідь про герой: їхні долі, вчинки, захоплення, наміри.

На відміну від ліричного, епічний твір завжди має сюжет — зображення якісь події з життя герой. Розповідаючи ту чи іншу історію, автор виявляє своє ставлення до персонажів, що допомагає нам краще зрозуміти їхні характери.

За охопленням навколошньої дійсності епічні твори поділяють на малі, середні й великі. До малих належить **оповідання** — розповідь з простим сюжетом та обмеженою кількістю персонажів. **Повість** належить до середніх епічних творів, вона має складніший сюжет і більше герой. **Роман** за масштабом зображення дійсності перевершує повість — це великий епічний твір.

Епос — рід літератури, ознакою якого є розповідь.

Оповідання — невеликий оповідний твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів.

Повість — епічний твір, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.

Роман — великий і складний епічний твір, у якому широко зображене життя багатьох персонажів.

Повість-казка

До епічних творів належать і казки, їхньою основою теж є розповідь про пригоди герой. Народні казки зазвичай

невеликі, не більші за оповідання. Літературна казка може мати й більший обсяг, скажімо, як у повісті. Ось такий твір і визначають як повість-казку.

Отже, запам'ятайте, що **повість-казка** — це більший від оповідання літературний твір, у якому діють одночасно люди й казкові персонажі, а фантастичне тісно поєднується з реальним.

Сучасна повість-казка («Чарівні окуляри»)

Майже всі твори Нестайка позначені легким гумором. Ось хоча б і ця його «правдиво-фантастична повість» про двох найкращих друзів.

Щоправда, Вася Богданець та Ромка Черняк заприятелювали не одразу, дуже вже вони різні. Вася спокійний і розсудливий, а Ромка — лідер класу. І зовні геть не схожі: Ромка чорнявий, а Вася рудий із колючим волоссям, як у їжачка. Поєднали їх пригоди та зроблені добрі справи, а ще окуляри, не прості, звісно, а чарівні. Завдяки окулярам і трапилися всі ті дивовижні події: зустрічі з чарівниками, утеча від підступної Телебаби-Яги, мандрівка до Синього Потойбіччя з казковим Козачком Гулькою...

Фантастичні походеньки стали для хлопців випробуванням на міцність, зробили їх більш відповідальними, навчили цінувати справжню дружбу, збагатили досвідом добротворення.

Обкладинка книжки В. Нестайка
«Чарівні окуляри»
(Радна Сахалтуев, 2013)

Чарівні окуляри

Правдиво-фантастична повість
про надзвичайні пригоди київських школярів
(Скорочено)

Пригода перша

Загадкова записка, з якої починаються чудеса

Мене звуть Вася. Вася Богданець. Але в класі всі називають мене Рудий Африканський Їжачок. Або Африканець. Або Рудий Їжачок. Або просто Їжачок. Рудим Африканським Їжачком мене Ромка Черняк назвав, лідер нашого класу. Ми тоді Африку з географії проходили. А волосся в мене справді руде, як жар. І настовбурчене, як голки в їжачка. Та я не ображаюсь на те прізвисько. Рудим мене змалку завжди називали, з дитячого садка. І я звик. Та й не в усіх це слово звучить образливо. Мама, наприклад, називає мене «Сонечко мое руденьке!». А бабуся каже: «Ти в нас особливий сонячний хлопчик!». «Сонячний-то сонячний, — думав я. — Але краще б я був блондином або брюнетом, чорнявим, як Ромка Черняк».

Ex! Як я заздрив тому Ромці Черняку!.. Який він був меткий, спритний, дужий!.. І удачливий!.. Як він на ковзанах, на роликах катався!.. Як він у футбол грав!.. А я невдаха... На ковзанах, на роликах раз у раз падаю. І в спортивних іграх я не мастак, скоріше партач — і м'яч у мене одбирають, і забивати не вмію... Худенький я, слабосилій. Мене бабуся сметаною щодня годує, але це позитивних результатів не дає. Едине, що мене рятує, — моя легковажна вдача. Я ніколи довго не журюся. Позітхаю трохи і за хвилину вже сміюся. Це в мене спадкове, від дідуся Грицька, маминого тата... Про дідуся я потім ще розкажу. Він у нас дуже добрий і веселий — його всі люблять. Зараз скажу тільки одне: дідусь мене завжди розраджує:

— Ніколи не вішай носа, рижухо мій дорогий! Ти в нас незвичайний, особливий. А незвичайні стають видатними,

великими людьми: полководцями, президентами, письменниками...

— Ага! Так для цього ж вирости треба, стати дорослим, — кажу я. — А до того що робити? Не чув я, щоб школярі ставали полководцями, президентами чи письменниками.

— Що ж, може, й почекати трошки доведеться, — усміхався дідусь. — Не разем Krakuv будувався, як кажуть поляки... Ale незвичайна доля тобі забезпечена! Я тебе запевняю!

Я тільки зітхав, чекаючи здійснення його пророцтв. Нічого незвичайного в моєму житті поки що не траплялося. Хіба що після дідових розмов сни мені почали снитися дивовижні. Якось насnilося, що сиджу я за вчительським столом, а до мене в черзі стоїть весь наш клас. I я всім даю автографи — підписую новенькі підручники з хімії. I я собі думаю: «Таки став я письменником! Ale чогось написав не «Кобзар», не «Миколу Джерю», не «Лісову пісню», а підручник з хімії, яку я ніколи особливо не любив і з якої гарних оцінок ніколи не мав...»

Крім снів, нічого незвичайного у моєму житті не відбувалося. I от раптом...

Якось, виймаючи з сумки на перерві підручник з української мови, я побачив, що з нього стирчить ріжок аркуша із зошита в клітинку. Аркуш був складений учетверо. Я розгорнув його, бачу — записка. Читаю: «Якщо ти хочеш, щоб з тобою сталося щось несподіване й незвичайне, шукай чарівні окуляри!» I підпис: «Ритас».

Тю! Що за дивина?! Мене аж у жар кинуло. Чарівні окуляри!.. Де ж їх шукати?! Хто це написав?! «Ритас»!.. Я обвів очима клас. I погляд мій зупинився на Маргариті, тобто Риті Скрипаль. У мене перехопило подих. Рита Скрипаль була першою красунею у нашему класі. Струнка, голубookа, чорноброда... Горда і неприступна. Нікому і ніколи вона не писала записок. Навіть Ромка Черняк губився і ніякові перед нею. Інших Рит у нашему класі не було. Серце мое калатало, як дзвін... Невже, невже це вона написала мені таку дивну записку?!

Питати її я, звичайно, не наважився. На наступній пе-рерві я кілька разів пройшов повз неї, загадково усміхаючись. Один раз навіть приставив до очей складені окулярами пальці. Вона тільки презирливо скривилася і зневажливо пхикнула. «Оскільки йдеться про щось загадкове і таємниче, годі й думати, що вона признається», — подумав я.

Мене розпирало від незвичних хвилюючих почуттів. Я ходив і блаженно усміхався.

Ромка Черняк здивовано глянув на мене:

- Чого це ти либишся?
- Та! — я махнув рукою.
- А конкретніше? — спитав Ромка.
- Та! — знову махнув я рукою.
- Невже в лото зірвав джек-пот? — пхикнув Ромка.
- Hi! — сказав я.
- А що ж таке? Не муч мене!

Я більше не міг терпіти. І я признається:

- Та... записку одержав. Якусь дивну.
- Від кого?
- Сам не знаю...
- Ану покажи! — сказав Ромка.

Я витяг із кишені записку і простягнув йому. Він розгорнув її і суворо глянув на мене:

- Ти що — приколюєшся? Тут же нічого нема!
- Як?!
- А отак! Чистий папірець!

Я вихопив у нього з рук аркуш і похолос: ніякої записки не було — на аркуші жодного слова, чистий папір...

— Ну й дурні в тебе приколи! — презирливо скривився Ромка. — Ти що? Типу чокнутий?

- Та клянусь! — вдарив я себе в груди. — Була записка!
- А де ж вона? Може, в іншій кишені?
- Н-ні! Це той самий аркуш...
- Тю! Дурниці якісь ти пореш!..

І тут мені стрельнуло:

— Ой! Мабуть, вона була написана спеціальним хімічним чорнилом, яким шпигуни листуються. Я в одному детективі читав — спершу видно, а тоді текст зникає...

— То ти що — шпигун? — криво усміхнувся Ромка. — А що було в записці?

— Там було написано: «Якщо хочеш, щоб з тобою сталося щось несподіване й незвичайне, шукай чарівні окуляри». І підпис: «Ритас».

— «Ритас»? А ти не брешеш?

— Та щоб я!.. — знову вдарив я себе в груди.

— Ну, добре-добре!.. Ритас... Ритас... Отже, Рита Скрипаль?... Он воно що!.. Ха-ха-ха! — зареготав Ромка. — Хочеш сказати, що Ритка написала тобі записку? Та ще шпигунським чорнилом, яке потім зникає?... Мовляв, не доведеш... Ну, ти фантаст! Брат Стругацький!.. Ніколи нікому записок не писала і раптом тобі. Рудому Африканському Їжачкові, написала!.. Ну, гуморист!.. Ха-ха-ха! Остап Вишня!..

Ромка не став церемонитися, і через п'ять хвилин весь клас уже реготав із мене. Таким посміховиськом я ще не був ніколи... Ритка раз у раз презирливо пхикала, дивлячись на мене. Вона навіть говорити нічого не стала, просто пхикала.

Але ж була записка!.. Я ж не вигадував!.. Я ж на власні очі бачив, читав її!.. Ex!.. Я, звичайно, переживав, що з мене сміються. Але недовго. Я ж вам казав — довго журитися я не вмію. Ну і хай сміються. Я б на їхньому місці теж, може, сміявся. І саме через те, що слова записки зникли, я повірив, що чарівні окуляри існують насправді. Одне лише бентежило мене — де шукати ті чарівні окуляри?... Написано було — шукай, а де шукати, не написано. Не ходити ж по магазинах «Оптика», яких у Києві багато, і не питати ж: «Чи продаються у вас чарівні окуляри?». Справді ж, дивитимуться, як на божевільного. Очевидно, чарівні окуляри повинні з'явитися несподівано й випадково, як і ота дивна записка. Треба тільки пильнувати...

Я сиджу на першій парті, перед самісіньким вчительським столом. Як посадила мене ще в першому класі Ліна Митрофанівна, бо я був найменшенький, так і досі сиджу. Тепер у нас вже не одна вчителька, а кілька. Майже всі молоді. Одна тільки старенка — математичка Юлія Юхимівна. У неї дві пари окулярів. Коли вона дивиться на клас, вишукуючи, кого б викликати, на носі в неї одні окуляри. Коли ж вона вичитує з підручника задачу або коли ставить у журнал погану оцінку, то надягає інші... І оті інші, «блізькі», окуляри часто лежать на столі перед самісіньким моїм носом. Тепер я дивлюсь на них, немов заворожений, і думаю: «А може, саме про ці окуляри і йшлося у записці? І, може, недарма записка була на аркуші в клітинку?... Може, її написала сама Юлія Юхимівна?... Може, вона чарівниця?... Добрі чарівниці завжди старенкі... Юлія Юхимівна дивиться на мене завжди з лагідною усмішкою... Вона мені, здається, симпатизує. Тому й написала записку саме мені...» І так мені кортить, так кортить зазирнути в оті окуляри, що я нарешті не витримую, хапаю окуляри і швиденько чіпляю на носа. Перед очима усе попливло, як у тумані. Крім того туману, я нічогісінько не побачив. Зате почув — глузливий вигук Ромки Черняка:

— Ой! Дивіться, Юліє Юхимівно!.. Богданець украв ваші окуляри!.. Це він думає, що вони чарівні! Він чарівні окуляри шукає!..

Весь клас зареготав. А Юлія Юхимівна мовчки зняла з моого носа свої окуляри і дала мені легенького щигля. Чим викликала ще більший регіт.

Ну, чого, чого він такий пащекуватий, той Ромка?! Я мало не плакав.

А на перерві він підійшов до мене і сказав:

— Ну, добре-добре! Не переживай!.. Признайся тільки, що ти вигадав ту записку. І я не буду глузувати більше.

— Була записка! Не вигадував я!..

— Ну, ти таки ненормальний!.. Ти уві сні не ходиш?... Може, в тебе галюцинація якась була? Може, до лікаря звернутися треба?

Він уже не кепкував, а дивився на мене зі співчуттям, як на хворого.

Ну й хай!.. Я ж то знаю, що не галюцинація була, а насправді. І чого б це раптом виникла така галюцинація — про чарівні окуляри. Ні! Треба їх шукати! Треба! Десь вони таки є!..

У моєї бабусі теж дві пари окулярів — для телевізора і для читання та штопання моїх шкарпеток. Але ні ті, ні ті чарівними не виявилися.

А тоді я наважився і зайшов до «Оптики», що на вулиці Лютеранській. Вона приватна і загадкова — у дворі, в зачапелку. Попросив дати мені поміряти сонце захисні. Майже півгодини міряв-міряв — нічого чарівного не наміряв. Засмучений, ви йшов я з «Оптики» і пішов гуляти Києвом... Понад годину блукав і нарешті приблукав у скверик неподалік нашого будинку. У цьому скверику завжди сидять пенсіонери в окулярах, газети читають або в шахи грають. А сьогодні чогось нікого — мабуть, по телеку якийсь аргентинський серіал показують. Іду, іду... І раптом бачу — на лавці лежать окуляри. Хтось, певно, забув. Мене аж у жар кинуло — передчуття якесь... Схопив я ті окуляри, почепив і... дихати перестав. Раптом я чітко побачив трансформаторну будку в нашому дворі, задньому, за гаражами. А на будці стояв розгублений Ромка Черняк і дивився униз, на землю, де лежала драбина. Було ясно, що Ромка по драбині заліз на будку (вона височенька, метрів п'ять заввишки, не менше), а тоді необережно штовхнув ногою, і драбина впала. На трансформаторну будку нам категорично лазити заборонялося; там навіть була жовта табличка: череп з кістками і напис «Не залазь! Уб'є!». Та найдивніше було те, що зі скверика побачити трансформаторну я не міг аж

Ілюстрація до книжки В. Нестайка
«Чарівні окуляри»
(Анатолій Василенко, 2016)

ніяк! Вона була далеко, за кількома багатоповерховими будинками. Я на мить скинув окуляри — ніякої трансформаторної будки, лише дерева й будинки, вулиця. Я тримтаю рукою знову почепив окуляри — і знову перед очима Ромка на трансформаторній будці. Він кривився — от-от заплаче... Йому негайно треба було злазити, а без драбини він злізти не міг... Тільки я встиг про це подумати, як почув голос якогось дідуся:

— Мої окуляри!.. Я читав газету і забув їх!

І дідусь зірвав з моого носа окуляри. У мене потемніло в очах. Я навіть не встиг роздивитися того дідуся. А коли я отямився, дідуся вже не було. Дідусь зник так само несподівано, як і з'явився. Я б навіть не зміг його описати, бо так і не бачив його. «От вони — чарівні окуляри!» — майнуло в моїй голові. І я прожогом кинувся до нашого будинку (ми з Ромкою сусіди: він на п'ятому поверсі живе, я — на третьому). Я вбіг у підворіття, пробіг на заднє подвір'я за гаражі і застиг, все ще не вірячи своїм очам... На трансформаторній будці стояв розгублений Ромка, а на землі лежала драбина...

— Зараз, зараз я її підніму! — вигукнув я, через силу піdnімаючи важку для мене драбину (потім я для інтересу намагався ще раз це зробити, але не зміг, звідки ж тоді сили з'явились?!).

У Ромки тримтили ноги, коли він злазив. І голос тримтів, коли він сказав:

— Ой, спасибі тобі, Їжачку!.. Розумієш, я кидав бумеранг, і він залетів на будку... А такий кльовий бумеранг! Мені тато з Австралії привіз. Жалко. Ну, я потай свиснув у двірнички драбину і... А звідки ти взявся?

— У чарівні окуляри побачив, що тобі непереливки. І прибіг...

— Що?! Знову ти про ті чарівні окуляри... А ну тебе!

— Клянусь Богом, що не брешу! — вдарив я себе в груди. — Клянусь!

І я розказав Ромці все, що сталося у скверику.

— Ану побігли у той скверик! — вигукнув Ромка. І ми побігли.

— Ой! Диви! Лежать! — вражено мовив Ромка.

Справді — на тій самій лавці лежали окуляри... Та коли ми підбігли ближче, вони зникли...

— Тю! Я ж точно їх бачив! — здивовано розсвятив рота Ромка.

— І я! — хитнув головою я.

— Чудасія!.. — розвів руками Ромка.

— От бачиш! А ти не вірив! Не могло ж нам обом примаритись одне й те саме...

— Отже, чарівні окуляри таки існують! Тепер будемо їх шукати удвох! <...>

Читаемо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Яке враження справив на вас перший розділ повісті?
- Хто головний герой цього твору? Що ми про нього дізнаємося?
- Які фантастичні події відбуваються у творі? Чи зацікавлюють вони?
- Чи цікаво вам було читати про не пов'язані із чаклунством події? Що ми дізнаємося про однокласників та однокласниць Василя Богданця?
- Чим приваблює Василя його однокласник Роман Черняк? Чому Василеві хочеться бути на нього схожим?
- Яка ви вважаєте, чи надовго потоваришують Василь та Роман? Чи знайдуть вони чарівні окуляри?

Пригода одинадцята Козачок Гулька

Це було наприкінці серпня. Ромка весь час канючив:

— От! Знову почнуться уроки, домашні завдання... Не до пригод буде. Даремно тільки чарівні окуляри пролежують. Без дії.

Ілюстрація до книжки В. Нестайка
«Чарівні окуляри»
(Юлія Радіч-Демід'онок, 2016)

Але ще до початку навчального року пригода, пов'язана з чарівними окулярами, таки сталася.

У нас з Ромкою нещодавно з'явився спільний ворог. Здоровило дев'ятикласник Альберт Біляков, а точніше Алик Мармиза, як ми його прозвали. Він нещодавно оселився у сусідньому будинку — переїхав з Подолу — і вважав себе крутым подільським хуліганом. Він почав козакувати над усіма сусідськими пацанами, меншими від себе. Вимагав гроші і, в разі відмови, бив страшенно болючі «шалабани», тобто щиглі — руки в нього були здоровенницькі. Не тільки я, слабак, а й спортивний Ромка страждав від тих «шалабанів». Ми намагалися уникати зустрічей з Аликом Мармизою. Але сьогодні ми тільки вийшли з дому, як одразу потрапили в обійми Алика. Він перетнув нам дорогу і засичав:

— Женіть монету!

І вже підняв правицю для «шалабанів», як раптом сталося щось неймовірне. Алик враз зойкнув і скочився за лоба. І ми побачили, як на лобі в нього набрякають дві здоровенницькі сині ґулі. Мармиза лайнувся й побіг додому.

— Тю! Хтось з рогатки стрельнув, чи що? — здивовано озирнувся Ромка. Але позад нас були двері. Алик стояв обличчям до нас — з рогатки стрельнути не міг ніхто. Та й ґулі вискочили майже одночасно — стріляти мусили двоє. Причому одразу. Дивина! Чудасія!

— У нас з'явився якийсь таємничий не видимий захисник! — здивовано мовив Ромка.

Кілька днів, поки в Алика Мармизи не зійшли ґулі, він не показувався. Аж раптом бачимо — з'явився нарешті. Ми з Ромкою сиділи на моєму балконі, що виходив на вулицю, і грали в шахи. Аж бачимо — іде Алик. А назустріч йому — хлопчик років десяти. Алик до нього зі своїм звичним вигуком: «Жени монету!». Та тільки він це сказав, як одразу скрикнув і скочився за лоба. І знову на його лобі з'явилися дві здоровенницькі сині ґулі. Від подиву скрикнули й ми з Ромкою.

Ну, це вже не жарт, не випадковість. Якийсь невидимка серйозно взявся за Мармизу.

— Хто ж це?! — вигукнув я.

— По-моєму, є всі підстави скористатися з чарівних окулярів! — мовив Ромка.

— А може втримаємося? — сказав я. — Попереджали ж нас, що користуватися чарівними окулярами можна тільки у крайньому разі, коли без них не обйтися...

— От ти ж, ії-богу!.. — скривився Ромка.

— А якщо втратимо? Одні ж лишилися. А крайнього ж разу нема. Просто з цікавості.

І раптом з боку вулиці, біля балкона, просто в повітрі почувся дзвінкий хлоп'ячий голос: «О! Так у вас є чарівні окуляри?! То ми б могли подружитися. А то я все сам та сам. Нуднувато мені буває без товариства. Навіть словом перекинутися ні з ким».

У нас з Ромкою навіть роти порозкривалися від несподіванки.

— Ой!.. Х-хто це?! — пробелькотів Ромка.

«Надягайте чарівні окуляри, тоді будемо балакати!» — почулося знову.

— Надягайте!.. У нас всього одні, — зітхнув Ромка.

«Нічого!.. В окулярах же два скельця — ліве і праве».

— А оправа ж одна! — сказав я.

«Не хвилюйтесь! Буде дві!» — сказав невидимка.

Я кинувся в кімнату до свого рюкзачка, де на споді ховав окуляри, і побачив, що, справді, там уже лежать двоє, кожні з одним скельцем, а друге заклеєне. Начепили ми з Ромкою одночасно чарівні окуляри. І знову роти від подиву порозявляли... Біля балкона просто в повітрі ми побачили усміхненого хлопчика у сорочці-вишиванці, у смушевій шапці набакир, у червоних шароварах, червоних чоботях, який сидів верхи на дивному напівпрозорому блакитному конику — з яскравою жовтою гривою і жовтим хвостом. У руках хлопчик тримав срібний пернач, коротку палицю з перистою головкою (я знат, що це таке, бо читав багато книжок про запорожців).

- Хто ж ти такий?! — спитав я.
- Я — Козачок Гулька з роду Мамаїв, козаків-характерників, тобто чарівників. Ви ж про Козака Мамая, мабуть, чули?
- Аякже! — вигукнув Ромка. — У нас дома навіть картина є — Козак Мамай з бандурою, а поряд кінь стоїть.
- Цьому національному герою українського фольклору пам'ятник на Майдані Незалежності поставили! — докинув я.
- А як ти у повітрі тримаєшся, не падаєш? — спитав Ромка.
- Бо я сиджу на чарівному конику-понику Літайку. Він сам із небесної блакиті, а хвіст і грива — із сонячних промінців. Ми з ним невидимі для людей. Ви нас бачите тільки завдяки чарівним окулярам.
- А чого в тебе таке дивне ім'я?
- Бо по Україні я гуляю, скривдженіх дітей я захищаю, хуліганам ґулі набиваю...
- Ну, це ми бачили! — усміхнувся Ромка.
- А давно ти по Україні гуляєш? — спитав я.
- Тринадцятий рік. Відтоді як Україна стала незалежною.
- А скільки ж тобі років? — недовірливо спитав Ромка.
- Чотириста дванадцять! — усміхнувся Козачок Гулька.
- Що-о-о?! — вражено перезирнулися ми з Ромкою.
- Та сказав же — чотириста дванадцять! Я ж за часів козаччини народився.
- А чого ж ти досі не виріс, не став дорослим? — спитав я.
- А навмисне! Я своїм батькам сказав: «Люба мамо, любий тато, я не хочу виростати! Хочу залишитися хлопчиком і захищати скривдженіх дітей. Бо ті дорослі так заклопотані своїми дорослими справами, боротьбою за владу, що до дитячих справ у них руки не доходять». І батьки мені дозволили і дарували дитяче безсмертя. Ще й срібний пернач-гулінабивач дали.
- А де ж ти був оті чотириста років, до незалежності? — спитав я.
- У Синьому Потойбічці, де живуть усі чаклуни й чарівники. Ви всі живете у Посейбічці, у звичайному реальному

світі. А є ще світ казковий, нереальний, де живуть чаклуни й чарівники, — Синє Потойбіччя, як я вже сказав. І козаки-характерники, тобто чарівники, там живуть.

— І що ж ти там робив, у Потойбіччі, цілих чотириста років? Невже просто собі жив і нічого не робив? — спитав Ромка.

— Як це нічого не робив?! Воював весь час! З різними злими силами, які кривдять казкових дітей. Казкових дітей оно скільки — від Івасика-Телесика до Хлопчика-Мізинчика!.. І злих сил — тьма-тьмуща!.. Хочете на них подивитися?

— Цікаво було б, звичайно, — сказав я.

— Але для цього, мабуть, у Потойбіччя мандрувати треба, — сказав Ромка.

— Авжеж! — підтверджив Козачок Гулька.

— А як? — спитав я.

— Дуже просто! Сядете на моого Літайка: один поперед мене, другий позад мене. І полетимо!

— Так він же такий маленький! — вигукнув Ромка.

— Нічого-нічого! — сказав Козачок Гулька. — Зате дужий! Бо чарівний!

Блакитний Літайко наблизився до балкона, ми з Ромкою посідали на нього, і коник злетів у небо.

Ми мчали з шаленою швидкістю. І враз оглушливо бахнуло, як ото буває, коли реактивний літак долає звуковий бар'єр, і одразу блакить неба зі світлої стала темно-синьою.

— Ну от! Приїхали! — сказав Козачок Гулька.

Ми опустилися на землю. Все було майже таке, як і в нашому Посейбіччі, тільки синє — сині дерева, синя трава, сині будинки. На синій лавочці біля синьої хати сидів синій дідуhan і щось говорив синій бабусі, але слів чути не було. — Otto чаклун Іван Іванович Брехайлло, а то Баба Ябеда, — пояснив Козачок Гулька. — Чого вони дітей вчать — самі розумієте. Летимо далі!

І ми полетіли далі. По дорозі йшли двоє синіх здорованів і сердито розмахували руками.

— А це чаклун Іван Іванович Задирайло і чаклун Іван Іванович Ображайло. Що вони дітям начакловують, теж ясно! — сказав Козачок Гулька.

Біля неохайної синьої хати були розкидані брудні, немиті каструлі й тарілки. Коло дверей просто на землі лежала нечесана, замурзана тітка.

— А це чаклунка Нечупара-Ледащо. А в хаті хропе її брат Невіглас-Ледащо. Дуже популярні чаклуни, найбільше дітей зачакловують. А оно мовонезнавець Суржиков-Какось, який мову дітям калічить... Ну, на сьогодні, думаю, досить. Гарні ви хлопці, сподобалися мені. Сподіваюсь, ми потоваришуємо. Недарма вам чарівні окуляри якісь добрі чародії дали. Бешкетникам не дали б. А раз у вас є чарівні окуляри, ми зможемо з вами спілкуватися. Бо ж у вашому реальному світі, у Посейбіччі, ми з моїм коником-поником Літайком невидимі. Як придумаєте якусь цікавеньку пригоду, гукайте мене. Власне, й гукати не треба. Начепіть чарівні окуляри — і я одразу з'явлюсь. Тільки пригода мусить бути обов'язково доброю, на гарну справу спрямованою, на рятування когось абощо. Тільки такі пригоди я люблю... А тепер рушаймо назад!

І знову коник Літайко знявся у небо. І полетів із шаленою швидкістю. І знову бахнуло, як ото бахкає, коли реактивний літак долає звуковий бар'єр. І небесна блакить враз стала ясною, світлою і прозорою, і незчулися ми, як опинилися біля мого балкона. Перелізли ми на балкон, попрощалися з Козачком Гулькою, і він одразу зник, став невидимий. А в руці у мене опинилися чарівні окуляри з двома скельцями...

— От Козачок Гулька! От Козачок Гулька! Скажи! — захоплено вигукнув Ромка.

— І говорити нічого! Супер! — сказав я.

Читаємо з зуинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Чи сподобався вам цей розділ повісті?
- Як Василько та Ромка познайомилися з Козачком Гулькою? Що читачі дізнаються про цього персонажа? Якого він роду? Складіть розповідь про Казачка Гульку.

- Куди вирушили герої разом із Козачком Гулькою? Як виглядало Синє Потойбіччя? Кого вони там зустріли?
- Хто з чаклунів Потойбіччя зачакловує найбільше дітей? Чому, на вашу думку, Нечупара-Ледащо та його брат Невіглас-Ледащо такі сильні чарівники?
- Яке враження справила на хлопців подорож?
- За якої умови вони могли могли розраховувати на нову з Козачком Гулькою?
- Як ви вважаєте, чи відбудеться ця зустріч?

Пригода дванадцята

Чарівник Часомір та чаклун Зловред Поганський

Після того як ми з Ромкою познайомилися з Козачком Гулькою, ми тільки про нього й говорили.

— От класний Козачок Гулька! — казав Ромка. — А копник-поник Літайко який!

— А пернач-гулінабивач! — підкидав я.

— Треба щось таке цікавеньке придумати, щоб знову з ним зустрітися. Цікаве й добродійне! Так, як він і казав! Що б його таке придумати? — чухав потилицю Ромка.

— Не знаю, — зітхав я. — Якби зінав, давно б тобі сказав. Ех, Ромко-Ромко! — знову зітхнув я. — Є в мене гріх на душі. Я тобі про нього ніколи нічого не говорив. Але й досі каюсь!

— Який гріх? — спитав Ромка. — Вкрав щось? Чи вікно розбив?

— Гірше!.. Було це ще до того, як ми з тобою подружилися. Півтора роки тому.

— Ну, давай-давай! Каєся! — усміхнувся Ромка.

— Було це влітку в селі, коли я поїхав, як завжди, до дідуся й бабусі відпочивати. Тато саме купив мені футбольний м'яч, щоб я з хлопцями на вигоні грав... Першого ж дня пішов я на вигін. А там — жодного хлопця. Як потім з'ясувалося, у сільмаг привезли морозиво і хлопці побігли туди. Ну, ганяю я сам того м'яча, тренуюсь, індивідуальну майстерність відточую. Одбив м'яч далеченько. Аж тут раптом з'явився

незнайомий хлопець. Ну, може, трохи старшенький за мене. Вхопив м'яча в руки. Я подумав — забрати хоче, кричу: «Оддай!» А він мовчить, тільки усміхається. Кинув м'яч на землю, почав підбивати ногою. Я до нього, намагаюся забрати м'яча, а він весь час обводить мене, не дає забрати. «Оддай! — кричу. — Оддай, дурень!» А він знову — ні слова!.. Це мене ще більше роздратувало. «Оддай, — кричу. — Пришелепкуватий! Ідіот! Ненормальний!» І знову він — ні слова у відповідь... Нарешті він кинув м'яча, повернувся й пішов, так мені нічого й не сказавши... А потім я дізnavся, що він глухонімий. І, до речі, казали, добрий, хороший хлопчик. Приїхав з батьками до родичів. Попрощатися. На Північ переїжджали вони. Хотів зі мною погратися, а я бач...

— Тю! — пхикнув Ромка. — І це весь гріх?... Подумаєш!..

— Еге! Подумаєш! У мене й досі перед очима його тремтлива усмішка...

— Тремтлива? — не зрозумів Ромка.

— Коли він усміхався, губи в нього тремтіли, — пояснив я.

— Дуже ти, Їжачку, вразливий, «впіchatлітельний»! — сказав Ромка.

— Нічого ти, Ромко, не розумієш! — зітхнув я. — Якби можна було назад у минуле повернутися, я б зовсім по-іншому поводився...

— Думаєш, Козачок Гулька може тобі допомогти в цьому? — примружився Ромка. — Викинь з голови!.. Козачок Гулька тільки гулі набивати може... Ой! Ой!

Ромка схопився за лоба. І одразу почувся голос невидимого Козачка Гульки:

— Ото щоб не казав дурниць!.. Я не лише гулі набиваю, а й усім, як можу, допомагаю... Я все чув, Васю, що ти казав про свої переживання. Біжи бери свої чарівні окуляри! А ти, Ромко, йди гуляй! Ця пригода не для тебе!

— Вибачай, Ромко! Сам винен. Було б не говорити того, що ти говорив.

— Та він же невразливий, «невпіchatлітельний»! — мовив Козачок Гулька.

— Ні-ні! — вигукнув я. — Він гарний хлопець! Тільки напускає на себе, щоб здаватися крутішим, мужнішим.

— Давай-давай, біжи по окуляри!.. А ти, Ромко, не думай... Справжні козаки були не лише мужніми, а й добрими, чуйними, людяними! — мовив Козачок Гулька.

Я побіг по окуляри. А тоді, повернувшись, глянув на Ромку — такий він був зажурений і нещасний, що мені аж у серце кольнуло.

— Чого, Васю, задумався? — спитав Козачок Гулька.

— Może, все-таки й Ромку візьмемо? Га? — прохально мовив я. — Хай би й він...

— Молодець, Васю! Я й думав, що ти так скажеш. Справді, добрий, чуйний ти хлопець!.. Давай візьмемо Й Ромку!

І враз я відчув, що в руці в мене вже не одні, а двоє окулярів. По одному скельцю у кожних, а друге заклеене. Начепили ми з Ромкою одночасно ті окуляри й одразу побачили Козачка Гульку на блакитному конику Літайку. Сіли ми на коника і тієї ж миті злетіли в небо.

— У Потойбіччя летимо! — сказав Козачок Гулька. І знову, як і того разу, з шаленою швидкістю помчали ми небом. І знову бахнуло так, як бахкає, коли реактивний літак долає звуковий бар'єр. І знову ясна небесна блакить стала темно-синьою, знову під нами з'явилися сині дерева, сині будинки, синя трава... Ми прибули у Синє Потойбіччя й опустилися біля синього будиночка з високою трикутною вежею, на якій були великі годинники — по одному на кожному боці. І показували ті годинники різний час.

— Тут живе чарівник-годинникар Мить Митьович Часомір, — пояснив Козачок Гулька. — Один годинник на вежі показує час теперішній, другий — час минулий, третій — час майбутній. Цей чарівник і може допомогти тобі, Васю, повернутися у минуле. Правда, тільки для доброго діла. Але

попереджаю тебе, Васю, за повернення у минуле доведеться заплатити. За кожну хвилину днем майбутнього життя.

— Ого! — сказав Ромка.

— І якщо ти зробиш щось погане, повернутися вже не зможеш. Так у минулому й залишишся.

— Нічого поганого я не робитиму. Я згоден!

— Десяти хвилин тобі вистачить? — спітав Козачок Гулька.

— А якщо не вистачить, можна буде продовжити? — спітав я.

— Можна. Тільки кожна продовжена хвилина буде коштувати двох днів майбутнього життя.

Ромка вже зробив рота бубликом, щоб сказати своє «ого!», але я вигукнув:

— Згоден!

— Ну, тоді я кличу Митя Митьовича, — і Козачок Гулька піпікнув кілька разів так, як піпікають по радіо, коли сповіщають точний час. І з будиночка вийшов синій чоловічик з фіолетовими очима, у яких бігали жовтенькі бісики, наче секундні стрілки, — в лівому в один бік, у правому в другий. Чоловічик був кругловидий, з довгеньким гострим носиком, який весь час теж крутився то в один бік, то в протилежний. Козачок знову почав піпікати, як сигнали точного часу. Чарівник Часомір теж щось пропіпікав. Козачок Гулька пояснив нам:

— Мить Митьович нашої посейбічної мови не знає, тому я переказав йому по-потойбічному твоє, Васю, прохання. І він запрошує тебе.

Чарівник зробив церемонний запрошуvalnyj жест, і я пішов за ним у будиночок. І одразу наче потрапив у механізм чудернацького годинника. На всіх стінах, на стелі крутилися врізnobіч фіолетові з жовтими зубчиками коліщатка. Мить Митьович підвів мене до великого коліщатка і жестом показав, щоб я схопився за нього. Я схопився і враз злетів угору, у трикутну вежу до одного з годинників, що, певне, показував минулий час. І полетів у синю безодню. І за мить опинився на вигоні з отим

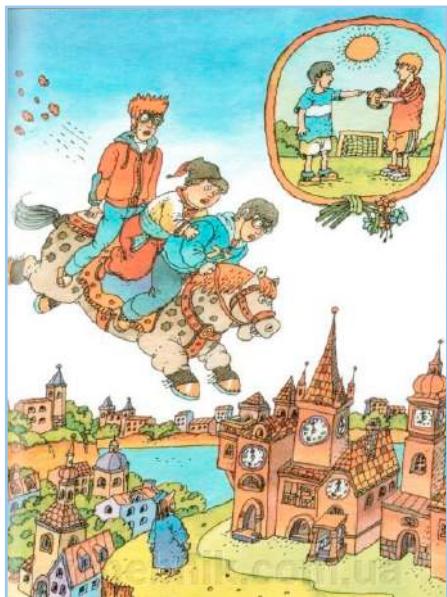
своїм новеньким футбольним м'ячем саме у той момент, коли глухонімий хлопчик схопив м'яча. Слова: «Віддай, дурень!» — вже от-от мали зірватися у мене з язика, але я прикусив його. Привітно усміхнувся хлопчику. Тоді швиденько скинув кеди, поставив їх обабіч, позначивши футбольні ворота, став посередині, пригнувшись, як воротар, і махнув хлопчику, щоб він бив мені пенальті. Хлопчик радісно усміхнувся мені у відповідь і вдарив по м'ячу. Я гепнувся на пузо, пропускаючи одинадцятиметровий. Хлопчик радісно піdnіс догори руки, як це роблять футbolісти, коли заб'ють гол. Я показав йому відстовбурчений великий палець — молодець, мовляв! А тоді він став на ворота і я бив йому пенальті. І він ловко ловив м'яч. І знову я підносив догори великий палець. Хвилини летіли за хвилинами. Я не помічав часу. Яка то радість — мати можливість спокутувати свою провину!.. Нарешті хлопчик показав на свою ліву руку, на те місце, де носять годинник, — мовляв, йому час іти. Глянув на мене вдячно, помахав вітально рукою і побіг... І в цю мить запіпікало, як по радіо. Закрутілося-закрутілося — і я опинився у будиночку чарівника Часоміра. Мить Митьович схвално поплескав мене по плечу, і ми вийшли з чарівного будиночка до Ромки і Козачка Гульки. Мить Митьович пропіпікав щось Козачкові.

— Мить Митьович каже, — звернувся до мене Козачок Гулька, — що ти йому сподобався, він з тебе плати не візьме, ти побував у минулому, так би мовити, безкоштовно. Всі твої майбутні дні залишаться при тобі.

Я вдячно закивав головою чарівникові. Він привітно усміхнувся мені і зник у будиночку.

— А тепер, Ромко, я познайомлю тебе з чаклуном, який змушує тебе думати й робити не по-доброму, — сказав Козачок Гулька.

Ми знову посідали на коника Літайка і подалися далі. Аж от Літайко опустився біля страхітливого чорного палацу, з даху якого на двері спускалися, звиваючись, страхітливі потворні змії з зеленими очима і вогнедишними пащами.

Ілюстрація до книжки В. Нестайка
«Чарівні окуляри»
(Радна Сахалтуєв, 2013)

— Це палац лихого чаклuna Зловреда Поганського-Хуліганського. А от і він сам!

З палацу вискочив синій дід з зеленою бородою і зеленими, як у потвор, очима. Чаклун пронизливо подивився на нас і раптом кинувся до Ромки й почав його обійтися й цілувати, радісно піпікаючи. Не встиг я і оком змогнути, як він схопив Ромку в обійми і зник разом з ним у палаці.

— От бачиш, Васю, Зловред Поганський одразу помітив, кого він може зачаклувати й зробити своїм агентом. Будемо зараз Ромку виручати! — I Козачок Гулька кинувся до дверей і почав гамселити потвор своїм срібним перначем. Потвори пронизливо заверещали. З палацу одразу вискочив чаклун. Козачок Гулька і його вцідив по голові. Чаклун поточився і впав.

І в цю мить з палацу вискочив Ромка, блідий і переляканий.

— Тікаймо швидше, поки чаклун не прочумався!

Ромка скочив на коника Літайка, і ми чимдуж помчали геть.

— Ху-у!.. — важко дихаючи, промовив Ромка. — Спасибі, що врятували!.. Він на мене дмухнув, чимось одурманив і примушував підписати якийсь чорний папірець.

— Якби ти підписав той папірець, був би зачаклований, став би карним злочинцем, потрапив би у лабета злодіїв і хуліганів, — сказав Козачок Гулька.

І ми знову помчали з шаленою швидкістю у синє небо. І знову бабахнуло, коли ми перетнули кордон Потойбіччя і опинилися у ясному небі. Кілька хвилин — і ми вже в нашому дворі. Ми з Ромкою злізли з коника Літайка і, прощаючись, по черзі потиснули руку Козачкові Гульці.

— Ну, до побачення! До наступної пригоди! — сказав Козачок Гулька, — Мені з вами цікаво.

— А нам з тобою ще більше! — сказав Ромка.

І Козачок Гулька та його коник Літайко одразу зникли — зробилися невидимими. А в руках у мене опинилися одні окуляри — з двома скельцями. На душі в мене було так легко, що я спокутував свою провину перед глухонімим хлопчиком. Та й Ромка був задоволений, що вирвався з обіймів чаклуна Зловреда Поганського.

Читаемо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Чи сподобався вам цей розділ повісті?
- Чим допоміг Василькові чарівник-годинникар Мить Митьович Часомір?
- Чим треба було платити за перебування в минулому? Чи вагався Василь, коли дізnavся про таку плату? А Роман?
- Що робив у минулому Василь? Поміркуйте, чому Часомір не взяв із хлопця плати?
- Поміркуйте, чи зрозумів Роман, чому Зловред Поганський мав над ним силу.
- Чому Козачку Гульці й Василеві довелося визволяті Рому з палацу чаклуна Зловреди Поганського-Хуліганського?

Пригода тринадцята Викрадення

Як ви вже, мабуть, помітили, мій друг Ромка — хлопець дуже запальний і нетерплячий.

— Якщо комусь сказати, що в нас є чарівні окуляри, що ми знайомі з незвичайним Козачком Гулькою і що ми спокійнісінько собі сидимо й нічого не робимо, не контактуємо з тим Козачком, з нас, з дурнів, голосно сміялися б! — кип'ятився Ромка.

— Але ж ти знаєш, Маргарита Степанівна попереджала — чарівними окулярами можна користуватися лише в крайньому разі, коли без них обйтися просто неможливо. А без чарівних окулярів ми Козачка Гульку не побачимо, — намагався заспокоїти я Ромку.

— То вважай, що в мене саме такий крайній раз — я хочу показати Козачкові нову комп'ютерну гру «Контр-страйл». Я певен, що Гулька не лише не грав, а й в очі не бачив ніколи комп'ютера. І це свинство з нашого боку — маючи чарівні окуляри, не викликати Гульку й не показати йому комп'ютер!

Ця розмова відбувалася на вулиці, коли ми поверталися після уроків додому. І раптом позад нас почувся дзвінкий голос:

— Хлопці, а про що ви говорите? Про які чарівні окуляри, про якого Козачка Гульку?!

Ми з Ромкою так і поприсідали від несподіванки. Рвучко обернулися і побачили Ритку Скрипаль, першу красуню нашого класу, в яку ми з Ромкою обидва були трохи закохані, але яка була дуже горда і не звертала на нас уваги. Виявляється, Ритка йшла за нами і чула нашу розмову. Ми втратили пильність і говорили занадто голосно.

— Чого це ви роти порозявляли? — усміхнулася Ритка. — Так що це за чарівні окуляри і Козачок Гулька?

Ми з Ромкою безпорадно перезирнулися.

— Та що ти вигадала?! — першим отямився Ромка. — Які чарівні окуляри?! Який Козачок Гулька?!

— Ага-ага! — підтакнув я.

— Та що мені — позакладало?! Я ж усе чула! — вигукнула Ритка.

Ми з Ромкою перезирнулися.

— А-а... То я... то я переказував Їжачкові нову комп'ютерну гру.

— Ага-ага! — знову підтакнув я.

— Думаете, я дурна? — пхикнула Ритка. — Ви просто не хочете мені говорити! Та й не треба!..

— Ну, які можуть бути чарівні окуляри? Який чарівничок Гулька?... У наш час це ж просто нереально! — вигукнув Ромка. — Фантастика!.. Інша справа — інтернет, комп'ютер... Досягнення сучасної науки!

— Ай! — махнула Ритка рукою. — Колись і комп’ютер був фантастикою! — Ритка зітхнула. — А мені так потрібні були б чарівні окуляри!..

— Для чого? — спитав я.

— У мене сестричка двоюрідна, Любочка... сліпа... Їй і операцію робили у Центрі мікрохірургії ока — нічого не допомагає...

Ми з Ромкою знову перезирнулися. Завжди самовпевнена, горда і зверхня Ритка виглядала зараз безпорадною і нещасною. Мені стало її так жаль!.. Але Ромка поспішив сказати:

— Та нема ж у нас чарівних окулярів! Нема!.. Звідки б вони могли узятися?! Що ми — чаклуни, чи що?... Якби ми мали чарівні окуляри, хіба б у нас були проблеми з помилками у диктантах? Все б підгледіли! Ха-ха!

Ромка говорив так переконливо, що я б і сам повірив.

— Що ж... вибачайте, панове! — Ритка знову стала гордою і зверхньою. Пхикнула і побігла від нас. Я зітхнув і знизав плечима. Ромка пильно глянув на мене:

— Ти що, Їжачку, може, хочеш віддати їй чарівні окуляри?!

— Ні!.. Але... — я знову знизав плечима.

— Що — «але»? Що — «але»?... Ой, Їжачку, я бачу, ти вже готовий віддати Ритці чарівні окуляри... А може, вона вигадала все про сліпу сестричку Любочку, щоб заволодіти чарівними окулярами?

— Та ні, не думаю! У неї був такий вигляд!..

— Ой! — махнув Ромка рукою. — Ті дівчата — такі артистки, можуть зробити будь-який вигляд! І взагалі це ж наша спільна таємниця... Маргарита Степанівна нам обом же дала чарівні окуляри, і я не винен, що свої втратив. Так склалося,

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО

Чарівні окуляри

Обкладинка книжки
В. Нестайка «Чарівні окуляри»
(Анатолій Василенко, 2008)

ти ж знаєш. І взагалі у світі стільки сліпих!.. Слухай, Їжа-ку, хай окуляри краще будуть у мене. Я-то їх точно нікому не віддам. Давай їх сюди!..

У мене майнула думка, що це навіть краще — хай долю окулярів вирішує Ромка.

— Тільки ти ж, Ромко, не легковаж, — сказав я. — А то пропадуть нізащо...

— Не хвилюйся! Не пропадуть! Що я — не розумію? Да-вай! Да-вай!

Я дістав із споду рюкзачка чарівні окуляри, віддав Ромці, і він поклав їх у свій рюкзачок. Настрій у мене одразу чогось зіпсувався.

У той день я ходив з мамою купувати мені нову куртку — стара зовсім подерлася. Ходили-ходили, вибирали-вибирали, поки нарешті знайшли — і за ціною підходящу, і непогану. Повернулися додому аж надвечір, і тут мене чекала страшна несподіванка: Ромчина мама прибігла до нас схвильована — розпитувати мене, чи не знаю я, де Ромка. Коли вона прийшла додому, то побачила, що комп’ютер включений, а Ромки нема. І верхнього одягу його нема. І склянка соку апельсинового недопита. А Ромка сік завжди допивав. Отже, він зник раптово, дуже поспішав. Я згадав Ромчині слова, що він хотів показати комп’ютер Козачкові Гульці. Але ж я не міг сказати цього Ромчиній мамі. Мені було ясно, що Ромчине зникнення пов’язане з Козачком Гулькою.

Ох, як мені були потрібні зараз чарівні окуляри! У мене були всі підстави скористатися з них! Та вони були в Ромки. Я пішов з Ромчиною мамою до них «оглянути місце події» і нищечком зазирнув у Ромчин рюкзачок. Чарівних окулярів там не було!..

Безнадійно зітхаючи, я спускався сходами до себе на третій поверх і раптом почув голос невидимого Козачка Гульки:

— Слухай, Васю, було так — Ромка викликав мене за допомогою чарівних окулярів і почав знайомити з комп'ютером, показував, як користуватися «мишкою» і клавішами під час гри. Я захопився — ніколи ж комп'ютера не бачив, і раптом задзвонив телефон. Ромка побалакав з кимось і каже: «Пограй, Гулько, трохи сам, а я вибіжу на вулицю до машини; подзвонив по мобільному мамин шофер — мама просила передати їй теплу кофту, бо в офісі зимно». Сказав і побіг, накинувши куртку. Я собі граю-граю, а Ромки нема. Я визирнув у вікно — ні машини, ні Ромки. Минула година-друга, а Ромка не йде. Аж тут з'явилася Ромчина мама. Кинулася гукати Ромку, і я зрозумів, що ніякого шофера вона не присіала. Де подівся Ромка — хтозна. Я й тебе шукав, але тебе не було.

— Я з мамою по магазинах ходив, куртку мені шукали... Ой, Гулько, боюсь, Ромку викрали!.. Рекетири! Щоб викуп за нього вимагати. Ромчині ж батьки — бізнесмени. Ой, це ж так небезпечно! Якщо батьки викупу не заплатять або звернутуться до міліції, Ромку навіть убити можуть.

— Шо ж, треба негайно шукати Ромку! — сказав Гулька.

— А де, де шукати? — розгублено спитав я.

— Доведеться звернутися до Казкового Довідкового Бюро Надзвичайних Подій (скорочено Кадобнап). Кадобнап круитьться на орбіті навколо Землі і збирає інформацію про всі надзвичайні події, що відбуваються у світі. Керує Довідковим Бюро чарівник Іван Іванович Шукайло. Отож виходь, Васю, на подвір'я. Там прив'язаний до дерева невидимий коник Літайко. Сядемо й полетимо на орбіту. <...>

Послухався я Козачка Гульку, побіг надвір і там знову почув його голос:

— Залазь швиденько на дерево, хапайся за нижню гілку і розставляй ноги. Ми з Літайком тебе заберемо.

Заліз я на дерево, схопився за гілку й повис з розставленими ногами. І за мить відчув, що вже сиджу на невидимому

Обкладинка книжки

В. Нестайка «Чарівні окуляри»
(Юлія Радіч-Демідьонок, 2016)

конику Літайку. Схопився за невидимого Козачка Гульку, і ми злетіли у зоряне небо.

— Не дивуйся, — сказав Козачок Гулька. — Зараз на тобі буде скафандр космонавта. Ти ж не чарівник, тобі у космосі дихати треба буде.

І справді, я відчув на собі скафандр космонавта, і я побачив блакитну Землю, від якої ми віддалялися з шаленою швидкістю. Я ледь встигав помічати супутники і космічні станції, повз які ми мчали...

Аж от ми пригальмували біля дивовижної споруди з численними антенами і безліччю ілюмінаторів. Козачок Гулька поступав (видно, своїм перначем) по люкові. Люк відчинився, і ми влетіли всередину. У кріслі перед величезним екраном сидів кумедний дідусь в окулярах з подвійними скельцями — верхнє прозоре, нижнє темне.

— Зараз я з ним побалакаю мовою казковою, яку ти не зrozумієш... Поясню йому, що нам треба, — сказав Козачок Гулька і заджерготів щось чарівникові Івану Івановичу Шукайлі (звичайно ж, це був він). То й закивав і підняв голову, щоб дивитися на екран крізь темні скельця.

— Коли пан Шукайло дізнається про злочинні надзвичайні події, він дивиться крізь темні скельця; а коли дізнається про гарні, радісні надзвичайні події, дивиться крізь свіtlі, — пояснив Козачок Гулька.

На екрані швидко замиготіли страшні кадри, наче з американського фільму жахів, і враз виник стоп-кадр, на якому я побачив Ромку. Він лежав зі зв'язаними руками, ще й прикутий ланцюгом до батареї парового опалення у напівтемному підвалальному приміщенні... Поруч, на старому пошарпаному дивані, куняв коротко стрижений здоровило з бичачою потилицею.

— О! Це те, що нам треба! — мовив Козачок Гулька, а тоді вдячно заджерготів щось чарівниківі Шукайлу, і ми знову вилетіли у відкритий космос.

— Адреса в нас уже є. Будемо визволяті Ромку! — сказав Козачок Гулька.

— Але ж ті ракетири мене побачать, — сказав я.

— Як же вони тебе побачать, коли ти невидимий, — усміхнувся Козачок Гулька.

Я роззирнувся і справді не побачив ні рук своїх, ні тулуба. Тю! Ми мчали з шаленою швидкістю назад до Землі. От уже й Київ... Осяяній вогнями Хрещатик, Майдан Незалежності... Але ми полетіли на околицю, на Куренівку. І опустилися у садку якогось приватного будиночка. На стовпі хитався невеликий ліхтар, ледь освітлюючи подвір'я.

— Ну от — приїхали! — сказав Козачок Гулька.

— А як же ми всередину зайдемо? — спітав я. — Двері ж, мабуть, зачинені.

— А нащо нам двері? Ми ж невидимі, чарівні. Ми й крізь стіни проникнемо! — І, на мій подив, ми справді вільно проники всередину будиночка крізь стіни.

У напівтемній кімнаті, яку ми бачили на екрані в Шукайла, лежав на підлозі Ромка. Ми наблизилися до нього, і враз Ромка скочив на рівні ноги, звільнившись від мотузок і ланцюгів. А замість нього на підлозі опинився зв'язаний і прикутий здоровило з бичачою потилицею. Від жаху очі в здоровила зробилися, як колеса. А на лобі набрякли дві здоровенницькі сині гулі — Козачок Гулька таки не втримався і вперіщив його своїм перначем.

— Давай, Ромко, швидше сідай на Літайка! — вигукнув Козачок Гулька. І враз Ромка став невидимий, а я відчув, що він уже сидить поряд зі мною на Літайку.

І, вилетівши крізь стіни з будиночка, ми помчали до нас додому. Біля нашого будинку ми з Ромкою злізли з Літайка і знову стали видимими. Як добре мати справу з чарівниками!

Ромка захоплено вигукнув:

— От спасибі, що врятували! А я вже думав, що мені капець!
— А де ж чарівні окуляри? Чому ти ними не скористався? — спитав я.

— Та в кишені! Рекетири ж мене одразу зв'язали, і я не міг дотягтися до кишені, — сказав Ромка. — А як ви мене знайшли?

— Вася тобі все розкаже! — мовив Козачок Гулька. — А я зараз поспішаю — ви ж у мене не одні.

— А що ж я мамі скажу? — почухав потилицю Ромка. — Хто ж мене звільнив?

— Скажеш, що втік, виявивши кмітливість і спрітність! Хлопець ти з фантазією, щось придумаєш! — сказав Козачок Гулька. — А в міліцію треба таки заявити: і адреса тобі відома, і словесний портрет описати зможеш. Безкарними цих покидьків лишати не можна. Ну, бувайте здоровенькі!..

Я глянув на Ромку: він був блідий і нещасний — далася-таки взнаки йому та надзвичайна подія!

І раптом я подумав: чи не за те йому ті переживання, що він без співчуття поставився до сліпої сестрички Ритки Скрипаль?...

Але я Ромці нічого на сказав. Та він сам, мабуть, це відчув. Він витяг з кишені чарівні окуляри і простягнув мені:

— На! Хай вони в тебе будуть. Все-таки вони більше твої, ніж мої. То й вирішуй їхню долю!

Читаємо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Чи сподобався вам цей розділ повісті? Чи цікаво було його читати?
- Як Рита Скрипаль дізналася про чарівні окуляри? Навіщо вони були їй потрібні? Прочитайте виразно цей епізод. Знайдіть у тексті, як реагували хлопці на прохання Рити.
- Як Роман переконував себе її Василька, що вони вчинили правильно, не віддавши окуляри Риті? Чому він забрав у Василька чарівні окуляри?
- Поміркуйте, чому Василько віддав свої чарівні окуляри Ромі? Як ви вважаєте, у цьому вчинку виявилися сильні чи слабкі сторони характеру Василя?

- З якою метою Рома надягнув чарівні окуляри й викликав Козачка Гульку? Чи можна це вважати доброю справою?
- Перекажіть, що сталося з Ромою далі. Чому Козачок Гулька не міг йому допомогти?
- Яка цікава пригода сталася з Василем далі? Де він побував? Як Василеві допоміг чарівник Шукайло?
- Поміркуйте, чи хотів би Роман взяти участь у цій пригоді? А чому не зміг?
- Поміркуйте, чи змінився Рома після викрадення? Чому він віддав чарівні окуляри Василеві?

Пригода чотирнадцята

Остання

Ми з Ромкою дуже переживали: і сліпу Любочку, Ритчину сестричку було дуже жаль, і так не хотілося назавжди втрачати чарівні окуляри!..

- Це ж без чарівних окулярів і Козачка Гульку більше ніколи вже не побачимо... — зітхав Ромка.
- Авжеж... Але... — зітхав я.
- Ну що ти все алекаєш, алекаєш?! — вигукнув Ромка. — Думати треба!

Робити щось треба! Щоб і сліпій Любочці допомогти, і чарівні окуляри назавжди не втратити!

- А що... що робити? Ти знаєш?
- Ну... ну хоча б... хоча б до нашої доброї чарівниці Маргарити Степанівни піти, розказати їй все. Вона ж добра, вона щось придумає, допоможе нам.
- А де її знайти? Ми ж уже раз шукали її колись. І не знайшли.
- Ну, по-перше, погано шукали. А по-друге, не було такої поважної причини! — сказав Ромка.
- Ну, давай ще пошукаємо, хіба я проти... Думаєш, мені так хочеться втратити чарівні окуляри?...
- О! Це вже конкретна розмова! — зрадів Ромка. — Ходімо!

І ми пішли шукати квартиру Маргарити Степанівни. І знову почалася плутанина.

— О! Це той двір! — вигукував Ромка.

— А де ж візерунчасті двері на першому поверсі? — питав я.

— Ну, може, вона поміняла двері, — казав Ромка.

— А чого їх було міняти? — знизував я плечима. — Хто це міняє цілісінські гарні двері, та ще візерунчасті?

— Ну, вона ж не звичайна собі бабуся, а чарівниця!

— Ні, це не той двір! — заперечував я.

— А я кажу, той! — наполягав Ромка. — І двері просто у двір виходять, і кнопка для дзвоника така сама!

— Ну, то дзвони!

— І подзвоню! — Ромка натиснув на кнопку. За дверима задеренчало. І враз почувся басовитий собачий гавкіт — гавкало щось здоровенницьке: чи то вівчарка, чи навіть дог.

— Таки не воно! — вигукнув Ромка. — У Маргарити Степанівни собаки не було!

Під лютий собачий гавкіт ми чкурнули з того двору. І подалися шукати далі. Нарешті Ромка вигукнув:

— О! Оде таки той двір! Я запам'ятав підворіття — обабіч нього два гранітних стовпчики, щоб машини, заїжджаючи, кути підворіття не оббивали. Це ще з довоєнних часів лишилося у старих підворіттях. Тепер такого не роблять.

Я теж згадав, що колись звернув увагу на ці стовпчики. Так! Здається, таки воно. Ми зайдли у двір і здивовано перезирнулися. Будинку Маргарити Степанівни не було — він був знесений. І те місце обгорожене високим парканом.

— Тю! Ти диви! Знесли! — вигукнув Ромка. Він був дуже цікавий — всюди йому треба було встремити свого носа. Він знайшов дошки, не дуже міцно прибиті, одірвав їх, розсунув і поліз. Я, звичайно, за ним. І раптом Ромка почав падати у глибокий котлован, виритий під фундамент нового будинку. Я схопив його за рукав, але не втримав і разом з ним полетів униз. На наше щастя, хтось поклав на дно котловану

в цьому місці солом'яні мати, і ми не тільки не повбивалися, а й не дуже забились.

— Їжачку, ти живий? — спитав мене Ромка.

— Та живий! Але як ми звідси виберемося? Глибоко ж!

— А чого ти мене хапав? Лишився б нагорі — людей покликав би!

— Я ще й винний! — образився я. — Тебе ж рятував.

— Ну, пробач, пробач! Це я, звичайно, дурницю впоров. Я ж не знов, що край котловану так близько. Але ти не дрейф! Чарівні окуляри при тобі? Не розбив?

— По-моєму, цілі, — я поліз у кишеньку й витягнув окуляри. І раптом побачив, що в мене в руці не одні, а двоє окулярів — у кожних одне скельце заклеєне.

— О! Козачок Гулька зараз з'явиться, раз дві пари зробив! — вигукнув Ромка.

Я дав одні окуляри Ромці, й ми одночасно начепили їх. І... Щойно світило сонце, голубіло небо, літали пташки... і враз настала абсолютна темрява, хоч в око стрель, як каже мій дідусь. Я торкнув себе за обличчя, щоб скинути окуляри, і відчув, що окулярів на носі нема.

— Ой! — почув я розгублений Ромчин голос. — Їжачку! Ти щось бачиш?! У мене темрява перед очима! І окуляри зникли!

— І в мене! — вигукнув я. — Що ж це таке? Ми осліпли!

— Гулько! Де ти?! — загукав Ромка. — Гулько-о!

Але Козачок Гулька не озивався.

— Маргарито Степанівно! Маргарито Степанівно-о! — закричав я.

Але й Маргарита Степанівна не озвалася. Та й як вона могла озватися, коли вона вже тут не жила, коли її будинок знесли. Зв'язок з чарівницею втратився... Ми лежали на дні глибокого котловану сліпі й безпомічні. Мене охопив жах...

— Їжачку! Це нам за те, що ми хотіли схитрувати, залишити собі чарівні окуляри... Ну, чому, чому ми не віддали їх одразу сліпій дівчинці?! Це я, я винен в усьому!.. Пробач,

пробач, Їжачку! Ти хотів віддати, а я... Ну чому, чому в мене такий характер?... — і Ромка заплакав.

І раптом... раптом я побачив Ромку, що, плачуши, уткнувся в зігнутій лікоть.

— Ромко! — закричав я. — Ромко! Я знову бачу!.. Ромка рвучко підвів голову:

— Ой! І я бачу!..

Я відчув і побачив у своїй руці чарівні окуляри — з обома незаклеєними скельцями. І враз почувся голос невидимого Козачка Гульки:

— Молодець, Ромко, що покаявся! Коли можна зробити добро, ніколи не треба хитрувати.

— Ой, Гулько, однеси нас, будь ласка, до сліпої Любочки! — вигукнув я. — Ми віддамо їй чарівні окуляри.

— Однеси, будь ласка! — підхопив Ромка.

— Ні! — заперечив Гулька. — Ви з Риткою Скрипаль мали справу, до неї я вас і однесу. А там самі розбирайтесь.

І тут я відчув, що вже сиджу верхи на невидимому конiku Літайку поряд з Ромкою. І за мить ми злетіли вгору. Вилетіли з котловану і полетіли до будинку Ритки Скрипаль. Біля будинку ми опустилися на землю і злізли з коника.

— Ну, а тепер, хлопці, бувайте здоровенькі! Я поспішаю.

— Куди? — прохопився Ромка.

— Не закудикуй! — невдоволено мовив Козачок Гулька.

У дуже важливій справі. Потім дізнаєтесь.

— Ну що ж, Ромко, доведеться в Ритки питати адресу її сестри Любочки, — сказав я.

— І що ми їй скажемо? — спитав Ромка.

— Так і скажемо — що хочемо віддати її сестричці чарівні окуляри. Досить хитрувати. Все одно ми вже втрачаємо чарівні окуляри. То чого ховатися...

— Тільки говоритимеш ти, — сказав Ромка. — Ти ж перший одержав чарівні окуляри.

— Ну, що ж... гаразд. А ти подзвони у квартиру. А то все я та я.

— Нема питань! — усміхнувся Ромка і натиснув на кнопку дзвонника. У квартирі задеренчало. Почулися крохи і дзвінкий Ритчин голос:

— Хто там?

— Поштар Печкін! — грубим голосом мовив Ромка.

— Не балуйся! — вигукнув я. — Це ми — Вася Богданець...

— І Роман Черняк! — додав Ромка.

— Ой, стривайте! Я зараз! — вигукнула Ритка, і за дверима затупотіли, віддаляючись, швидкі крохи.

— Побігла чепуритися! — пхикнув Ромка.

— Ну, ми ж без попередження. Почекаємо, — примирливо сказав я.

— Авжеж, нікуди не дінешся, — зітхнув Ромка. Чекати довелося хвилин п'ять, як не більше. Нарешті клацнув замок і двері відчинилися. Ритка була у святковому платті й сяяла, як кінозорка.

— Будь ласка, заходьте! Роздягайтесь. Чому не подзвонили? Щось сталося?

Ромка підштовхнув мене лікtem:

— Давай! Доповідай!

— Ми прийшли... ми прийшли... по адресу твоєї сестрички Любоч... ну... тієї... що не бачить... — затинаючись, сказав я.

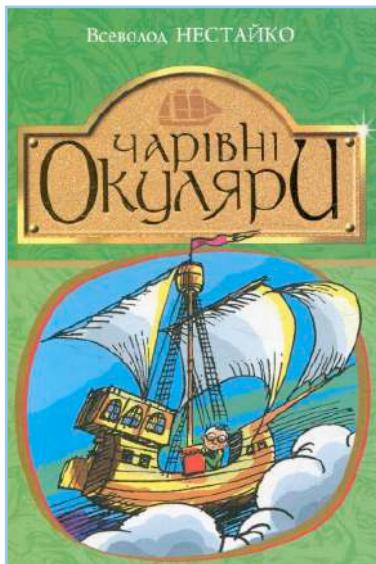
— А... а нашо вона вам?... Во... вона у лікарні, — теж затинаючись, сказала Ритка.

— Ми... ми хотіли віддати їй чарівні окуляри! — одним духом випалив я.

— Що-о?!. Не треба, хлопці, жартувати! Такими речами не жартують!

— А ми не жартуємо! — серйозним тоном сказав Ромка. — Давай, Їжачку, розказуй!

І я почав розповідати. З самого початку. Як одержав таємничого листа з підписом «Ритас».

Обкладинка книжки
В. Нестайка «Чарівні окуляри»
(Анатолій Василенко, 2016)

всі наші пригоди, слухала, затамувавши подих, і тільки кліпала своїми чудовими пухнастими віями.

— Фантастика! Неймовірно! — вигукнула Ритка, коли я закінчив. — Ану покажіть ті чарівні окуляри!

Я поліз у кишеню і... Серце мое зупинилося — чарівних окулярів у кишені не було!

— Ну, давай! Показуй! Ну! — штовхнув мене лікtem Ромка.

— Во... вони з-зникли! — ледь чутно прохарамаркав я.

— Як зникли? Загубив, чи що? — здивовано спитав Ромка.

— Загубити їх я не міг! Вони у бічній кишені застебнуті були на гудзик... Гудзик застебнутий, а окулярів нема...

— Ха-ха-ха! — засміялася Ритка. — Ну й фантасти! Брати Стругацькі!.. Я навіть повірила була!

Я мало не плакав. І раптом задзвонив телефон. Ритка побігла, взяла трубку і враз радісно вигукнула:

— Пам'ятаєш, він ще думав, що то ти написала? — вигукнув Ромка.

— А-а... пам'ятаю, — кивнула Ритка.

Тоді я розказав, як завдяки чарівним окулярам я зняв Ромку з трансформаторної будки, як познайомилися ми з Маргаритою Степанівною, артисткою, що грава у театрі юного глядача відьом, а насправді була доброю чарівницею, про Діда Мороза, який виявився клоуном-фокусником Рудольфом Андрійовичем, чоловіком Маргарити Степанівни, про дипломат з американськими доларами, про знайомство з Козачком Гулькою, про наші польоти на блакитному коніку Літайку у Синє Потойбіччя, про мое повернення у минуле до глухонімого хлопчика, про викрадення Ромки і його порятунок, — одне слово, про пов'язані з чарівними окулярами. Ритка

— Фантастика! Неймовірно! — вигукнула Ритка, коли я закінчив. — Ану покажіть ті чарівні окуляри!

Я поліз у кишеню і... Серце мое зупинилося — чарівних окулярів у кишені не було!

— Ну, давай! Показуй! Ну! — штовхнув мене лікtem Ромка.

— Во... вони з-зникли! — ледь чутно прохарамаркав я.

— Як зникли? Загубив, чи що? — здивовано спитав Ромка.

— Загубити їх я не міг! Вони у бічній кишені застебнуті були на гудзик... Гудзик застебнутий, а окулярів нема...

— Ха-ха-ха! — засміялася Ритка. — Ну й фантасти! Брати Стругацькі!.. Я навіть повірила була!

Я мало не плакав. І раптом задзвонив телефон. Ритка побігла, взяла трубку і враз радісно вигукнула:

— Що?! Що?! Серйозно?! Ой, яке щастя! Тьотя Зіночка, я зараз приїду! — Ритка поклала трубку й побігла одягатися. І на ходу вигукнула:

— Ой, хлопчики! Після чергової операції Любочка нарешті почала бачити! Правда, зі спеціальними окулярами, але... Яке щастя!

За хвилину ми вже були на вулиці. Ритка попрощалася з нами і побігла на зупинку таксі.

— Слухай, а це ж, мабуть, Козачок Гулька в тебе окуляри забрав!.. І передав Любочці!.. У лікарню!.. Пам'ятаєш, він сказав: «Поспішаю у важливій справі. Потім дізнаєтесь». От і дізналися!.. Чарівні окуляри таки зробили свою справу!

— І слава Богу! — сказав я.

Отак закінчилися наші пригоди з чарівними окулярами.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справив на вас останній розділ повісті?
- 2 Перекажіть, яка пригода трапилися з хлопцями, коли вони пішли шукати квартиру чаклунки Маргарити Степанівни.
- 3 Чи сподобалася хлопцям ця пригода? Чому? Який висновок вони зробили?
- 4 Як закінчилася історія чарівних окулярів?

Обираємо завдання на свій смак

- 5 Оберіть і виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - У народних казках чарівні предмети мають свою функції: клубок ниток вказує дорогу, ступа Баби Яги допомагає долати великі відстані тощо. А які функції мають чарівні окуляри в повісті-казці Всеволода Нестайка? Чого навчилися хлопчаки завдяки цим окулярам?
  - Поясніть, чому повість закінчується тим, що хлопці втрачають чарівні окуляри. Чи будуть вони ім потрібні в майбутньому?
  - Доведіть, що повість Всеволода Нестайка «Чарівні окуляри» — епічний твір.

Зірка МЕНЗАТЮК

(нар. 1954 р.)

Зірка Мензатюк

Обкладинка книжки
З. Мензатюк «Таємниця
козацької шаблі»
(Назар Гайдучик,
Оксана Йориш, 2006)

Зірка Захаріївна Мензатюк народилася 21 жовтня 1954 року в селі Мамаївцях Чернівецької області. Писати вірші почала в шкільні роки. Закінчила Львівський університет, працювала журналісткою в різних газетах. У дитячому журналі «Соняшник» вела пізнавальні рубрики «Храми України», «Фортеці України», «Щоденник мандрівника».

Письменниця є авторкою багатьох прозових творів для дітей та підлітків. Вона видала книжки «Тисяча парасольок», «Мільйон мільйонів сестричок», «Київські казки», «Казочки-кущохвостики», «Таємниця козацької шаблі», «Катрусині скарби», «Як до жабок говорити», «Зелені чари» та ін.

Зірка Мензатюк переконана, що діти мають самостійно обирати собі читання: «Хай діти читають те, що хочуть, — хтось казки чи пригоди, а хтось пізнавальну літературу; хтось про котів чи піратів, а інший про видатного математика чи знаменитого футболіста».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Де народилася Зірка Мензатюк?
- 2 Яку освіту вона здобула?
- 3 Які книги для дітей і підлітків вона написала?
- 4 Яка позиція письменниці щодо читання дітей? Чи погоджуєтесь ви з цією думкою письменниці?

Пригодницька повість («Таємниця козацької шаблі»)

Задум повісті виник у письменниці під час подорожей історичними куточками України. Спершу вона мала намір зобразити пригоди родини мандрівників на чарівному автомобілі, а вже потім вирішила залучити ще й тему пошуків старовинної козацької шаблі. Тож і вийшло, що в повісті поєдналися неймовірні пригоди, фантастика й навіть трохи детективу.

Таємниця, зіткнення, переслідування — у пригодницьких творах вони є речами звичними, а ще там часто наявні загроза, ризик, подолання страху, загадка й чудесний порятунок від небезпеки.

Пригодницькі твори розповідають нам про героїв чи героїнь, котрі розв'язують складні (або й навіть надскладні) завдання на шляху до своєї мети. А коли мета дуже шляhetна, то за неї конче слід боротися! Ось і Наталочка Руснак та її батьки без жодних коливань вирушають шукати легендарну шаблю — символ героїчного духу славних предків: не можна ж бо допустити, щоб ця українська реліквія потрапила до лихих рук.

Відвідуючи різні старовинні замки й місця козацьких битв, Руснаки проводять також ретельне розслідування, що й додає повісті детективних рис. Слово «детектив» походить від латинського *detectio* — розкриття. Детективами називають літературні твори та кінофільми, у яких герой або геройня розкривають таємницю якогось злочину.

Героям повісті вдається перемогти у змаганні чи не із самими силами зла — запобігти злочину й уберегти давню козацьку зброю. А ще ж так багато цікавого дізнаються вони про свою рідну Україну та її славне минуле!

Обкладинка книжки
З. Мензатюк
«Таємниця козацької
шаблі»
(оленка Бугренкова, 2019)

Таємниця козацької шаблі

Пригодницька повість

(Скорочено)

Розділ 1.

В якому з'являється Машка

[З першого розділу читачі дізнаються, що Руснаки — мама, тато та їхня дочка Наталочка — стали власниками старенького авто вітчизняного виробництва. Мама, яка першою сіла за кермо, назвала машину Машкою. І ще читачі здогадуються, що Машка не зовсім звичайна машина.]

— А що вам казав, дівчата, — торжествував тато на задньому сидінні. — Не машина — звір! Можеш перевірити ще й гальма.

Мама притисном надавила на педаль, і — бум! — Наталочка врізалася лобом у вітрове скло, аж загуділо.

— Хто так гальмує? — залементував тато.

У Наталочки на лобі поволі наливалася велика синювата гуляя.

— Я не винна, гальмувала правильно. Це твоя Машка з вибриками, — виправдовувалася мама.

Тато розсердився ще дужче.

— Ти не вмієш водити машину! Чого тебе на курсах учили! — розрепетувався він і не заспокоївся, поки сам не сів за кермо.

Назад до будинку вони під'їхали пересварені й набурмосені, а Наталочка світила г'улею.

Як на те, біля під'їзду стовбичив татів приятель пан Богдан, історик, мандрівник і взагалі вельми цікавий чоловік. Він заусміхався, побачивши тата за кермом.

Ілюстрація до книжки
З. Мензатюк «Таємниця
козацької шаблі»
(Івета Ключковська, 2006)

— О, панство Руснаки купили собі авто! — і зрадів, і здивувався він.

— Еге, — кивнув тато, знову просяявши, мов повен місяць на небі. — Поїдемо на море своїм ходом.

— Гм, на море, — повторив пан Богдан загадковим голосом, що обіцяв цікаве продовження.

Мама запросила гості в хату, і невдовзі вони сиділи за обіднім столом, смакували борщем зі свіжими пампушками й обговорювали Машчині достойності.

І тоді пан Богдан сказав таке, від чого Наталоччина душа затрепетала.

— Добре, що ви придбали машину, — сказав він. — Тепер ви зможете врятувати одну дуже цінну старовинну річ, нашу історичну реліквію, якій загрожує небезпека, а то й навіть знищення.

Розділ 2. У якому з'являється патріотично настроєний привид

— Ну, знаєте! Це виходить достеменно як у казці: піди туди, не знаю куди, принеси те, не знаю котре! — обурилася мама, коли пан Богдан пояснив, у чому річ.

А йшлося от про що. У пановій Богдановій квартирі на Русанівці уподобав собі з'являтися один привид, дуже патріотично настроєний. Зазвичай то траплялося в дні національних свят чи після мітингів, бо привид любив обмінятися враженнями з паном Богданом. А це якось він завітав несподівано, украй розхвилюваний. Розмахував руками й вимагав найрішучіших дій, тому що, наскільки вдалося зрозуміти, дуже цінний, старовинній, безсумнівно вартісній у мистецькому відношенні реліквії загрожувала небезпека.

— Może, to статуетка індіанського божка з чистого золота? — замріяно прошепотіла Наталочка, що начиталася книжок про індіанців.

Але пан Богдан вважав, що йдеться про реліквію українського походження, бо привид-патріот неймовірно хвилювався.

На лихо, привид не вмів пояснити, де шукати цінну річ. Він намагався витлумачити це жестами, адже привиди, як відомо, здебільшого не розмовляють.

— Він спілкується жестами глухонімих? — діловито спітала Наталочка, бо хлопці в школі навчили її двох чи трьох таких жестів, і вона почувалася знавцем.

— У тому й річ, що ні, — відповів пан Богдан. — За життя той привид був звичайною людиною і мови глухонімих не знав, а після смерті, здається мені, вже нічого не можна навчитися. Тому він часом застосовує, так би мовити, деякі загальнозрозумілі жести... Однак мені вдалося вияснити, що загадкова реліквія загублена на старому бойовищі, можливо, в замку чи фортеці на заході України.

Ох ти ж! Наталочка облизалася. Відколи вона живе на світі, проте ні фортеці, ні замку не бачила жодного разу.

Щоправда, в Києві збереглася фортеця-тюрма, яку збудували за наказом російського царя. Але вона сумна й понура. Тепер у ній музей, там на кожному кроці музейні тітоньки, а хто не знає, яке з ними лиxo. Вони кажуть тобі щохвилини: «Дівчинко, не скахи, дівчинко, не заходить за загорождення, дівчинко, не чіпай руками експонатів». Невже ще десь є інакші, таємничі фортеці, де серед заміліх мурів у глибоких підземелях чекають несподіванки й дива?

Пан Богдан казав, що є такі.

— То треба негайно рушати! — запалилася Наталочка.

Але мама вважала інакше. Мама хотіла знати точну, конкретну адресу, адже замків, фортець, старих бойовищ в Україні хтозна-скільки.

— Що ж, тоді з'ясуйте все самі, — запропонував пан Богдан. — Приходьте до мене завтра ввечері, коли посутеніє. Привид з'явиться, бо він хвилюється за реліквію.

Оце то так! Фортеці, замки, а на додачу зустріч з привидом. Наталочка торжествувала.

Чи, бува, не про такі випадки кажуть: шелеп щастя в хату?

Назавтра вона вбралася в нову сукенку, найкращу зі своїх обновок. Мама виклала пишну зачіску, бо як-не-як її побачить незнайомий чоловік, дарма що привид. А тато вдягнув вишиванку, мабуть, для того, щоб привид не подумав, буцімто Руснаки не патріоти. Отак причепурившись, вони подалися на Русанівку до пана Богдана.

— Привид ось-ось з'явиться, — попередив пан Богдан, застеляючи вікна, щоб стало темніше.

— Тобі, Наталочко, краще притримати язик за зубами, — докинула мама.

— Ну й подумаєш, — відповіла дівчинка і стисла губи.

У кімнаті запала тиша.

Всі сиділи мовчки. Знадвору від дніпрової затокичувся словейко, шурхотіли кроки перехожих, що вийшли прогулятися в цей благодатний вечір.

Сутінки поволі густішали.

Р-р-ріп! — раптом прочинилися двері, а в них постало щось біле, з жовтими очима, що світилися.

— Ох! — ледве відхнула мама, відчуваючи, як у неї здрев'яніли ноги, а волосся, руйнуючи зачіску, притъмом полізло догори.

— Няв! — відповіла їй біла з'ява.

— Не лякайтесь, це мій кіт Мурлика, — заспокоїв їх пан Богдан і взяв кота на коліна.

Знов потяглося чекання.

— Może, він не прийде? — ламким голосом спитала мама.

Наталочка відчула розчарування і... полегкість. Ні-ні, вона не боялася, і все ж їй сиділося якось мулько. Пан Богдан не встиг відповісти, бо враз серед кімнати заколихалася світла постать. Все сталося напрочуд просто й природно. Привид закивав головою, закланявся. Він вочевидь був членою людиною й передусім вітався.

— Добрий вечір, шановний, — відповів йому господар, бо інші ще не оговталися. — Це ось і є панство Руснаки, про яких

Ілюстрація до книжки
З. Мензатюк «Таємниця
козацької шаблі»
(Івета Ключковська, 2006)

я тобі розказував. Поясни нам ще раз про ту реліквію.

Привид жвавіше закивав головою. Спочатку він показав на вікно, за яким догасало вечорове небо над Дніпром.

— Я ж вам говорив, це на заході, — коментував пан Богдан.

Привид провів руками, ніби щось розгладжуючи, а потім над тією уявною лінією окреслив щось високе.

— А може, він каже про острови Бантуті й золотого божка? — прошепотіла Наталочка.

— Ти не можеш бодай хвильку помовчати? — розсердилася мама, а привид покрутив собі пальцем коло виска. Мабуть, це й був один з тих жестів, про які попереджав пан Богдан.

Привид знову намалював попередню картину й замахав рукою, ніби фехтуючи шаблею.

— Певно, йдеться про місце бою, — загомоніли дорослі, і привид задоволено кивнув.

Далі він прибрав щонайповажнішого і притому суворого вигляду, вип'ятив груди, піднявши праву руку.

Привид не заперечував. Але далі заспішив, загарячкував, розмахував руками, хапався за голову, показував на кишенні.

— Чи він каже, що ми знайдемо багато грошей? — завагала мама.

Тут привид скрутів дулю, а пан Богдан пояснив, що, либо́нь, мова йде про коштовну річ. І тією річчю заволодів користолюбний чоловік, тому привид хапається за голову.

— Отже, на заході, на місці великої битви, — підсумовувала мама, а привид покивував, що так. — Битви, мабуть,

козацької? Справді так, отже, там перебуває коштовна реліквія, яка потрапила в непевні руки. Цією реліквією є...

- Шабля!
- Булава!
- Золотий кинджал! — в один голос вигукнули пан Богдан, тато й Наталочка.

Привид затряс головою, скрутів одразу дві дулі, беззвучно затупотів ногами і...

— От завжди так, — скрушно зітхнув пан Богдан. — Мабуть, іх з там того світу відпускають ненадовго.

— Але ми вже знаємо! Можна їхати! — загаласувала Наталочка, що втомилася майже тримати язик за зубами.

— Może, краще звернутися у міліцію? — почухав потилицю тато.

— Якби ж було з чим! — докірливо зиркнув на нього пан Богдан. — Що, напишу заяву, пославшись на привида? У нас, м'яко кажучи, малувато фактів.

— Малувато... Якщо вони взагалі є. Десять начебто знайдено шаблю. Але де? Замків на заході багато. Козацьких битв була сила-силенна. Це скільки треба спалити бензину, щоб об'їхати всі ті місця...

— Але найбільша з них — під Берестечком! Битва війська Богдана Хмельницького з поляками в червні 1651 року, — заявила Наталочка, гордо демонструючи свої знання з історії.

— Дитина каже правду, — підтримав її пан Богдан.

Мама схвально кивнула головою.

— Кожен порядний українець має побувати в Берестечку, — мовила вона. — Це ж якраз буде дев'ята п'ятниця після Великодня, роковини битви. З'їдуться люди з усіх усюд, може, хтось знатиме і про реліквію. Отже, вирішено: ми їдемо в Берестечко.

Ілюстрація до книжки
З. Мензатюк «Таємниця
козацької шаблі»
(Івета Ключковська, 2006)

Читаємо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Яке враження справили на вас ці розділи повісті?
- Що Руснаки дізналися від пана Богдана?
- Як вони поставилися до пропозиції врятувати історичну реліквію, якій загрожує небезпека або навіть знищення?
- Чи злякались Руснаки зустрічі з привидом? Що вони дізналися від привида?
- Чому Руснаки вирішили їхати до Берестечка?
- Передбачте, що може далі статися з Руснаками?

Розділ 3.

У якому з'являється елегантний незнайомець

Отож Руснаки зібралися в мандрівку. Тато позичив у пана Богдана намет і карту автошляхів України, мама напекла пирогів, пампушок, млинчиків, насмажила котлет і наварила повний термос кави.

За кермо сів тато.

— Бо ти не вмієш гальмувати, — заявив він, і мама мусила з цим змиритися.

Вона вмостилася поряд з татом, поставивши коло ніг кошик із пампушками, а Наталочці дісталося заднє сидіння. Правду кажучи, їй там було непогано. Вона сиділа, немов юна королівна на троні.

Машка помчала так, що любо глянути. Ледь вихопилися на трасу, як вона хвацько обігнала вантажівку з трактором у кузові, водій якої, збочивши вправо, галантно уступив їм дорогу. За вантажівкою обігнала комбайн, а тоді віз, навантажений сіном.

— А що вам казав, дівчата? — торжествував тато. — Машка звір, а не машина! При обгоні це видно найкраще.

Мама й Наталочка погодилися, що Машка таки звір. Мандрювати з нею було приемно! Машка мчала трасою, її двигун тихенько вуркотів, мов ласкавий кіт, у прочинені вікна вривався теплий вітер, що пах липовим цвітом і куйовдив Наталочці чубчика.

— Літаком мандрувати добре, там летиш собі понад хмарами, — вголос міркувала дівчинка. — Поїздом також добре, бо можна залізти на верхню полицею. Але не станеш, де хочеться. А мені завжди кортіло нарвати квітів на луках, які ми проминали.

— То нарви! — засміявся тато й зупинив машину.

Обабіч дороги лежала широка долина річки Ірпінь, і Наталочка пірнула у розсип лугового цвіту. Швиденько назбирала ромашок, рожевої конюшини, а тоді помітила чудову парасольку лілового сусака, що здіймався при березі. Потягнулася за ним, та враз ноги посунулися кудись донизу, перед очима змигнула лепеха, і... вона шелеснула в воду.

— Лишенько, — забідкалася мама, коли Наталочка причвала до машини, мокрісінька з голови до п'ят. — Не встигли виїхати, а вже маєш тобі пригоди.

Гай-тай, вона не знала, що їх чекало!

Дорога стелилася, ніби хтось розмотував безкінечний сірий сувій. Обабіч летіли кучеряви посадки, а вгорі пливла хмарка, бо й вона подалася в мандри.

— Сьогодні мила руки у Здвижі, Тетереві, побродила в річці Горинь за містечком Гощею, а в Ірпені навіть скупалася, щоправда, ненароком, — перелічувала Наталочка, загинаючи пальці. — Під Житомиром у сосновому бору ми обідали, в Новограді-Волинському пили каву, а над Горинню підвечіркували.

— Машці також пора підкріпитися, бо вже кінчається бензин, — сказав тато.

Вони звернули до першої ж бензозаправної станції, що трапилася по дорозі, і Наталочка встала розім'ятися.

За ними різко загальмував чорний джип із затемненими вікнами, з якого вийшов хлопець і також став проходжуватися, злегка накульгуючи. Мабуть, засидів у машині ногу. Він був елегантний і модний до неможливості, зачесаний так гладенько, що волосся лежало, мов прилизане, тільки на маківці настовбурчувалося двома невеличкими горбочками.

— Хочеш, я в гадаю, куди ви їдете? — спитав він, окинувши оком Наталоччину вишиванку. — В Берестечко, на завтрашні урочистості.

Дівчинка ствердно кивнула, і на його губах заграла скептична посмішечка:

— Х-ха! Помітингуєте, поспіваєте «Ще не вмерла», покричите «Слава» й «Ганьба». Старі взялися за твоє патріотичне виховання, чи не так?

— Ніхто ні за що не взявся, — відказала Наталочка. Насмішкуватий тон незнайомця зачепив її за живе. — Мені самій цікаво. І ми не просто мандруємо, ми ще й... маємо дуже важливу справу.

У хлопця в очах зблиснуло зацікавлення (ага, знай наших!), але тут же й згасло, сховалося за лінъкуватим іронічним прижмуром:

— У вас, виявляється, справа... Якщо ви хочете знайти реліквію, то нашо їдете в Берестечко?

Наталочка сторопіла.

— Звідки ти знаєш про шаблю? — вражено спитала вона.

— Отже, і це я вгадав. Два — нуль на мою користь: шаблю шукаєте ви, — засміявся незнайомець і пояснив ошелешений Наталочці. — Ми також її шукаємо. Та ж ситуація: привид і так далі. <...>

— Мене звати Антип, — відрекомендувався хлопець. — Тож навіщо ви їдете в Берестечко?

— Як навіщо? Шабля десь на бойовищі чи в фортеці. Найімовірніше під Берестечком, бо то місце великої битви.

— Фортець та замків є чимало — в Олеську, в Хусті, в Кам'янці-Подільському, — вів далі Антип. — Раз уже ми займаємось однією справою, давайте діяти злагоджено. В одній фортеці їдьте ви, а в інші — ми. Так швидше досягнемо успіху.

Він гарно придумав, але... Дівчинка тільки зітхнула. Він не знов Наталоччиної матері. Минути Берестечко, бувши за крок від нього? Та ще й тоді, коли туди їдуть усі порядні українці? Ні, цього їй краще не казати.

— А ти й не кажи... Навіщо все розказувати? Краще й не згадуй, що шаблю ще хтось шукає... — засміявся Антип. — Чи ти ніколи не хитрувала? От і схитруй: коли їхатимете через Дубно, підмов батьків зупинитися і розпитай про шаблю в тамтешньому замку.

— У Дубні також є замок?

— Авжеж. Непогано збережений і досить відомий. Ти хіба не читала «Тараса Бульбу»?

— Та ти що? Той самісінський замок? З підземним ходом, як у повісті?

[Антип заговорив про дубенські підземні ходи, про скарби в замку князів Острозьких, а Наталка вже мріяла, як знайде шаблю і стане відомою на всю Україну.]

От якби справді так сталося! Мама здивувалася б... І тато, і дядько Богдан...

І привид більше не крутив би їй дулі... Авжеж, задля цього варто трішки схитрувати.

— Не хвилюйся, ми повернемо в Дубно. Я вмовлю батьків, — сказала вона.

— От і добре. А ми тим часом рвонемо до Кам'янця-Подільського.

Діти попрощалися, і Наталочка побігла до Машки, яку давно заправили.

— Гляди ж, не підведи! — гукнув услід Антип. Усмішка щезла з його лиця, тонкі губи стислися, а в очах зблисли червонясті вогники. Але Наталочки вже його не бачила.

Машка бадьоро вихопилася на трасу і в черговий раз обігнала вантажівку з трактором, водій якої помахав їм рукою, як давнім знайомим.

Розділ 4.

У якому плани несподівано міняються

Дубно виявилося чистим затишним містечком, яке Наталочці відразу припало до душі. Замок стояв у самісінському центрі, доглянутий і напрочуд мирний.

[Ні мешканці міста, ні працівники замку-музею про шаблю нічого не знали.

Руснаки оселилися в готелі. Наталочка сиділа біля вікна, коли її хтось покликав знадвору. Цей був Антип. Він розповів, що йому вдалося дізнатися: власник шаблі з Дубна, а купити її має чоловік з Кам'янця-Подільського. Але Антип не знов, де буде зустріч: чи в Кам'янці на Турецькому мості, чи в Тараканівському форту, що під Дубном. Тому Наталка мала чекати в Тараканівському форту, а Антип — у Кам'янці. Щоб не привернути увагу зловмисників, Наталочка мала бути сама, без батьків.]

— То підеш? Не боятимешся? — запитливо глянув на неї Антип.

Чомусь недоречно пригадалося, що форт небезпечний, принаймні так казав екскурсовод. Проте Наталочка рішуче стріпнула чубчиком:

— Ото ще! Я не боягузка. Аби лиши батьки дозволили.

— А навіщо їх питати, коли можна схитрувати? Бачиш, вже заговорив віршами, — Антип полегшено розсміявся. — Якщо тебе не пустять, усе полетить шкіреберть. Тому придумав дотепний план...

Він розказав, як владнати справу. Все просто й легко. Батьків доведеться обманути... Задля шаблі, задля її врятування. Трохи мулько на душі, але то нічого.

За розмовою не зогледілись, як дійшли до замку. Стали на містку перед в'їзною баштою, задивилися на старі пощерблені мури.

— Скільки тут точилося боїв, — задумливо мовив Антип. — Навколо замку, та й навколо Дубна... Ти чула про битву під Плоскою?

— Під чим, під чим?

— Значить, не чула. Є таке село — називається Плоска. Недалеко звідси. Шаблю могли знайти й там.

У теплому небі над ними шугали ластівки, за Іквою кумкали жаби, пахло вечером, літом і ще чимось незображенним, що не мало імені, але витало в повітрі — присmak небезпеки, шал

боїв, що колись тут відкипіли. Антип розповідав — о, він умів розповідати!

...Зранені козацькі полки відходили з-під Берестечка. Щохвилі могли напасті поляки. Щоб їм завадити, щоб уберегти військо, яке відступало після нещасливої битви, полковник Іван Богун виставив під Плоскою заслону з шестисот козаків. Шістсот сміливців проти ворожої навали!.. Козаки стали табором: оточили себе возами, скували їх залізними ланцюгами, обсипали земляним валом. Билися, як чорти (бо чорти хвацько б'ються, — лукаво підморгнув Антип). Багато їх плягло. На полі досі стоять кам'яні хрести.

Дівчинка слухала, мов заворожена. Сумна та велична картина поставала в її уяві. Поле, сковані вози. І козаки, роковані на смерть. Верхи на конях налітає шляхта... Дим від пороху... Іскри з-під шабель... Шалений зблиск очей... І гаряча кров, і смерть. Ось захитався молодий козак, шабля — домаха випала йому з руки...

— Чимало шабель знищено, тому що з них робили найкращі ножі, щоб колоти свиней. Різники платили за них великі гроші.

— Різницькі ножі? Зі звитяжної зброї? — від гніву Наталочці потемніло в очах. Та вона зробить що завгодно, тільки б спинити подібне безчинство!

— Зроби, як домовилися, — вдоволено засміявся Антип.

Наталочка кивнула на знак згоди.

О, вона не відступиться, вона вміє бути впертою! Як токажуть, вперта коза вовку користь, хоч здається, ця приказка тут не до речі... Коротше, Наталочка зробить усе, що належить.

Увечері вона довго не могла заснути. Чи то муляла готельна подушка, чи неспокійні думки, що роїлися в голові.

Дубенський замок — фортеця в місті Дубно (Рівненська обл.), визначна пам'ятка історії, культури та архітектури України

Тарака́нівський форт
(рівненська обл.) — оборонна споруда,
архітектурна пам'ятка XIX ст.

тисячі. А ти не вберегла її», — казав Наталочці хтось невідомий — чи то засмучений козак, чи, може, Андрій Бульбенко з Гоголевої повісті? І Наталочка уві сні металася, переверталася з боку на бік, вгадувала ѹ не могла вгадати, в чому її провінія.

Розділ 5.

У якому ніхто не з'являється, натомість Наталочка пропадає

[Умовити батьків, щоб повернули до Тараканівського форту, виявилося складною справою. Та Наталочка з нею впоралася: тато не витримав її скиглення й погодився.]

За селом Тараканів вони з'їхали з траси на вузьку шосейку й опинилися в лісі. Дівчинка принишкла: зараз мав бути поворот до форту, але Антип радив їй заходити з іншого боку. На щастя, жодних покажчиків на дорозі не було, тож тато благополучно проскочив далі.

— А тепер нам наліво, — підказала Наталочка, побачивши руду ґрунтівку, розмиту дощем, яка вела круто вниз.

— Ти добре розпитала дорогу? Нічого не переплутала? — завагався тато.

— Нам сюди, точно.

Думала про шаблю: чи та коштовна? Думала про Антипа, модного, розумного, упевненого в собі... Чимось він її не подобався. Певно, занадто гордий. Знов і знов думала про Тараканівський форт, і її проймало передчуття біди.

А коли вже й заснула, її приснився зажурений козак. Він дивився на неї з сумним докором. «За саний держак моєї шаблі давали мені найкращий табун коней і овець три

Він мало не стогнав, ведучи Машку через глибокі вибоїни. Врешті впоперек шляху ліг залізничний насип, а ґрунтівка загубилася під густим споришем.

— Ну й куди ж далі? — спинив тато машину. Мама осудливо мовчала, і весь її вигляд свідчив, що кращого годі було сподіватися. Але Наталочка знала, що вони втрапили, куди слід. По один бік, за насипом, стелилося неозоре болото, по другий височіла обривиста круча, і по ній вилася стежечка, про яку говорив Антип. Усе співпадало з Антиповим описом, усе йшло за планом.

— Форт на цій кручині, — запевнила Наталочку. — Ви зачекайте, а я вилізу й гляну.

На кручині розкинулася сонячна галява, краєм якої вилася не то стежка, не то стара дорога. Але форту... не було. Довкола стояв тільки ліс, тільки пагорби, зарослі акаціями й чагарями. Наталочка розгублено ступила стежкою, минула пагорб і... не повірила власним очам: по той бік у пагорб були вмуровані двоповерхові каземати! Так ось який він, цей форт Тараканівський! Вритий у землю, мов кротяча нора, замаскований, наче засідка хижого звіра! <...>

Дівчинка оглянулася. Дорога, яка привела її у форт, пірнала під важке бетонне склепіння, в темний тунель, що мав вивести до внутрішнього двору. Ото туди їй і треба. Було страшно й... цікаво; зібравши всю свою рішучість, Наталочка ступила в пітьму. Її огорнув холод, крохи гучно відлунювали серед вологих стін. Далеко попереду видніло кружало світла. Очі звикали до темені й вирізняли чорні провали бокових тунелів, сходи, що вели невідомо куди. Вона згадала, що котресь із підземель тягнеться аж до замку в Дубні — брр, страшно подумати, які то довгі кілометри суцільної пітьми... Раптом у ніші, яку дівчинка щойно проминула, щось зашуміло, залопотіло, й тишу прорізав не то зойк, не то скрик... Нетямлячись від жаху, Наталочка щодуху рвонула вперед, до світла. Вискочила з тунелю й опинилася на такій же мертвій вулиці, серед напівзруйнованих казематів, кропиви

й зловорожої тиші. Позаду, в тунелі, все німувало. Що то було? Може, сова? Чи здичавілий кіт? Серце все ще шалено гупотіло.

На додачу до всього тепер Наталочка не знала, як вернутися до батьків. Намагаючись ступати безшлесно, вона рушила вулицею, що, мов коло, огинала велику споруду. Все це було схоже на сон, на якийсь нереальний світ — вулиця серед руїни, сумне місто тіней, затоплене бур'янами. Чорніли порожні провали вікон, на карнизах і виступах стін повкорінювалися берізки. Враз Наталочка спинилася. Це ж те місце, де Антип казав заховатися: два вузькі входи в стіні, один біля одного. Стій-но, котрий їй потрібен: той, що справа, чи що зліва? І тут вона почула голоси, зовсім близько: низький, басовитий і другий тонший. Розмовляли двоє чоловіків. Лишенько, прийшли власник шаблі і покупець! Треба мерщій ховатися! Дівчинка кинулась у ближчий хід і...

Вона не відразу збагнула, що сталося. Було темно. Вона лежала долі. Здається, кудись провалилася. Боліло стегно, пекли коліна, мабуть, обдерті до крові. Наталочка підвелається, простягла руки перед собою й наткнулася на холодний мур. Стіна була зліва, справа й позад неї. Колодязь, кам'яний колодязь. Вона вибрала не той вхід. І опинилася в колодязі.

Хто тепер порятує шаблю? Може, Антип щось придумає? Може, привид йому підкаже? Бо вона вже нічим не зарадить. Вона провалилася і провалила справу.

Надворі під горою на неї чекали батьки. Чи скоро вони почнуть її шукати? І чи потраплять у форту? Він же так хитро замаскований! А якщо й потраплять, то чи знайдуть її, чи здогадаються, що дитина сидить у ямі... Бо інакше... Ні, краще не думати, що її може чекати тут, у моторошній пітьмі, серед вогких камінних стін... Холодне оціпеніння скувало її ноги й руки до самих кінчиків пальців.

Стій-но, адже нагорі є власник і покупець шаблі. Хоч вони намірялися по-звірячому знищити реліквію, але навряд чи покинуть у біді безневинну дитину. Може, й не зовсім безневинну,

але все-таки. Наталочка щосили закричала: агов, рятуйте! Кричала довго й відчайдушно. В якусь хвилину почула над колодязем кроки. Проте до неї ніхто не відізвався. Напевно, зловмисники ще жахливіші люди, ніж можна було сподіватися. Такі шаблі не пошкодують, це ясно, як Божий день.

Від крику вона охрипла. Що ж далі? Головне — не впадати у відчай. Наталочка знов обмацала стіни. Ні, не вилізеш, марно пробувати. Вона сіла, обнявши обдерти коліна.

Мабуть, тато з мамою в форте не потрапили. Бо надто довго їх нема. Загубивши дитину, в Берестечко вони не поїдуть. Може, вернутися в Дубно в міліцію, щоб оголосити розшук? Це було б найкраще. Міліціонери напевно здогадаються заглянути в колодязь. Але де вони досі?

...Наталоччине серце стиснув жаль, і дівчинка зайшлася гірким плачем.

Тим часом мама з татом чекали Наталку, коли з'явився чепурний хлопчина з прилизаним чубом, що трохи кульгав. Він сказав, що Наталка пішла на екскурсію, а їх просила зачекати. Мама впізнала Антипа.

Раптом Машка загуділа на всю долину. Тато спробував її вимкнути, але Машка не вимикалася. Тато здогадався, що машина хотіла подати якийсь знак, і батьки пішли на пошуки доньки. Почувши гудіння Машки, сільський парубок здогадався, що хтось у форте загубився. Він поспішив на допомогу, викликав «швидку». Наталочку знайшли.

Парубок розраджив Наталку, говорячи, як їй пощастило: якби вона пішла до сусіднього проходу то впала би в колодязь з водою... Спочатку Наталка сподівалася, що Антип не підозрював, які небезпечні ті ходи. Але коли мама розповіла, як Антип їх обманув, Наталка мусила розповісти батькам всю правду: що Антип зі своїми батьками теж шукає шаблю, що це він послав її у форте... Батьки були сердиті, Антипові вчинки були дивними. Наталочці прочитали лекцію на тему, як належить поводитись чесним дівчатам, і Руснаки рушили в Берестечко.

Читаємо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Як і чому Наталочка потрапила в пастку в Тараканівському форті?
- Поміркуйте, чому це трапилося.
- Хто прийшов на допомогу Наталочці?
- Передбачте, які пригоди можуть трапитися в Берестечку.

Розділ 6.

У якому Наталочка бачить тривожні видіння на полі Берестецької битви

Дорогу до Берестечка не треба було шукати: все, що мало колеса, цього дня мчало, їхало, котилося на Козацькі Могили. А вже сам заповідник шумів, гудів, рябів кольорами, немов величезний ярмарок.

— Та тут сьогодні здvig народу! — і раділа, й дивувалася мама.

Перед входом до заповідника тягнулися довжелезні ряди легковиків і туристичних автобусів, що з'їхалися зі всієї України. Машку теж прилаштували в одному з рядів. Всюди снували люди в вишиванках, продавалися жовто-блакитні прапорці, значки, морозиво, патріотична література, шапки-мазепинки; гурти чоловіків сперечалися про політику; пеклися свіжі ковбаси, кипіли в олії пампушки, димували шашлики, а огрядна куховарка припрошуvalа скуштувати поліської юшки з в'юнами й часником. Наталочці покотилася слинка, але батьки квапилися на оточений муром пагорб, з якого линув церковний спів. Богослужіння ще не скінчилось. Безліч людей стояли на майдані, бо правилося тут же, надворі. Тато з мамою, запаливши свічки, й собі стали за людьми, поважні й урочисті, як то й личило статечному подружжю.

А Наталочка повільно пішла навколо майдану, озираючись на всі боки. Тут було гарно! <...> Дим клубочився, вогко торкав Наталочці лице — дим чи туман? Авжеж туман, білий, як молоко, і в ньому по груди стояло... козацьке військо. Вся похоловши, Наталочка збагнула, що вона якимсь дивом бачить

Битва під Берестечком
(Артур Орльонов, 2003)

саме ту трагічну п'ятницю 30 червня 1651 року, третій день Берестецької битви. Туман осідав дрібними ряхтливими краплями на козацьких чубах-оселедцях, на відвологлих вусах, згорі ледь проглядало сонце — розмите бліде кружальце, а попереду крився за білою заслоною польський стан, величезне 150-ти-сячне військо. Шляхта, посполите рушення, німецькі драгуни й рейтари. Король Ян Казимир зібрав, кого лиш міг, стягнув до Берестечка пів Європи, аби тільки здолати Хмельниччину, здолати повсталу Україну, цю рахманну, ласкову, медом текучу землю, яка затято виборювала волю.

Козаків стояло менше: тисяч сто, і з ними татари. Хан чатував на коні, мов хижий орел-степовик. Супився, хмурився, йому не подобалась рутвяна, багниста долина, в якій грузли

його верхівці, не подобалася затятість супротивників — легкої здобичі не буде, це він бачив надто добре.

Наталочка ковзнула поглядом по козацьких обличчях. Зо-середжені, зухвалі, насмішкуваті. В очах виклик: наступайте, ляхи! Ми готові, нам що? Або волю добути, або дома не бути.

І ляхи рушили: могутньою хвилею рвонула вперед кіннота. Ревма ревли гармати, дзвеніли шаблі, іржали коні, дико скрикували звитяжці, сходячись у двобої. Скільки це тривало — годину, дві? Наталочка не знала; вже й туман розвіявся, уже й сонце припекло, а битва громотіла, ніби земля розколювалась навпіл. Все далі, далі, далі врубувалася кіннота, пробивала тверді українські лави, вже прорвала тaborові укріплення <...> *Hi, спинила-с ... відходить. Вистояли козаки!*

Натомість важко посунуло вперед праве крило польського війська. Зараз усе й станеться <...> Польська піхота поволі до-котилася до орди, орда якось відразу подалася назад і чимраз стрімкіше відступала...

Татари тікали! «Зрада!» — прошелестіло козацькими лавами. З їхнього стану вискочив, мов іскра, вершник у дорогому вишневому жупані («Богдан Хмельницький!» — зрозуміла Наталочка) і, припавши до кінської гриви, помчав навперейми. За ним кинулись якийсь старшина і ще кілька козаків...

Вернися, гетьмане! Чи ти хочеш спинити вітер? Орду не завернеш, сам потрапиш у полон...

Та він летів безоглядно.

Бем! Бем! — загули церковні дзвони. Наталочка стрепенулася: що це з нею? Навколо ж не битва, а люд у святкових вишиванках. Не інакше як у Тараканові вона добре вдарила в голову. Ото й привиджається. Треба взяти себе в руки.

Вона стріпнула чубчиком і втупилася очима в промовця на сцені, наготовувавшись

Портрет Богдана Хмельницького
(Михайло Хмелько, 1954)

слухати щонайуважніше. Та враз почула дещо інше. Позад неї говорили... про шаблю! Наталочка рвучко обернулася. Двоє хлопців у пластових одностроях урвали розмову.

— Привіт! — мовив до неї вищий, чорнявий.

— Привіт... — розгубилася вона.

Хлопці стояли, мов гетьманичі: поважні, виструнчені, акуратні — по всьому видно, що то українські лицарі, ще й численні нашивки на їхніх рукавах виглядали так значимо.

— Ви, здається, говорили про шаблю, — зніяковіло пролепетала Наталочка. — Вибачте, ненароком почула.

— Авжеж про шаблю. Тут про неї тільки й розмов.

— То вона вже в безпеці? — зраділа дівчинка.

Пластуни перезирнулися.

— Казав тобі, що справа темна, — стиха мовив високому його кругловидий веснянкуватий товариш.

Здається, було зарано радіти.

Діти познайомилися: хлопці виявилися пластунами зі Львова, високого звали Северин («Як Наливайка», — заздро подумала Наталочка), а його товариша — Василь. Вони так широко зацікавилися шаблею, що дівчинка розповіла все, що знала: про дядька Богдана та знайомого привида, який хоч і крутив дулі, проте палко переймався долею національної реліквії; про свою з батьками мандрівку, навіть про те, що шаблю шукала ще одна вельми заможна родина.

Щоправда, Тараканів з його злощасним фортом вона обійшла мовчанкою, але пластунам вистачало почутого. Обидва не на жарт захвилювалися.

Самі вони знали небагато. Вчора заповідником ходив якийсь чоловічина («Бо ми приїхали ще звечора, — докинув Василько, — розбили намети над Пляшівкою, сиділи, палили багаття, високе, до самих зірок, а яких пісень наспівалися!»), так отий чоловічина всім розказував, буцімто знайдено козацьку шаблю, справжнісіньку, добре збережену в поліському торфі. Але де вона, в кого — про це оповідач багатозначно мовчав.

Василькові він видався підозрілим («Але ж Василько завжди всіх підозрює, він у нас як Шерлок Холмс», — вставив своє Северин), отже, Василько засумнівався, чи, бува, чоловік таким чином не підшкукував, хто заплатить за шаблю дорожче.

Хоч пластуни розповідали дещо плутано, Наталочка збагнула достатньо, щоб її душа тоскно защеміла. Якби вона не підбила батьків зупинитися в Дубні, то також сиділа б над вечорою річкою, на місці козацького тaborу, біля багаття до зірок...

Ех, яка досада! А найголовніше, що Руснаки просто й легко з'ясували б усе про шаблю. Тепер же шанс utрачено.

Вони стояли на майдані, і море людей шумувало навколо. Яскраве, барвисте, розгойдане море, незчисленні тисячі, що слухали пісні, купували значки й морозиво, ходили долиною від острова до острова. Знайти серед них учорашнього оповідача було все одно, що відшукати голку в стозі сіна. Та на своє превелике здивування Наталочка збагнула, що хлопці збиралися ту голку шукати. Северин розпоряджався, мов командир на полі бою.

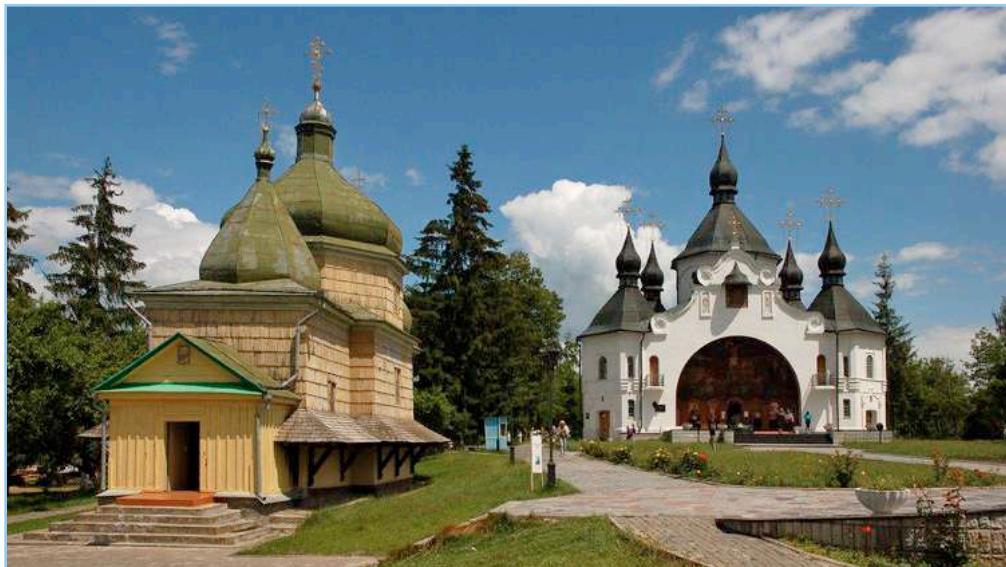
Василько гайнув, як вітер, а Наталочка з Северином стали пробиратися до будинку поруч з дерев'яною церквою.

Та ба! В музей набилося стільки народу, що яблуку ніде впасті, екскурсоводи були нарозхват, а до дверей підходили нові й нові групи.

— Що робиться! Що робиться! Стовпотворіння вавилонське! — знай повторювала тітонька-чергова, перевіряючи вхідні квитки.

Дійсно, було схоже на стовпотворіння, на той його момент, коли мови вже змішалися. З різних сторін чулися українські, польські, англійські і ще хтозна чиї слова. І всі питали... про шаблю: де вона, яка вона, скільки вона коштує, певно, ого яку суму. Екскурсоводи розводили руками: і що за шалений день, і звідки ці чутки, про шаблю неодмінно треба все вияснити, але хіба завтра, бо сьогодні хвильки вільної нема.

— Ні, ми до завтра не чекатимемо, — рішуче сказав Северин, коли вони вибралися з переповненого музею надвір.

Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» між селами Пляшева та Острів (рівненська обл.).

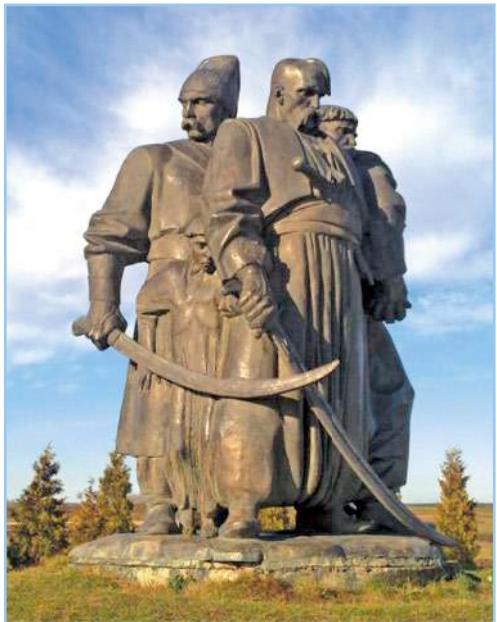
Ліворуч — дерев'яна Михайлівська церква, пам'ятка архітектури XVII ст.,
праворуч — кам'яна Свято-Георгіївська церква,
пам'ятка архітектури початку ХХ ст.

Пластиуни ще не зійшлися. Зі сцени сипався передзвін бан-дур; хор співав про чорне берестецьке поле, зоране кулями, білим козацьким тілом зволочене. Наталочка заслухалася, зі-першилась на сосну. І тут на неї знов наплинуло.

...Мрячило, мжичило, над головою клубочились важкі сірі хмари, і козаки теж немов посіріли серед непролазної поліської мокви. <...> Недалеко від Наталочки важко чмокнуло в роз-кислу землю гарматне ядро, забризкавши болотом козаків, що сиділи під возом.

— Пристрілялися, вражі діти, — байдуже відмітив старий запорожець, не виймаючи з рота погаслу люльку.

— Еге! Хочуть ляхи нас налякати. Притягли гармати аж зі Львова, ніби ми того дива не бачили, — казав зі смішком смаглявий козак, який видався Наталочці знайомим. Авеж,

Монумент на честь героїв битви
під Берестечком
(фігури запорожця, реєстрового
козака, покозаченого селянина
та хлопчика — символ майбутнього,
яке вони захищають) у Національному
історико-меморіальному заповіднику
«Поле Берестецької битви»
(Анатолій Кущ, 1991)

— Гей, молодче, не наганяй страху! Скиглиш, як баба... Не бійся, більше разу не помреш, — сердито обірвав його старий січовик. Тоді додав веселіше: — От і Богун їде.

Наталочка притьмом повернулася туди, звідки наростав кінський тупіт. На чолі чималого загону вершників до них наблизався красень-полковник.

По ній ковзнув його швидкий розумний погляд, зблиснула кольчуга на широких грудях, війнув край киреї — мжичка покрила її, мов срібло, — і славетного воїна заслонили інші

це був той самісінський звитяжець, що снився їй усю ніч. Без сумніву він: юний, гінкий, з темними сміливими очима.

— А сотник Щур як пішов до поляків на перемови, то й не вverteається, — знов обізвався старий. — Гладкий з Переяславцем вернулися, а Щур — ні... Продався, кажуть.

— Утік Щур! — тонко, як півень, вигукнув ще один козак. Його куцій оселедець не сягав вуха, певно, недавно заведений, та й одіж він мав ще селянську. — Сидимо обложені вже десятий день... Хмеля нема... Пляшівка розлилася... Затоплює табір... Пропадем ні за цапову душу! А життя одне!

— Та й Україна одна, пане брате, — тихо мовив чорнявий. — Не журися, виберемось. Богун виведе. Вже готові греблі для перевезення.

— Що то за греблі! З возів, кожухів...

вершники. Загін помчав до Пляшівки захищати переправу, що мала ось-ось початися.

І раптом...

— От уже старшина тікає! — верескнув півнячий голос.

На нього оберталися розгублені обличчя, мовляв, що ж це, невже й собі рятуватися?

І враз десятки ніг кинулися до гребель. З рук падала зброя, похилилася й зникла в юрбі малинова корогва, хтось на бігу скидав гуню, хтось хапав іншого за поли, щоб самому проповпитися вперед...

— Стійте, іродові діти! — grimів голос старого запорожця. Чорнявий козак став до нього плече в плече, вихопивши з піхов шаблю, зупинилося ще кілька. Але інші наче поглухли. Паніка ширилася, мов вогонь по соломі.

— Стійте! Стійте! Куди ви? — і собі загукала Наталочка, та враз видиво пропало. Натомість вона побачила здивоване обличчя Северина.

— Чого ти кричиш? — питався він. — Люди несуть свічки на могили. Хай собі йдуть. Нашим пошукам то не завадить.

Поруч зібралися вже й пластуни. Наталочка горіла від сорому. На щастя, Северин відразу перейшов до діла. Він виструнчився, нахмурив брови, достату як той козак, що привиджався Наталочці.

— Товариство, — звернувся він до гурту. — Всі ви чули, що знайдено козацьку шаблю. Але виникла підозра, що вона потрапила в нечесні руки. Можливо, їй навіть загрожує знищення. Щоб порятувати шаблю, ця ось дівчинка, — він показав на Наталочку, — та її батьки спеціально приїхали з Києва. Йдеться про дорогоцінну реліквію, пам'ятку козаччини. Тому я вважаю нашим обов'язком допомогти панству Руснакам у благодійних пошуках. Тим більше, що сьогодні не всі зробили добру справу. Чи згода?

— Згода! — дружно відповіли пластуни своєму гуртковому.

— Насамперед треба знайти чоловіка, який розказував про шаблю, — вів далі Северин. — Чи сьогодні його хтось бачив? Ні? То пошукаймо!

Пластуни сипнули на всі боки. Северинові й Наталочці залишився острів Журавлиха з майданом і церквами, де терлася маса народу.

Читаемо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- Яке враження справило на вас святкування в Берестечку? Чи хотіли б ви побувати на такому святі?
- Із ким знайомиться Наталочка в Берестечку? Як пластуни намагаються допомогти Наталочці?
- Які історичні події «бачить» Наталочка? Яке враження вони спровокають на дівчинку? А на читачів?

Розділ 7.

У якому з Антипом стається дивовижне перетворення

Діти обійшли майдан, тоді Северин вирішив заглянути ще й у підземний хід, що з'еднував церкви і вів кудись за пагорб. Наталочка воліла лишитися надворі — досить з неї підземель, принаймні на сьогодні. Зручніше прилаштувалася під старою церквою, заплющила очі... Хотіла ще бодай на мить побачити битву. <...>

Наталочка щільніше стулила повіки, уявляючи знайомого молодого звитяжця і сивого січовика, яких бачила при праві.

...Їх стояло три сотні на пагорбі, що, мов острів, височів серед болота. Старого важко було впізнати: чуб розметався, сорочка розхристалася, очі палали, а шабля в руці мигтіла, як блискавка. Поляки насідали, козаки відбивалися, не відступаючи ні на крок. Та й не мали куди відступати. Мабуть, бій тривав давно, козаки поморилися, декотрі були поранені, проте в очах світилося все те ж тверде завзяття. Наталочка помітила, що за боєм невідривно стежив якийсь вельможний

чоловік у коштовних латах. Він щось сказав одному з своїх наближених, і той, пересилуючи дзенькіт шабель, закричав до козаків:

— Панове запорожці! Ясновельможний король Ян Казимир подивований вашою відвагою, — («Так то сам король!» — збагнула Наталочка). — Він помилує вас, якщо складете зброю. Він візьме вас на службу за високу плату!

Між козаками пішов якийсь рух.

«Невже здаються?» — не то злякалася, не то зраділа дівчинка, але раптом збагнула, що вони робили: з-за поясів та з глибоких кишень своїх безкраїх шароварів діставали гроші і зневажливо, широким жестом сівачів кидали їх у твань.

— Срібло-золото — то болото, — гукнув сивий січовик. — Вибачай, королю, але нам не потрібна твоя ласка. Лицарська смерть козакові дорожча.

На долоні чорнявого козака серед дрібних монет блиснув срібний перстеник, козак на хвильку його затримав, певно, згадав ту русяву, карооку, для якої придбав його, проте зсунув суворіше брови, і перстень плюснув у воду. Не носитиме його кароока, не діждеться свого козака.

— Слухай-но, пане-брате, — звернувся до чорнявого старий січовик. — Треба якось прорватися до Богуна і передати ось це, — він дістав з-за пазухи сяйливий малиновий згорток. Наталочка впізнала, що то: корогва, яку в паніці збили додолу. Отже, старий підняв і заховав її.

— А як поляжу разом із корогвою? — спитав козак, дбайливо ховаючи малиновий шовк.

— То хоч лишиться слава, що рятували її, — спокійно, ніби навіть байдуже мовив старий.

— Не випадає кидати бій...

— Стане ще для тебе боїв, — старий обняв чорнявого і легенько підштовхнув: — Іди.

Козак упав в очерет, мов качур: ані шелеснуло. «Чи не втопився?» — подумала Наталочка та тут же й заспокоїла сама

себе: еге, такий утопиться! Вирветься, проб'еться до Богуна... Врешті, вона знала його долю.

Бій на острові довершувався. Козаків ставало дедалі менше. Один за одним падали вбиті. Аж ось лишився єдиний січовик. Невже битиметься сам? Один проти цілого війська? Він озирнувся, метнувся до берега й ускочив у човен, прихованій в очереті. Не сідаючи, відштовхнув його, виплив серед плеса; гордо взявшиесь у боки, окинув оком ворогів, мовляв, наступайте, чого ви баритесь. Король знову щось сказав своєму наближеному, той квапливо передав наказ. Поляки, брохаючись у баговинні, оточили озерце, серед якого плавав козак, та не могли здолати героя. Він сік їх, як капусту, він сміявся їм в очі, рани йому не шкодили, қулі його не брали, смерть боялася підступити до такого несуєтнього зухвальця. Вже й шабля не витримала, переламалася навпіл, то він відбивався веслом. Троє насідало на нього спереду, якийсь мазур закрався ззаду, націлився в плечі списом...

Наталочка затулила очі. Почула, як радісно загелготали поляки... Човен плавав порожній. Зиркнула на короля — той роздратовано відвернувся й пішов геть. Ти не радіеш, королю? Ти ж переміг!

І враз вона збагнула. Козаків перемогли. Але не покорили! Вони гинули, не піддавшись, не схилившись, лишаючи по собі невмирущу славу!

...Знову гомонів святковий майдан, цвіли вишиванки, рокотав густий баритон:

— Кину пером, лину орлом, конем поверну,

А до свого отамана таки прибуду.

Чолом пане, наш гетьмане, чолом батьку наш!

Уже нашого товариства багацько нема ж!..

У пісні витав упертий, затятий, незламний дух волі, що його залишили козаки.

Пластуни верталися ні з чим. Уchorашній чолов'яга зник, мов крізь землю провалився.

— Що будемо чинити? — спитав у друзів Северин.
Кожен старався придумати щось рятівне. <...>
За нарадою пластуні не помітили хлопця, що прислухався до їхньої розмови, а далі гучно розрекотався.

Озирнувшись, Наталочка на мить отетеріла. Коли ж до неї вернувся дар мови, розгублено відрекомендувала хлопця пластунам:

— Це... Антип. Він також шукає шаблю.
— Чортік, Антипко? — перепитав Василько.
— Так, це власною персоною, — Антип картино вклонився; вітер дмухнув на його прилизане волосся, і з-під нього показалися два округлі, як у молодого бичка, ріжечки.
— Маю тобі подякувати, — обернувся він до Наталочки. — Ти дуже мені допомогла.
— Я? — вражено перепитала дівчинка.
— Ти, ти, голубонько! — захихотів Антип. — Мої старі прочули, що привид хоче врятувати якусь реліквію, але довго не могли вивідати нічого конкретного. Вирішили навмання поїхати в Берестечко і по дорозі побачили тебе. Ти була в вишванці, тому привернула увагу. І треба ж такого: рятувати реліквію мали саме ви, і ти вибовкала про неї все, що знала! — чортяча мармиза розплівляється від задоволення. — Лишалося затримати вас, і на ходу придумав, як це зробити. Досить було змалювати бій, підпустивши романтичного туману, і ти погодилася на все, що порадив. Ха-ха! Дивно, що ти досі не сидиш у колодязі в Тараканівському форті!

— Падлюка! — скрикнула Наталочка.
— Проте це вже не має значення, — вів далі Антип. — Я знайшов власника шаблі і дав йому адресу покупця. Так що шabelлька тю-тю! Поїде за кордон, можеш не сумніватися. Там добре платять за антикварні речі.

Дівчинка закрила лице руками, воліючи щезнути, зникнути, провалитися під землю. Ганьба, ганьба! Та ще й перед пластунами!

Мов крізь воду, вона почула голос Северина.

— Не тішся завчасу, — казав він Антикові. — Шабля ще не втрачена. Її ще можна врятувати.

— Яким чином, хотів би знати? — речотнув Антип.

— А ми подумаемо, як.

Наталочка опустила руки й глянула на Северина. Як вона могла забути? Треба вміти тримати удар... Саме це він казав про козаків. Може, спробувати?

Витерла щоки, моргнула мокрими віями.

— Так, придумаємо, — повторила вона, не уявляючи, що можна придумати, коли справа безнадійна.

— Ха-ха-ха! Ти хочеш змагатися? Зі мною? — зверху глянув на неї Антипко. — Що ж, гаразд! Я навіть дещо тобі підкажу... В обмін на...

— Не умовляйся з ним, — перебив його Северин. — Він хоче здобути твою душу!

— Що ти, йдеться про дрібничку, — Антикові очі лукаво звузилися: — Шаблю продаватимуть завтра ввечері далеченько звідси... Я підкажу, де... Щоправда, загадкою... Але якщо ти все ж не врятуєш шаблю (а не врятуєш нізащо), муситимеш брехати кожного дня. З тебе вийде кмітливен'ка брехуха!

— Не здумай погоджуватися! — знов застеріг Северин.

Але дівчинка лише похитала головою:

— Я згодна.

— Згоду скріплюють кров'ю, — прошепотів Антипко.

Вона зняла з грудей Северина значок, вколола палець і видавила на папірець, який запобігливо подав чортлик, червону краплю. Антикова пика вдоволено засяяла.

— Отже слухай: не горіх, а тверде; не панни, а в узорах жупани; стрілець їх сватав, та й голову склав. Не забудь: брехатимеш довіку! — глузливо хихикнув Антипко, ще раз вклопившися і ... щез.

— Нашо ти це зробила? Нашо погодилася? — розсердився Северин.

Наталочка знизала плечима. Невже він не розуміє? Вона ніколи собі не простить, якщо шабля пропаде з її вини.

— Краще допоможи відгадати загадку, — сказала вона.

Загадка виявилася не з легких.

— Не горіх... Не горіх... — мурмотів Василько і так натужно думав, аж ластовиння почервоніло на його круглому виду.

— Може, замок? Олеський чи котрий інший... — припустила Наталочка, бо замки не йшли їй з голови.

Один з пластиунів і собі пригадав, що вчора тому чоловічині хтось говорив про Олеський замок, мовляв, там охоче куплять шаблю... Ану ж він послухав доброї поради?

<...>

— Я мушу негайно знайти батьків, — заквапилася Наталочка. — Так що бувайте!

— Шкода, що ми не їдемо з тобою, — зітхнув Северин.

— Ви й без того допомогли.

— Обов'язково подзвони мені!

— Авжеж подзвоню! — і Наталочка помахала рукою на прощання вже на бігу.

Читаемо з зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- На яких умовах Антипко запропонував Наталочці допомогу в пошуках шаблі?
- Поміркуйте, чому дівчинка погодилася на ці умови?
- Яку «підказку» дав Антипко? Поміркуйте, чому чортеня обрало для підказки форму загадки.
- Передбачте, що буде далі.

Розділ 8.

У якому відбувається шалена гонитва і ще шаленіший банкет

[Наталка з батьками рушили до Олеського замку, але дідогою їх почав переслідувати чорний джип Антипка та його батьків.

Джип почав притискати Машку до краю дороги, а згодом звернув у село Бовдури. Наталка з батьками їхали по дорожніх

Підгорецький замок
(львівська обл.) — пам'ятка історії
й архітектури XVII ст.

пішла до розкішної зали. Там зібралося розкішне товариство, а камер не було. Добре роздивившись, Наталка зрозуміла, що всі присутні — чорти, відьми й відьмаки. До неї підійшов офіціант, припрошуючи випити щось, вона взяла чарку з крюшоном і пригубила її. В залу занесли величезний торт, великий шматок дістався й Наталці.

На банкеті був Антипко, який виказав Наталку, а відьми й чорти почали гнатися за нею. Розуміючи, що до батьків бігти не можна, Наталочка побігла в темряву навмання. Ale хтось уже ловив її за кофтину... вона лише встигнула крикнути: «Рятуйте»...

Раптом почулося гудіння й темряву прорізalo світло фар: це Машка рятувала Наталочку. Відьомське кодло розбігалося в різні боки...

З намету вилізли сонні мама й тато, вони не могли зрозуміти, як Машка могла сама поїхати? Наталка подякувала Машці, і вийняла з кишені торт... Ale тепер це був шмат свіжого коров'ячого гнояка, загорнутий у лопух.]

Розділ 9.

У якому Олеський замок перетворюється на пастку

[Зранку Наталці було погано: вона не виспалася, її нудило. Вона здогадувалася, що то через крюшон на нічному бенкеті.

Щоб віддячити Машці за допомогу, Наталочка ретельно витирала пилиюку з машини. Тато пішов шукати ремонтувальників, бо вночі Машка проколола й другу шину.

вказівниках, але Антип зміняв вказівники, і вони прибули ввечері не в Олеський замок, а в Підгірці.

Було пізно, тому Руснаки вирішили там і заночувати, та й Машка проголола шину.

Наталка в наметі не могла заснути й почула звуки старовинної музики. Вийшовши на вулицю, вона побачила, що в замку був бал, і подумала, що там знімають кіно.

Карети під'їджали до входу, виходили панянки, за якими й вона

Вони поснідали й рушили в Олеський замок: приїхали ще до його відкриття, але туристів вже було багато. Тато зателефонував до пана Богдана, і той розповів, що привид був засмучений і дуже наполегливо малював у повітрі щось схоже на косий язичницький хрест.

Руснаки вирушили на екскурсію по замку, розпитували про шаблю, а зрозумівши, що загадка Антипка не про Олесько, пішли на вихід. Але їх затримали за підозрою у викраденні картини.

Поки батьки намагалися пояснити, що це непорозуміння, Наталка, приєднавшись до групи туристів, намагалася втекти і самотужки шукати шаблю. Але на виходах була охорона. Тоді вона вирішила сховатися й потрапила в потайну кімнату. Там вона знайшла телефон і зв'язалася з Северином. Наталка розповіла про все, що з ними сталося, що загадка не про Олеський замок... До кімнати ввійшов чоловік. Як з'ясувалося, то був директор музею, а таємна кімната — його кабінет. Директор зрозумів, що Наталочка є та дівчинка, яку розшукають у замку. Він повідомив, що сталося непорозуміння, картина на місці, а батьків її відпустили.

Її відвели до стурбованих батьків, перед ними вибачилися співробітники музею. Наталка здогадалася, що то капості Антипка.

Руснаки не знали, куди їхати далі: або це фортеця в Тустані, або в Кам'янці-Подільському. Врешті вони вирішили їхати в Кам'янець.]

Розділ 10.

У якому з Машкою стаються небезпечні дорожньо-транспортні пригоди

[Наталка підбадьорилася: був тільки полудень, і вона ще могла виграти в Антипка свій заклад. Головне — тримати удар, як казав Северин. А Машка летіла, як ластівка.

Олеський замок (львівська обл.) — пам'ятка історії й архітектури XIII—XVIII ст.

Над дорогою стала веселка. Вони вирішили проїхати під веселкою, адже є прикмета: хто пройде під веселкою, буде щасливий. Вони обігнали знайому вантажівку, яку ще дорогою з Києва обганяли кілька разів. Вантажівка везла чорно-рябого бугая!

Раптом на узбіччі вони побачили два авта, біля них були мордовороти в чорних масках і... Антипко. Впоперек дороги лежала чимала колода. Розвертатися було пізно, і хтозна, що було б, якби не водій знайомої вантажівки. Він обігнав Машку і зачепив колесами колоду, яка полетіла просто в автомобіль мордовортів!

Вантажівка і Руснаки поїхали далі. Наталочка раділа, що Антипко отримав по заслuzі.

Руснаки подякували водію вантажівки, він звернув до села, а вони поїхали до Кам'янця. Але їх знов почав наздоганяти чорний джип. Машка мчала, аж захлинявся мотор, проте чорний джип невблаганно наблизався... На одному з поворотів Машка злетіла з дороги, і Руснаки опинились ... в кроні розлогої верби. Злізти вони не могли, тому намагались навіть не рухатися... Тепер з них сміявся Антипко з батьками. Руснаки чекали, поки прибудуть рятувальники. Але хто ж їх викличе? З дороги їх машину не видно, ставало дедалі тривожніше.

Мама почала співати, її пісня розганяла тривогу. Наталочка, подумавши, знайшла вихід із ситуації та почала пускати сонячних зайчиків.

І коли вже був вечір, на дорозі з'явився підйомний кран, Руснаків і Машку зняли з верби. Виявилося, що їх врятувала завдяки винахідливості Наталки: пастихи помітили її сигнали.

Молодий міліціонер від пригод цього дня був у шоці: одне авто розтрощила колода, друге залетіло на дерево, а третє. Руснаки зрозуміли, що бугай розтрощив машину батьків Антипка, і Наталка мало не застрибала з утіхі.]

Розділ 11. У якому мандрівників підстерігають суцільні несподіванки

Усе було намарно!

У Кам'янець-Подільський Руснаки запізнилися. В музеї закінчився робочий день, і фортеця стояла замкнута. <...>

Повешавшись перед зачиненою брамою, вони зайшли повечеряти в ресторанчик коло Турецького мосту. Фортеця видніла звідси, як на долоні, — грандізна, незборима твердиня, справді горішок над горішками. Її вежі стриміли, мов стрункі гордовиті панни, проте Наталочка даремно вишкувала на них поглядом які-небудь оздоби. Їхні жупани не були узорчастими, і це не додавало оптимізму.

Наталочці ані їлося, ані пилося, її охопив такий гіркущий, безпросвітний розпач, що й на світ не хотілося дивитися.

А тут ще й пісня, бадьора, переможна, ніби знущалася з неї:

— Ой на горі та женці жнуть.
А попід горою, яром-долиною
Козаки йдуть.
Гей, долиною, гей, широкою
Козаки йдуть!

— Треба було їхати до Тустані, — й собі бурчав тато.

Тільки пізно вже їхати, вони все одно не встигнуть. Внизу, в кам'яному каньйоні річки Смотрич, гусли вечірні сутінки, над срібним плесом брався туман, показуючи, що завтра буде погода, буде їм гарно їхати до Києва, тільки ж — лишенко! — мабуть, із порожніми руками...

Ще лишалося хистке, як павутинка, сподівання, що власник шаблі скоро з'явиться, що зустріч таки в Кам'янці. Може, перед фортецею? На Турецькому мості, про який торочив Антип?

— Доню, не муч себе. Ми зробили, що могли, — ласкова мамина долоня лягла на Наталоччине плече.

Дівчинці від того не полегшало, навпаки, у горлі застряг давкий клубок. Бідолашна мама! Вона не знала всієї правди.

Кам'янéць-Подíльська фортеця (Хмельницька обл.) — пам'ятка історії й архітектури XIV ст., одне з «7 чудес України»

Вона не підозрювала, що від завтра її люба донечка мусить стати брехухою.

А пісня дзвеніла, пориваючи за собою. Чоловіки за сусіднім столиком взялися її підспівувати:

— Гей, вернися, Сагайдачний!

Візьми собі жінку,
Віддай тютюн-люльку,
Необачний!

Гей, долиною...

— Ох я дурень! — раптом підскочив тато, гучно ляснувши себе по лобі. — Як я не здогадався! Сагайдачний! Ми мали їхати в Хотин!

— Мій друже, — зауважила мама, — сядь, не лякай офіціантів і поясни все до ладу.

Хоча було й без того ясно. Вони забулися про Хотин, Хотинську фортецю, а саме там колись розігралася велетенська битва, в якій смертельно поранили Петра Сагайдачного, славетного гетьмана, знаменитого стрільця з лука-сагайдака, тобто там були і горіх, і стрілець, ну і так далі.

За мить Руснаки сиділи в автомобілі. Перемайнули міст через Смотрич — ріка сяйнула на закруті, наче шаблюка; перелетіли село Атаки — його назва теж кольнула згадкою про давні бої. За Атаками дорога стрімко пішла вгору.

— Тату, тату! Косий хрест! Та ж то літера «Х»! — залементувала Наталочка, тицяючи в скло на дорожній покажчик. — Привид підказував, щоб ми їхали в Хотин!

Машка неслася з шаленою швидкістю. На щастя, на трасі не було міліції, інакше тата не минув би ще один штраф. Вони промчали містечком і спинилися, скреготнувши гальмами, на високій горі. На тлі сутінкового неба височів суворий бронзовий гетьман. Внизу широко послалося ясне вечорове плесо Дністра з окрайцем місяця — молодика, тихе-тихе, в облямівці темних берегів. Фортеця стояла не на горі, а нижче, на пагорбі над водою. Напроцуд ошатна, струнка фортеця: вежі,

мов панни в дахах-капелюшках, між ними високі акуратні зубчасті мури.

— Гляньте... В узорах жупани! — аж засміялася Наталочка й показала на мур.

Хоча вже посутеніло, але не настільки, щоб Руснаки не розгледіли узорів, викладених червоною цеглою на світлих стінах.

— Фортеця мов у вишиванці... Гарно, — замилавалася мама.

Все було точнісінько як у загадці. Все співпадало: і загадка, і привидова підказка. Цим разом вони не помилилися.

— Тату, мамо, раптом у фортеці бенкет, то глядіть не їжте тортів, і крюшону теж не пийте, — про всякий випадок попередила Наталочка.

— Який бенкет! Глухо, як у вусі, — знизав плечима тато.

Авжеж. Фортеця німувала. Ніде не видніло ні душі. Ані лялечки! Невже вони спізнилися? Після довгої нелегкої дороги, після стількох пригод і небезпек... Наталочка знову відчула гіркоту.

Ні, з таким кінцем мандрівки вона не могла змиритися. Вона ще почекає. Хоч би й сокири з неба падали, то не піде звідси.

Руснаки поблукали горбами навколо фортеці, понипали скрізь, де можна було понипати, постояли на високім фортечнім муру над Дністром. У Дністрі висівалися зорі. Звичайно, і в небі теж.

— Може, підемо? Таж не будемо тут ночувати, — врешті наважилася мама.

— Ні.

Спадала роса й холодила ноги. Гостро й гірко пах полин. На душі теж було полиново.

І враз... То не привиділося: з вулиці, що вела сюди з містечка, засяли два снопи світла, і до бронзового Сагайдачного підкотив автомобіль. Слідом за ним зачмихала і теж спинилася якась стара тарадайка. З першого авто вибрався дебелий парубійко. У світлі ліхтарів було добре видно його накачані м'язи й коротко стрижену потилицю. З тарадайки виліз щуплий, невеличкого

зросту чоловічина. В руці він тримав щось довгасте. «Власник шаблі», — здогадалася Наталочка, бо він був достату такий, як описували пластиуни. Обидва потисли один одному руки.

— Ущипніть мене за ніс, — попросив тато, не вірячи власним очам.

Але мама не стала його щипати.

— Годі дивитися, ходімо до них, — мовила вона й рішуче покрокувала до прибулих.

Та поки Руснаки підходили, з міста вискочило таксі, і з нього витрусилися старий чорт, чортиця Й Антипко, що кульгав дужче, ніж звичайно. Рука в старого чорта була перебинтована. Мабуть, від бугая перепало не тільки їхньому джипові. Антипко з глумливою церемонністю вклонився Наталочці:

— Здоровенькі були! Як не дивно, ви майже встигли, — попри всю самовпевненість він був явно не в дусі.

— Чому «майже»? Ми виграли! — засміялася Наталочка.

— Та невже? Певно, шабля вже у вас? Певно, ви знаєте, як її дістати без грошей? — східненько запитав Антипко.

— Не хвилюйся, дістанемо, — запевнила дівчинка, але все-редині їй похололо.

Досі Руснаки не переймалися, як ім одержати шаблю. Головне було її знайти.

«А як прийде врем'ячко, то достигне яблучко», — говорила в таких випадках мама. Та от врем'ячко, себто час, уже настав, а яблучко не достигало, більше того, навіть і не зав'язалося.

Гроші на шаблю в них не вистачить, хоч батьки й зібрали все, що відклали на літню відпустку, але ж воно дріб'язок. Тим не менше мусили щось робити.

Першим за справу взявся тато. Він почав здалеку, насамперед нагадав миршавому, що знайдена реліквія належить державі, що при передачі її в музей той дістане значну винагороду, а за знищення чи вивіз за кордон доведеться відповідати по закону; тато погрожував зловмисникам карою, метаючи блискавки, наче Зевс-громовержець.

— А хто докаже, що я знайшов шаблю? — зухвало вишкірився миршавий. — Нічого не знайшов!

Тато з несподіванки урвав на півслові.

— Як то ні? Таж усе Берестечко гомоніло! Ви всім і казали, що знайшли її... — дещо розгубився він.

— А почув про шаблю від людей! От і казав! Хіба мало що говорять? Язык кісток не має! — огризнувся миршавий.

— А в руках у вас що, оте загорнуте?

— А нічого! Обшуку не зробите, не маєте права!

— Не маєте, — вставив слово й дебелій, вочевидь, добре обізнаний з кримінальним кодексом.

Татова спроба закінчилася провалом. Антипкова мармиза розплি�валася від задоволення.

Тоді в атаку пішла мама. Вона говорила від імені Союзу українок, Сестринства святої княгині Ольги й Товариства української мови «Просвіта», в яких була членкинею. Вона промовляла тихо й задушевно, а далі все палкіше, все завзятіше. Про честь і звитягу, про духовність і славу, про історичну пам'ять, врешті про старовину, про те диво, що було, минуло... Її промова мала успіх.

— Атож, слава не вмре, не поляжє... Я теж люблю Шевченка. Навіть мріяв зіграти в сільському театрі Назара Стодолю... Щоправда, не зіграв, — від розчулення миршавий мало не просльозився, та, глянувши на старого чорта, передумав. — Звичайно, шаблю віддам... За належну ціну.

— Само собою, — підтакнув йому дебелій таким тоном, що не випадало сумніватися: його ціна буде найналежніша.

Антипко процвітав, наче мак у городі. Мав від чого процвітати.

У Наталочки виникла підозра, що чорти з'явилися тут неспроста, що вони, хоч і мовчать, але дивним чином впливають на миршавого й дебелого, тому ті такі непоступливі. Але вона не встигла над цим поміркувати.

Раптом перед Руснаками заколихалася напівпрозора біла постать. То з'явився привид-патріот. Він, як завжди, загарячкував, скрутів дулю миршавому, а другу дебелому, вхопився за голову й глухо застогнав.

— Що це? — здивувався миршавий, а дебелий зблід, як полотно.

— А це наш знайомий привид, — ступнула крок уперед Наталочка. Настала її черга йти в словесну атаку. — Привид вам каже, що не залишить вас у спокой, доки шабля не опиниться в безпечному місці. Він говорить це жестами глухонімих, які трохи розумію... Привид каже, що налякає вашу дружину й дітей, що жоднісінької ночі не дасть вам ані задрімати!

Привид спершу здивувався, бо нічого подібного не казав, а тоді схвально закивав головою, мовляв, так і буде.

Дебелий парубійко умлівав з переляку й, певно, дременув би геть, якби його не спиняла чортиця.

Миршавий також трішки розгубився, але старий чорт шепнув йому щось підбадьорливе, і він оговтався.

— Ти, мала, не заливай. Наукою доказано, що привидів не буває, — сказав він.

— Як не буває? Та як не буває, коли ж ось він перед вами! — аж гукнула Наталочка.

— Це якесь не досліджене науковою вище. Обман зору або гра світла, — розмірковував миршавий. — Або ж це влаштували для туристів, щоб приманювати їх у фортецю.

Від нечуваного обурення привид отетерів. Тоді різко крутнувся і щез.

— Ну от, казав, що привидів не буває, — остаточно підбадьорився миршавий, та й парубійко почав поволі приходити до тями.

Антипко торжествував. Наталочка похнюпилася. Красномовство Руснаків вичерпалось, і не було звідки чекати допомоги. Проте вона несподівано надійшла. Вірніше, над'їхала:

з міста враз вигулькнув автобус, і з нього висипали... львівські пластиуни! Наталочка, як ластівка, кинулася до них:

— Северине! Васильку! Звідки ви тут?

— Та, бачиш, Василько вирішив, що загадка про Хотин. То ми зібралися й приїхали,— пояснив Северин, а Василько гордо усміхався.

— Ага. Так і є. Оно покупець і власник шаблі,— кивнула Наталочка на дебелого й миршавого.— Тільки з ними неможливо домовитися, бо заважають чорти.

— Он як? — повів бровою Северин. Мабуть, він відразу щось придумав, бо рвучко підійшов до компанії, що зібралася на горі.

— Добрий вечір, шановний пане,— звернувся він до миршавого.— Пластиуни шукали вас у Берестечку і ось нарешті знайшли. Ми маємо для вас привабливу пропозицію. Однак, перш ніж про щось говорити, хочемо переконатися, що шабля справжня, а не фальшивка.

— Як це фальшивка? — обурився той.

— Тепер багато фальшивок,— незворушно зауважив Северин.— Антикварні речі стали модними, тому їх підробляють. Може, шабля теж не варта перемов.

— Ах, не варта? — скипів миршавий.

Антипко хотів щось заперечити, та не встиг: той уже розгорнув зім'яту полотнину. В сутінках сяйнула гартована сталь. Це була справжня козацька шабля, схожа на місяць-молодик. У волинському торфі вона напрочуд добре збереглася. Руків'я мала просте, без золота й діамантів, і було не схоже, щоб миршавий їх повиколупував. Усі дивилися на шаблю, як зарожені. Тільки з Антипком коїлося щось незрозуміле: він пересмутивав плечима, чухав ріжки, переступав з ноги на ногу, наче йому нестримно закортіло в туалет.

— Ні... Ні... Я біля неї не встою! — раптом простогнав він і з поросячим виском стрімголов чкурнув додолу з хотинської гори.

Старий чорт зітхнув, крекнув, махнув перебинтованою рукою і теж потрюхував слідком за синочком. Тільки чортиця ще якось трималася, проте і їй були непереливки: її руки трусилися, губи перекосилися, вона щось забелькотіла, але їй за бракло повітря, тож аби не вдушитися, вона й собі кинулася геть. Потім знизу, з кущів бузини, ще довго чулося ображене порожкування та повискування.

— А тепер поговоримо без чортів, — сказав Северин.

Він пропонував таке. Оскільки пластуни з його гурту мріють стати журналістами й активно дописують до різних видань, вони вмістять публікації про добродійний вчинок шановного пана у «Високому Замку», «Галичині», «Літературній Україні» та ще з десяткові газет, а також повідомлять про нього по радіо. Це неабияка моральна винагорода, не кажучи про те, що, врешті-решт, шановний пан одержить і належні йому гроші.

Наталочка слухала й раділа. Северин чудово все придумав! Він розважливий і рішучий, і цей словесний поєдинок він безперечно виграє.

— А якщо не погоджуся? — все ще впирався миршавий.

Тоді, казав Северин, у ті ж газети будуть надані матеріали про ваш аморальний вчинок, який призвів до знищення славетної козацької реліквії задля власної вигоди. Цю інформацію надрукують ще охочіше, оскільки подібних повідомлень до редакцій практично не надходить. Само собою, до справи підключаться правоохранні органи.

Дебелій мовчки стояв осторонь. Він повільно й важко міркував. Відколи втекли чорти, він пригадав собі, що перед битвою козаки освятили зброю. І хоч він не був побожний, проте не мав певності, що Бога справді нема, а тому про всяк випадок трошки Його боявся. Але шабля йому подобалася, гроші за неї можна взяти фантастичні...

— Ти чого мовчиш? Я що, задурно їхав аж у Хотин? — раптом напустився на нього миршавий. — Кажи прямо: купуеш шаблю чи ні?

— Купую, — наважився дебелій.

І тут... Ох, тут сталося щось цілком неймовірне. Над фортецею, спочатку над крайньою вежею, потім над сусідньою, далі над усіма п'ятьма, над двором і мурями заколихалися білі постаті. То були привиди, і їх ставало дедалі більше. Вони виповзали з кам'яних підземель, здіймалися з довколишніх рів і пагорбів, гуртуючись у загони. Попереду виступав знайомий Наталоччин привид, за ним пливли мужні, хоча й напівпрозорі козаки, полеглі в Хотинській битві, і бронзовий гетьман на горі радо вітав своє славне товариство. Далі ступали хотинські повстанці, розстріляні в фортеці, жінки й чоловіки, незліченні страдники і борці за волю. Вони насувалися, суворі й невблаганні, облягаючи гору. Не тямлячись від переляку, дебелій парубійко якось боком посунувся до свого автомобіля і за хвильку сидів у ньому, замкнувши дверцята і для певності заховавши голову під сидінням. Шаблі йому якось відразу перехотілося, а запраглося единого: вийти живим з усієї цієї катавасії.

Миршавий також знітився й зіщулився, бо хоч він і не вірив у привидів, але тепер на нього насувалося надто вже багато цих невивчених науково об'єктів, цілком можливо, небезпечних...

— Та що... Я ж патріот... Я продам шаблю нашій рідній українській державі... Музесеві чи, може, банкові, який непогано заплатить... — залепетав він і, тяжко зітхнувши, подав шаблю Наталоччиній матері.

Мама взяла її обережно й урочисто. Тато по-лицарськи став на коліно й поцілував холодну сталь. Враз навколо його голови спалахнуло сліпуче світло. Ні, то не був німб праведника, — просто його осяя фарами, під'їжджаючи, маршрутний автобус

Хотинська фортеця
(Чернівецька обл.) — пам'ятка історії
і архітектури XIII—XVIII ст.

«Київ-Чернівці». Його двері розчинилися, і в них з'явився пан Богдан власною персоною. Після ранкової телефонної розмови він не знаходив собі місця і врешті теж помчав навзdogін за шаблею. За ним з автобуса висипали численні пасажири, бо не щодень випадає подивитися, як рятують історичну реліквію.

— О, бачу, вже все в порядку? — спитався пан Богдан, тоді повернувшись до свого давнього приятеля привида: — Бачиш, друже, ти даремно хвилювався. Я ж казав тобі, що панство Руснаки — надійні люди.

На знак згоди привид замахав руками, закивав головою, радісно обняв пана Богдана, тата, далі вклонився мамі, Наталочці, пластунам і пішов обнімати всіх підряд; інші привиди теж уклонилися й вочевидь раділи. Умить зчинився веселий шарварок, усі прибулі збуджено гомоніли, кожен хотів бодай торкнутися праведної козацької зброй.

Наталочка тихенько підійшла до Машки й погладила капот:

— Ти, Машко, чудове авто. І хороший друг. Якби ти не постаралася, ми б не виграли цих шалених перегонів.

Чи машина її чула? Авжеж, так! Лишень, як завжди, не подавала виду.

Урочистості на цьому не скінчилися. Северин виструнчився, поправив на лівій кишені срібні шнури — відзнаку гурткового:

— Наталочко, — поважно мовив він. — Наш гурт порадився й вирішив надати тобі відзнаку пластунських вміостей. Ти виявилася сміливою й зарадною.

Він приколов їй на рукав пластунську нашивку. Дівчинка зарум'янилася від задоволення. Це було майже як медаль, а може, навіть краще.

ЕПІЛОГ

Музика лилася, мов кришталева ріка.

У київській опері відкривався сезон — виставою «Запорожець за Дунаєм». Наталочка сиділа в оббитому оксамитом кріслі, поряд були мама, тато й дядько Богдан, а весь ряд

справа займали львівські пластуни. З директорської ложі часом визирало щось білувате: то був знайомий привид. Щоб не привертати уваги глядачів, він члено ховався за шторкою. Тільки Машки бракувало для повної компанії, але й вона дісталася винагороду: її заново пофарбували, звичайно ж, у червоний колір «корида», бо він гарний, життєрадісний і добре помітний на вербах.

На сцені стояли блакитні сутінки; декорації зображали хатину над річковою широчінню. «Схоже на Хотин, — подумала Наталочка. — На той вечір над Дністром». Навіть місяць-модник прозирав з намальованого неба.

З хати вийшла дівчина Оксана й заспівала про те, як вона чекає коханого козака Андрія. Наталочка чекала його не менше, адже в нього, в його руці... Але поки-що то секрет. Аж ось і він вилетів з-за куліс, чорновусий, чорнобривий і палкий, мов іскра. Він заспівав, заквапив Оксану вертатися з Туреччини за Дунай, додому. Раптом на сцену вискочили турки, що шукали козака-перебіжчика з України. Андрій вихопив шаблю — вона сяйнула, мов вогонь! Справжня козацька шабля!

Артистам, що грали турків, цим разом повелось нелегко. Андрій був як вихор; він відбивався на всі боки; козацька шабля спадала на них, наче блискавка, наче кара, наче гнів самого Всешишнього. І хоч за дією турки мусили схопити героя, він був непереможний, нездоланий!

Глядачі гаряче аплодували. Вистава йшла прекрасно! Чудово співали солісти, могутньо звучав хор, артисти балету мов на крилах літали в танці, а проте було щось — поривне, проймаюче. Те, що сильніше за смерть... Чи то шабля вогнистим зблиском

Козацькі шаблі XVII—XVIII ст. із фондів Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького (дніпро)

запалювала дух лицарства? Наталочці здавалося, що справа таки в шаблі. Вона щосили плескала в долоні, навколо вигукували: «Браво! Бравісимо!». Співак вийшов на поклін на авансцену, і шабля в його правиці сяяла, як сонце.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 У пригодницькій повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» реальне поєднується з фантастичним. Поміркуйте, з якою ж метою авторка додає фантастичні елементи?
- 2 У пошуках козацької шаблі Руснаки відвідали замки й фортеці на заході України. Назвіть послідовно всі історичні пам'ятки, у яких побували Руснаки. У якому місті їм удалося знайти козацьку шаблю?
- 3 У повісті багато народних приказок. Пригадайте, кого з персонажів характеризують цими приказками:
  - Пихи на три штихи.
  - Уперта коза — вовку користь.
- 4 Чому Антипкові вдається керувати поведінкою Наталочки? Які риси характеру дівчинки, її прагнення допомагають йому в цьому?

УЗАГАЛЬНИМО?

Чим зацікавили вас пригодницькі твори?

- 1 Чи дізналися ви з цих творів щось нове цікаве про нашу країну, її історію?
- 2 Який герой або героїня пригодницького твору вам сподобався / сподобалася найбільше? Чому?
- 3 Які вчинки своїх улюблених героїв та героїнь ви хотіли б наслідувати?
- 4 Яких рис характеру улюблених героїв та героїнь ви волісте набути?
- 5 Чи маєте бажання отримати чарівні окуляри? Як би ви їх використали?
- 6 Чи хотіли б ви вирушити на пошуки старої козацької шаблі? Як ви вважаєте, які риси вашого характеру допомогли б літературним героям і героїням?

Щоб перевірити, як ви засвоїли тему «У пошуках пригод і чудес», пройдіть тест в електронному додатку до підручника.

Віртуальна бібліотека

Більше дізнатися про пригоди ваших однолітків ви зможете з таких творів:

- «Загадкові світи старої обсерваторії» Олеся Ільченка;
- «Петрусь Химородник» Дари Корній;
- «Канікули прибульців із Саллатти» Ксенії Ковальської.

Ці твори ви знайдете в електронному додатку до підручника в розділі «Віртуальна бібліотека».

Повторення й узагальнення

1. «Яйце-райце» — це
  - A акровірш
  - B літературна казка
  - C народна казка
2. Казка, що ввійшла до збірки «Коли ще звірі говорили», —
  - A «Фарбований лис»
  - B «Фарбований шакал»
  - C «Цвітарінь»
3. Автор / авторка твору, у якому хлопчик Павлусь здійснює вві сні подорож із царицею квітів, —
  - A Оксана Іваненко
  - B Іван Франко
  - C Леся Українка
4. Оповідь, відома з літопису «Повість минулих літ», —
  - A «Старі Кодаки й перші запорожці-козари»
  - B «Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь»
  - C «Берегиня»
5. Автор / авторка драми-казки «Микита Кожум'яка», —
  - A Леся Українка
  - B Олена Пчілка
  - C Олександр Олесь
6. Ім'я головного героя твору Сергія Плачинди «Богатирська застава» —
  - A Будимир
  - B Щек
  - C Хорив
7. Автор поезії «Зоре моя вечірняя...» —
  - A Олександр Олесь
  - B Тарас Шевченко
  - C Леонід Глібов

8. Рядки з поезії тараса Шевченка «Учітесь, читайте...» —
- A** Постає Вкраїна / З доброти, любові
  - B** Ні твоїх снів, ні твоїх дум / Нам не забути, рідний краю!
  - C** І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь
9. Поезія, у якій є образи *веселочки*, що у *Дніпра воду позичає*, —
- A** «Зоре моя вечірняя...» Тараса Шевченка
  - B** «Крила України» Віктора Зубара
  - C** «Країна Українія» Тетяни Майданович
10. Уривки з поезії Галини Кирпи «Моя мова» *мов дівчинка у віночку, мов ластівка немов Берегиня* — це зразки таких засобів виразності:
- A** метафора
  - B** епітет
  - C** порівняння
11. Автор / авторка поезії, у якій постає метафоричний образ Державного Прапора України, —
- A** Галина Кирпа
  - B** Тетяна Майданович
  - C** Віктор Зубар
12. Вірш, до якого художниця Людмила Іванова створила цю ілюстрацію, —
- A** «З ґринджолятами» Олени Пчілки
  - B** «Арфами, арфами...» Павла Тичини
  - C** «Моя мова» Галини Кирпи
13. Доберіть прислів'я або приказку до ілюстрації Олександра Кошуля.
- A** Нема тієї драбини, щоб до неба дісталася.
  - B** Письменний бачить вночі більше, ніж неписьменний вдень.
  - C** Рада б мати до дітей небо прихилити та зорями вкрити.

14. Доберіть прислів'я або приказку до ілюстрації Олександра Кошеля.

- A Чим темніша ніч, тим ясніші зорі.
B З неба зорі хвата, а під носом не бачить.
C Наука і труд добрі плоди дають.

15. Увідповідніть назvu твору й автора / авторку

Назва твору

- 1 «Гусенятко»
2 «Вітрогон»
3 «Укralа»

Автор / авторка

- A Микола Вінграновський
B Анатолій Качан
C Борис Грінченко
Г Іван Нечуй-Левицький

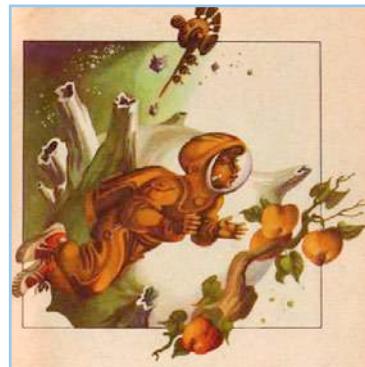
16. Увідповідніть назvu твору й героя / героїнню

Назва твору

- 1 «Гаманець»
2 «Укralа»
3 «Вітрогон»

Герой / героїня

- A Рита
Б Василько
В Олександра
Г Наталка

Словник термінів і понять

Акровірш — поетичний твір, у якому початкові літери кожного рядка, якщо читати їх згори вниз, утворюють слово або фразу.

Алегорія (інакомовлення) — втілення певної людської риси в образі тварини, рослини або предмета.

Афоризм — лаконічний влучний вислів.

Байка — віршоване або прозове алегоричне оповідання повчального змісту.

Вічні теми — літературні теми загальнолюдського значення (життя і смерть, добро і зло, любов і ненависть, людина і природа).

Гіпербола — перебільшення якостей людини, явища, предмета.

Гумор — відображення смішного в людині й житті. Гумор частіше висловлює добродушне ставлення.

Діалог — розмова двох осіб у літературному творі.

Драма-казка — драматичний твір із казковими героями та подіями.

Епіграф — цитата, уміщена перед текстом твору або його розділами, яка визначає основну ідею чи тему твору, вказує на авторську позицію.

Епізод — відносно самостійна частина сюжету твору.

Епітет — художнє означення.

Епос — рід літератури, ознакою якого є розповідь.

Ідея — основна думка художнього твору.

Загадка (від «гадати» — *думати, вгадувати*) — розповідний або питальний метафоричний вислів, що передбачає пошук відповіді.

Казка — народний оповідний твір про вигадані події, що утверджує перемогу добра над злом.

Композиція — побудова твору, співвідношення всіх його компонентів, що створює цілісну картину й сприяє виявленню головної ідеї.

Контраст — різка протилежність, протиставлення.

Конфлікт — зіткнення протилежних інтересів і поглядів у художньому творі.

Легенда — це народний твір про чудесну подію, що сприймається як достовірна.

Лірика — рід літератури, в основу якого покладено емоції, переживання людини.

Ліричний відступ — прийом у літературному творі, коли автор чи авторка безпосередньо висловлює свої думки й почуття з приводу подій чи героїв та героїнь твору.

Ліричний герой/героїня — умовна особа, виразник почуттів і переживань у ліричному творі.

Літературна казка — це авторський художній твір, який розповідає про неймовірні пригоди героїв та поєднує реальність і вигадку.

Літопис — історичний і водночас художній твір, розповідь у якому ведеться за роками.

Метафора — образний вислів, що розкриває ознаки одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого предмета чи явища.

Монолог — розгорнуте висловлювання, що належить одній людині й виражає її думки та переживання. Від діалогу монолог відрізняється тим, що є самодостатнім висловлюванням, не вимагає відповіді.

Мотив — тема ліричного твору.

Оповідання — невеликий оповідний твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів.

Пейзаж — опис природи в літературному творі.

Перекази — народні оповідання, засновані на історичних фактах.

Персонаж — дійова особа літературного твору. Виділяють головних, другорядних, епізодичних персонажів.

Повість — епічний твір, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.

Повість-казка — більший від оповідання літературний твір, у якому діють люди й казкові персонажі, а фантастичне тісно поєднується з реальним.

Порівняння — пояснення одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою сполучників *як, мов, немов, наче, ніби* та ін.

Портрет — зображення зовнішності людини в літературному творі.

Приказка — сталий образний народний вислів, нерідко частіна прислів'я, але без висновку.

Прислів'я — народний вислів, завершене судження повчального змісту.

Притча — філософсько-алегоричний повчальний твір.

Псевдонім — вигадане ім'я та прізвище письменника.

Рима — співзвучні закінчення слів у віршованих творах.

Роман — великий і складний епічний твір, у якому широко зображене життя багатьох персонажів.

Сатира — гостре викриття негативних явищ.

Синоніми — слова, відмінні за звучанням, але однакові чи близькі за змістом.

Сюжет — подія чи система подій у літературному творі.

Тема — коло подій, явищ, зображених у творі.

Усна народна творчість — словесна частина мистецьких явищ народної культури.